

O'ZBEKISTON

BIOXILMAXILLIKNI MOLIYALASHTIRISH SIYOSIY VA INSTITUTSIONAL SHARHI

Toshkent 2023

This project is co-funded by the European Union

Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety

NORWEGIAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS

Flanders State of the Art

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra
Swiss Confederation
Federal Office for the Environment FOEN

Belgium partner in development

Department for Environment Food & Rural Affairs

In partnership with Canada

LIBERTÉ ÉGALITÉ FRATERNITÉ

BMTTD inqirozga dosh bera oladigan, har bir insonning hayot sifatini yaxshilaydigan o‘shni rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlay oladigan davlatlar qurishga yordam berish uchun jamiyatning barcha darajadagi odamlari bilan hamkorlik qiladi. 170 ga yaqin mamlakat va hududlarda biz hayotdagi imkoniyatlarni kengaytirish va mustahkam davlatlar qurishga yordam berish uchun global istiqbol va mahalliy tushunchalarni taklif etamiz.

Tayyorladi: Perepada L. va Radjabov T.

Tahririy kengash: Umarova Sh., Somodi K., Kamming T.

Ma'lumotlar to'plash: Aripjanov Sh. va Nurjanov R.

O'zbekistonda bioxilmaxillikni moliyalashtirish siyosati va institutsional sharhi. Perepada L. va Radjabov T. Toshkent - 2023, 64 bet.

“O‘zbekistonda bioxilmaxillikni moliyalashtirish siyosati va institutsional sharhi” nashri O‘zbekistonda bioxilmaxillikni saqlash bo‘yicha siyosat va institutsional asoslar haqida manfaatdor tomonlarni xabardor qilish uchun global bioxilmaxillikni moliyalashtirish tashabbusi (BIOFIN) doirasida tayyorlangan.

BIOFIN — bu bioxilmaxillikni moliyalashtirish muammosini kompleks tarzda hal qiluvchi global hamkorlik. Tashabbus mamlakatlarga bioxilmaxillik uchun joriy xarajatlarini o‘lchash, o‘rta muddatli istiqbolda moliyaviy ehtiyojlarini baholash va milliy biologik xilma-xillikni moliyalashtirish bo‘yicha kamchiliklarni bartaraf etish uchun eng mos moliyaviy yechimlarni aniqlash imkonini beruvchi innovatsion metodologiyani taqdim etadi.

Ushbu nashrda bildirilgan fikrlar mualliflarniki bo'lib, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi nuqtai nazarini aks ettirmaydi.

© BMT Taraqqiyot Dasturi, 2023
Barcha huquqlar himoyalangan

MUNDARIJA

AKRONIM VA ABBREVIATURALAR.....	3
ILOVALAR RO'YHATI.....	6
QISQA MAZMUNI.....	7
II. KIRISH.....	8
IV. BIOLOGIK XILMAXILLIK SIYOSATI.....	10
4.1. BIOLOGIK XILMAXILLIKKA OID QONUN HUJJATLARI.....	10
A. O'ZBEKISTONNING MINTAQAVIY VA XALQARO MAJBURIYATLARI	10
B. BIOLOGIK XILMAXILLIKNI SAQLASH UCHUN MA'LUMOTLAR, ILMYIY YORDAM VA JAMOATCHILIKNI XABARDOR QILISH MUAMMOLARI	11
C. MILLIY QONUNCHILIKDA BIOLOGIK XILMAXILLIK.....	12
D. AMALDAGI MBSHR	15
4.2. BIOLOGIK XILMAXILLIKNI MOLIALASHTIRISH BO'YICHA ME'YORIY-HUQUQIY BAZANI KO'RIB CHIQISH	16
V. BIOLOGIK XILMAXILLIKNING INSTITUTSIONAL ASOSLARI.....	18
5.1. O'ZBEKISTONDA BIOXILMAXILLIKNING INSTITUTSIONAL ASOSLARINI KO'RIB CHIQISH	18
A. ATROF-MUHIT VAZIRLIGINING EVOLYUTSIYASI VA O'ZGARISHI	18
B. O'ZBEKISTONDA MA'MURIY TUZILMA VA BIOXILMAXILLIKNI BOSHQARISH	19
5.2. XODIMLAR BILAN TA'MINLASH/GENDER TENGLIGI	20
5.3. SEKTORLARNING INSTITUTSIONAL TUZILISHINI TAHLIL QILISH VA ULARNING BIOLOGIK XILMAXILLIKKA TA'SIRI.	21
A. MUHOFAZA QILINADIGAN TABIIY HUDUDLAR (MQTH)	21
B. O'RMON XO'JALIGI	25
C. TURIZM VA DAM OLISH.....	26
D. BALIQCHILIK.....	27
E. OVCHILIK	28
F. SUV RESURSLARI	29
G. QISHLOQ XO'JALIGI	30
H. NEFT VA GAZ SEKTORI	31
I. ENERGETIKA SEKTORI	31
J. FAN	32
K. TA'LIM	32
V. DAVLAT SUBSIDİYALARI VA BYUDJET JARAYONLARIDA BIOLOGIK XILMAXILLIK.....	33
VI. NODAVLAT SEKTOR.....	37
6.1. NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARI	37
6.2. XALQARO TASHKIOTLAR VA HAMKORLIK	37
6.3. XUSUSIY SEKTOR.....	37
VII. XULOSALAR VA TAVSIYALAR	39
7.1. XULOSALAR	39
7.2. TAVSIYALAR:.....	39
ILOVALAR.....	42

Akronim va abbreviaturalar

Fanlar akademiyasi	O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
ODHD	Orol dengizi havzasi dasturi
BX	Biologik xilmaxillik
AHKQ	O'zbekiston Respublikasi hududida tasdiqlangan Asosiy hisob-kitob qiymati
BXSh	Biologik xilmaxillik xarajatlari sharhi
BMT BXK	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Biologik xilmaxillik to'g'risidagi konventsiyasi (Rio-de-Janeyro, 1992 yil)
UNCCD	Birlashgan Millatlar Tashkilotining qattiq qurg'oqchilik va/yoki cho'llanishni boshdan kechirayotgan mamlakatlarda, xususan Afrikada cho'llanishga qarshi kurash to'g'risidagi konventsiyasi (Parij, 1994 yil)
EIS BILAN	Umumiy ekologik axborot tizimi
CITES	Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi fauna va flora turlarining xalqaro savdosi to'g'risidagi konventsiya (Vashington, 1973 yil)
AMTB	Atrof-muhitga ta'sirni baholash
Ekologiya jamg'armasi	Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni boshqarish jamg'armasi.
FAO	Xalqaro oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti
MEB	Moliyaviy ehtiyojlarni baholash
GEF	Global ekologik fond
GEF KGD	Global ekologik fondning kichik grantlar dasturi
IG	Issiqxona gazlari
DAMM	Davlat atrof-muhit monitoringi
YaIM	Yalpi ichki mahsulot
YaQM	Yalpi qo'shilgan qiymat
CACILM	Markaziy Osiyo davlatlarining yerni kompleks boshqarish bo'yicha tashabbuslari
ICSD	Barqaror rivojlanish bo'yicha davlatlararo komissiya
ICWC	Davlatlararo muvofiqlashtiruvchi suv komissiyasi
IFAS	Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi

MSBAM	Orol dengizi havzasi muammolari bo'yicha davlatlararo kengash
IUCN	Tabiat va tabiiy resurslarni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi
IWC	Xalqaro suvda suzuvchi qushlarni ro'yxatga olish dasturi
OAJ	Aksiyadorlik jamiyati
ASK	Asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari
O'zR QXV	O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi
O'zR EV	O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi
Favqulodda vaziyatlar vazirligi	O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi
O'zR IMB	O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi
Ekologiya vazirligi	Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi (sobiq Tabiiy resurslar vazirligi va Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tarkibidan isloh qilingan)
IPBES	Biologik xilmaxillik va ekotizim xizmatlari bo'yicha hukumatlararo fan-siyosat platformasi
O'zR TrV	O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi
O'zR SXV	O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi
MMR	Milliy moslashish rejasi
NAPCDD	O'zbekiston Respublikasining cho'llanish va qurg'oqchilikka qarshi kurashish bo'yicha Milliy harakatlar dasturi
NAPCD	Cho'llanishga qarshi kurash bo'yicha milliy harakat dasturi
NEAP	Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha milliy harakatlar rejasi
MDD	Milliy doiraviy dastur
MBSHR	Milliy bioxilmaxillikni saqlash strategiyasi va harakatlar rejasi
BRMS	Barqaror rivojlanish milliy strategiyasi
MHSh	Milliy hissaning sharhi
SISh	Siyosat va institutsional Sharhi
MQTH	Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar
DXSH	Davlat-xususiy sheriklik
RAMCAR	Suv-botqoq yerlari to'g'risidagi konventsiya

O'zR VMQ	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori
QTE	Qayta tiklanadigan energiya
O'zR VCHRQ	O'zbekiston Respublikasi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish davlat qo'mitasi
O'XDA	O'rmon xo'jaligi davlat agentligi (sobiq O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasi)
BRM	Barqaror rivojlanish maqsadlari
DO'F	Davlat o'rmon fondi
IMH	Ikkinchi Milliy BMTning iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasi bo'yicha O'zbekiston Respublikasining hisoboti
UMH	Uchinchi milliy BMTning iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasi bo'yicha O'zbekiston Respublikasining hisoboti
IES	Issiqlik elektr stansiyasi
UNEP	BMT Atrof-muhit dasturi
UNFCCC	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasi
BMTTD	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi
UNESCO	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha ixtisoslashgan agentligi
O'zgidromet	O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi Hidrometeorologiya xizmati agentligi
O'zR QK	O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobi
So'm	O'zbek so'mi (O'zbekiston milliy valyutasi)
O'zbekiston QMQJ	O'zbekiston qushlarni muhofaza qilish jamiyati
O'zbekiston ov baliqchilik sport uyushmasi	O'zbekiston ovchilar va baliqchilar jamoat tashkilotining nomi
UOB	Uchuvchi organik birikmalar

ILOVALAR RO'YHATI

1-ilova: BIOFIN metodologiyasi

2-ilova: O'zbekistonda bioxilmaxillikni saqlash va tiklash bo'yicha milliy siyosat asoslari

3-ilova: Biologik xilmaxillikka oid qonunchilik va moliyalashtirish

4-ilova: O'zbekiston Respublikasi davlat organlarining bioxilmaxillikni saqlash va ekotizim xizmatlari sohasidagi vakolatlari va majburiyatlari.

5-ilova: Iqtisodiyot tarmoqlarining bioxilmaxillik va ekotizimlarga potentsial ta'siri

6-ilova: Asosiy institutlarni, ularning bioxilmaxillikning ustuvor harakatlantiruvchi kuchlari va moliyaviy vositalariga ta'siri bo'yicha o'zaro ta'sirini baholash (moddiy-texnik salohiyat/inson resurslari/bilim va tajriba)

7-ilova: O'zbekistonda 2023-yil avgust holatiga ko'ra joriy tatbiq etilgan va joriy qilingan boshqa subsidiyalar

QISQA MAZMUNI

Ushbu O‘zbekistonda bioxilmaxillikni moliyalashtirish bo‘yicha siyosat va institutsional sharhi (SIS) O‘zbekiston Respublikasida BMTTD Biologik xilmaxillikni moliyalashtirish tashabbusi (BIOFIN) doirasida tayyorlangan. Tashabbus biologik xilmaxillikni saqlash va ekotizim xizmatlarini, jumladan, iqlim o‘zgarishini yumshatish va moslashishni yaxshilash va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Ushbu hisobotning uslubiy asosi butun dunyo bo‘ylab milliy BIOFIN dasturlarida keng qo‘llaniladigan vosita bo‘lgan 2018 yilgi BIOFIN ish kitobidir.

Hisobot bir nechta sohalarni qamrab oladi. Birinchidan, biologik xilmaxillikni saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish va tegishli choralarni qo‘llashga bevosita yoki bilvosita ta‘sir ko‘rsatadigan mavjud ekologik siyosat, qonunchilik va institutsional tartiblarning qisqacha ko‘rinishi. Ikkinchidan, O‘zbekistonning Birlashgan Millatlar Tashkilotining Biologik xilmaxillik to‘g‘risidagi konventsiyasi (UNCBD) va boshqa xalqaro biologik xilmaxillik shartnomalari bo‘yicha o‘z majburiyatlarini bajarishi, shuningdek, ekotizim xizmatlarini yaxshilash borasidagi sa‘y-harakatlarini o‘rganadi. Uchinchidan, hisobot turli sektorlarga davlat subsidiyalari va ularning biologik xilmaxillikka va ekotizim xizmatlarini rivojlantirishga potentsial ta‘sirini o‘rganadi. Nihoyat, hisobot biologik xilmaxillikning holati va dinamikasini baholaydi, salbiy tendentsiyalarning asosiy omillarini aniqlaydi va ularni yumshatish choralarni taklif qiladi.

O‘zbekistonda biologik xilmaxillik va iqlim o‘zgarishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadigan zamonaviy milliy qonunchilik va siyosatni yaratish borasidagi aniq yutuqlarga qaramay, ba‘zi jiddiy to‘siqlar saqlanib qolmoqda:

- **Mavjud qonunchilik bazasi va qonunlar tarqoq** va ba‘zan bir-biriga ziddir. Ularning aksariyati eskirgan va biologik xilmaxillikning hozirgi tendentsiyalariga mos kelmaydi. *Xususiyy sektorda qulay muhit, aniq egalik huquqi va biologik xilmaxillik xatarlarini oshkor qilishning samarali tizimi mavjud emas.*
- Iqtisodiy rejalashtirish yondashuvlari biologik xilmaxillikni saqlash va iqlim o‘zgarishiga **moslashish chora-tadbirlarining integratsiyasini e‘tibordan chetda** qoldiradi.
- Atrof-muhit muammolari, shuningdek, yashil iqtisodiyot va ekotizim xizmatlarining afzalliklarini ko‘rsatuvchi statistik ma‘lumotlardan **aholining xabardorligi va targ‘iboti yetarli emas.**
- Biologik xilmaxillikni saqlashning muhim sohalari ham davlat moliyasida, ham xususiyy sektorda **yetarli darajada moliyalashtirilmagan.**

Hisobot natijalaridan kelib chiqadigan ba‘zi tavsiyalar quyidagilardan iborat:

- **Qonun hujjatlarini unifikatsiya qilish.** Barcha manfaatdor tomonlarning inklyuzivligi va ishtirokini ta‘minlagan holda birlashtirilgan Ekologik Kodeksni qabul qilish.
- Xususiyy sektorning kengroq ishtiroki uchun **qulay muhit yaratish.**
- Axborotdan foydalanish, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki va atrof-muhitga oid masalalar bo‘yicha odil sudlovdan foydalanish to‘g‘risidagi **konventsiyaga qo‘shilish.**
- Biologik xilmaxillikni saqlash dasturlari uchun donorlar va moliya institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali **xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish.**
- **Iqtisodiy integratsiya.** Iqtisodiyotning har bir sektori uchun biologik xilmaxillikning majburiyy maqsadlarini belgilang, bu qoidabuzarliklar uchun qattiqroq sanksiyalar.
- Aholining ekologik xabardorligini oshirish va yashil iqtisodiyotga e‘tiborni kuchaytirish uchun **samarali muloqot strategiyalarini** ishlab chiqish va amalga oshirish.
- **Biologik xilmaxillikni moliyalashtirish mexanizmlarini** davlat moliyasiga joriy etish.

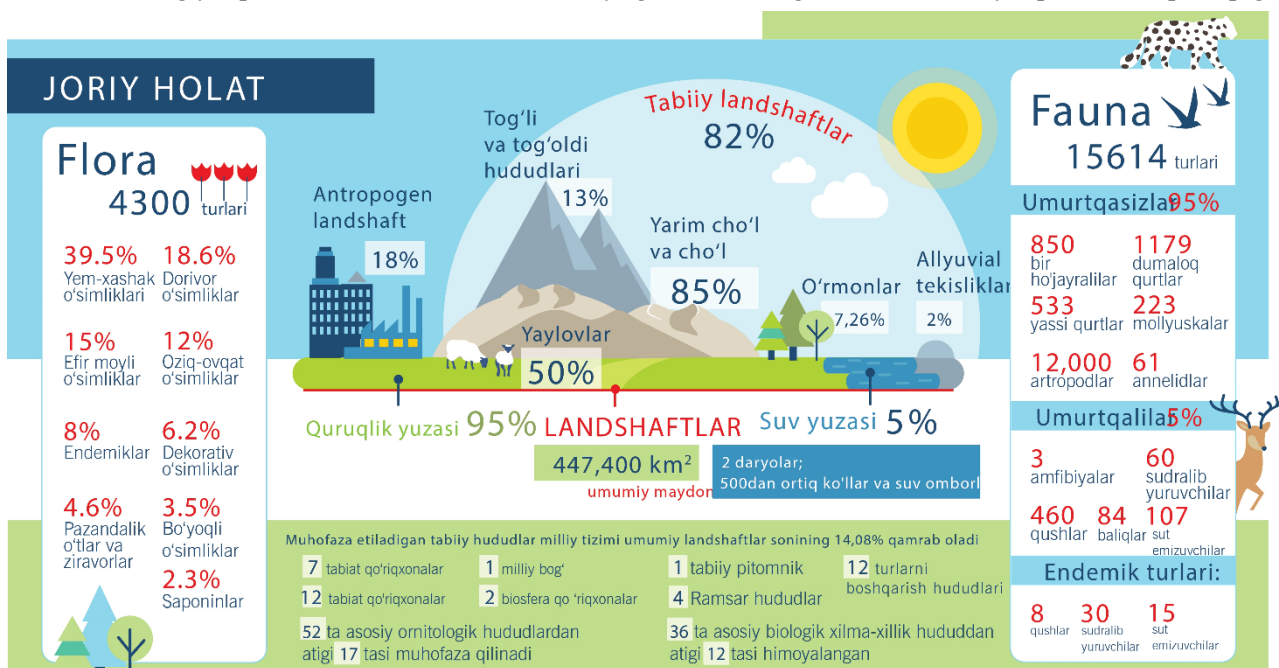
Hisobotda batafsilroq tushunish uchun jadvallar va diagrammalar mavjud. Unda O‘zbekiston Respublikasining biologik xilmaxillikni saqlash bo‘yicha Oltinchi Milliy ma‘ruzasi (2018), davlat veb-saytlari, rasmiy statistika va XVF, EXHT, GEF va BMTTD kabi xalqaro institutlar ma‘lumotlaridan foydalaniladi. Barcha ma‘lumotlar tegishli davlat va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda tasdiqlangan.

II. KIRISH

Inson hayoti uchun zarur bo'lgan biologik xilmaxillik nafaqat oziq-ovqat, balki changlatish va zararkunandalarga qarshi kurash kabi ekotizim xizmatlarini ham ta'minlaydi. Biroq, so'nggi tadqiqotlar¹ biologik xilmaxillikning dahshatli darajada kamayishini ko'rsatmoqda. 1900 yildan beri asosiy yashash joylarida tabiiy biologik xilmaxillik 20% ga kamaydi va ko'plab turlar, jumladan, amfibiyalar, marjonlar va dengiz sutemizuvchilari tahdid ostida. Bitta turning yo'qolishi inson farovonligi va global ekologiyaga ta'sir qiluvchi keng tarqalgan ekologik oqibatlariga olib kelishi mumkin.

2010 yilda 193 davlat BMTning Biologik xilmaxillik to'g'risidagi konvensiyasini (UN Convention on Biological Diversity – CBD) imzoladi va Aiti maqsadlari deb nomlanuvchi 20ta global biologik xilmaxillik maqsadlarini qabul qildi. Aiti 17-chi maqsadi CBDning asosiy vositasi bo'lgan milliy bioxilmaxillik strategiyalar va harakatlar rejalarini (MBSHR) qayta ko'rib chiqishga alohida e'tibor beradi. Biroq, MBSHRning oldingi versiyalarida resurslarni safarbar qilish strategiyalari yo'q edi. Buni tan olgan Aiti Maqsadi 20 mamlakatlarni CBD Strategik rejasi uchun moliyaviy talablarni aniqlashga chaqirdi. Shunday qilib, Tomonlar 10-chi Konferentsiyasi (COP10) resurslarni safarbar qilish zarurligini yanada ta'kidladi. BMTTDning Bioxilmaxillikni moliyalashtirish tashabbusi (Biodiversity Finance Initiative – BIOFIN) 2012 yilda yaratilganidan beri bioxilmaxillik muammolarini hal qilish uchun zarur bo'lgan moliyaviy yordamni taqdim etib keladi. U CBD bilan mos keladi, mamlakatlarga moliyaviy ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi va biologik xilmaxillikni yanada izchil boshqarishga yo'l ochadi. 2022 yilda Kunming-Monreal kelishuvi doirasida qabul qilingan Global Bioxilmaxillik Dasturi (Global Biodiversity Framework – GBF) biologik xilmaxillikning yo'qolishini bartaraf etish va 2030 yilgacha Yerning 30 foizini himoya qilishni maqsad qilgan

1-Surat. O'zbekistonda bioxilmaxillikning hozirgi holati

muhim bosqichdir. Bu sa'y-harakatlar kuchli fiskal strategiyalarni talab qiladi, chunki global moliyaviy taqchillik har yili 700 milliard dollardan oshadi.

O'zbekistonning 2021-yilda BIOFINga qo'shilishi tabiatni muhofaza qilishga sodiqligini yana bir bor tasdiqlaydi. BIOFIN metodologiyasiga asoslangan ushbu hisobot (1-ilovaga qarang) O'zbekistondagi bioxilmaxillik sohasidagi moliyaviy kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan. Unda O'zbekistonning biologik xilmaxillikni moliyalashtirish bilan bog'liq siyosati va institutsional asoslari to'g'risida to'liq ma'lumot berilgan. Mamlakat o'zining boy bioxilmaxilligini asrash bo'yicha o'z majburiyatini olg'a surayotgani sababli, ushbu hisobot keyingi siyosatni ishlab chiqish va strategik sa'y-harakatlar uchun asosiy yo'l-yo'riq ko'rsatishga mo'ljallangan.

¹ IPBES (2019): Biologik xilmaxillik va ekotizim xizmatlari bo'yicha hukumatlararo fan-siyosat platformasining biologik xilmaxillik va ekotizim xizmatlari bo'yicha global baholash hisoboti. E. S. Brondizio, J. Settele, S. Diaz va H. T. Ngo (muhammadlar). IPBES kotibiyati, Bonn, Germaniya. 1148 sahifalar. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>

Markaziy Osiyoning janubi-gʻarbiy qismida joylashgan Oʻzbekiston 447,4 ming km² (taxminan 44,9 mln. ga) maydonni egallaydi, uning 95% quruqlik boʻlib, hududi boʻyicha dunyoda 56-oʻrinni egallaydi. Mamlakat turli xil ekotizimlarga ega: choʻllar va yarim choʻllar tabiiy landshaftning 8,5 foizini (37,1 mln. ga) egallaydi; togʻ va togʻ oldi hududlari 13% (5,2 mln. ga) ni egallaydi; suv obyektlari mashhur Orol dengizi, koʻplab daryolar va oʻrmonlarni oʻz ichiga oladi. Biroq, bu landshaftlarning sezilarli 82% inson taʼsiri belgilarini koʻrsatadi va qolgan 18% qishloq xoʻjaligi yerlari, shaharlar va sanoat hududlari kabi inson tomonidan oʻzgartirilgan hududlardir.

Oʻzbekiston suvning 55%ini Sirdaryo va Amudaryodan oladi, shundan kichikroq daryolar 33%, yer osti suvlari 10% va kollektor-drenaj oqimi taxminan 2% ni beradi. Mamlakatda 17777 ta suv havzalari mavjud boʻlib, ularning uzunligi 10 km dan kam va hajmi asosan 1 km² dan kam 500 dan ortiq koʻllar. Keskin kontinental va qurgʻoqchil iqlimni hisobga olgan holda, Oʻzbekistonning qurgʻoqchilik indeksi, UNEP maʼlumotlariga koʻra, 0,03 dan 0,20 gacha. Bu iqlim kuchli choʻllanishga, davriy qurgʻoqchilikka va haroratning sezilarli oʻzgarishi bilan uzoq yozga olib keladi. 1880-yildan buyon Oʻzbekistonda havo harorati oʻrtacha global koʻrsatkichdan 1,6°C yuqoriga koʻtarilib, suv va oziq-ovqat tanqisligi, sogʻliq uchun xavf va suv toshqini kabi boshqa xavf-xatarlar kabi iqlim zaifliklarining kuchayishiga olib keldi. Bu siljishlar, ayniqsa, Orolboʻyi, Qoraqalpogʻiston, Surxondaryo, Buxoro va Xorazm viloyatlari kabi hududlarda ekologik muammolarni yanada kuchaytirmoqda.

Mamlakat boy biologik xilmaxillikka ega, taxminan 27000 tur mavjud. Shunisi eʼtiborga loyiqki, yuqori tomirli oʻsimliklarning 8% endemik, 10-12% relik endemikdir. Oʻzbekiston qushlarni asrash jamiyati maʼlumotlariga koʻra, suvda suzuvchi qushlar monitoringi 2014–2020 yillarda ularning soni kamayganini koʻrsatmoqda. Mintaqadagi endemik umurtqali hayvonlarga 53 tur va kichik tur kiradi. Sudralib yuruvchilar

1-jadval: Oʻzbekistonning noyob va yoʻqolib ketish xavfi ostida turgan umurtqali hayvonlar turlarining mavjud muhofaza etiladigan hududlar tizimida tarqalishi.

Klassi / UzKKdagi turlar soni	OʻzKKdagi turlar soni/ulushi, %					
	Qoʻriqxonalar (Ia IUCN)	Landshaft qoʻriqxonalar (Ib IUCN)	Milliy tabiiy bogʻlar (II IUCN)	Tabiat yodgorliklari (III IUCN)	Qoʻriqxonalar pitomniklari "Jeyran" (IV IUCN)	Biosfera rezervatlari
Baliq/18	12/66.7	-	5/27.8	-	2/11.1	7/38.9
Sudralib yuruvchilar/21	7/33.3	3/14.3	4/19.0	7/33.3	3/14.3	3/14.3
Qushlar/52	20/38.5	5/9.6	17/32.7	-	37/71.2	19/36.5
Sutemizuvchilar /32	18/56.3	7/22.0	11/34.4	-	7/22.0	8/25.0
Jami/123	52/43.0	13/10.6	37/30.1	7/33.3	49/39.8	37/30.1

va baliqlarda yuqori endemizm darajasi 50%, sutemizuvchilar va qushlar mos ravishda 14% va 1,7% ni tashkil qiladi. Oʻsimlik va hayvonot dunyosining xilma-xilligi ekotizim salomatligi bilan uzviy bogʻliqdir.

Oʻziga xos geografiyasi va iqlimiga ega Oʻzbekiston ekologik zaifliklarga, jumladan transchegaraviy taʼsirlarga duch kelmoqda. Vaziyat zaif qurgʻoqchil va togʻli ekotizimlar va cheklangan suv resurslari tufayli yanada ogʻirlashmoqda. Mamlakatning asosiy sugʻoriladigan dehqonchiligi shoʻrlanish, suvning ifloslanishi va oʻrmonlarning kesilishi kabi muammolar bilan birgalikda yashash joylarining yoʻqolishiga va turlarning kamayishiga olib keldi. Hozirgi kunda faunaning 91 turi Xalqaro Qizil kitobga, 324 turdagi oʻsimlik va 184 turdagi fauna Oʻzbekiston Qizil kitobiga kiritilgan. CBD ishtirokchilari yaqinda 2030 yilga kelib oʻz yerlarining 30 foizini bioxilmaxillikni saqlash boʻyicha global asosning bir qismi sifatida himoya qilish majburiyatini oldilar. Shu bilan birga, Oʻzbekiston oʻz hududining 14,08 foizini IUCNning turli tasniflariga mos keladigan muhofaza etiladigan hududlarga ajratdi. 2019-yil holatiga koʻra, mamlakatimiz oʻrmon resurslari 11,6 ming gektarni yoki umumiy maydonning 25,7 foizini tashkil etib, asosan ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga xizmat qilgan. Aholisi zich joylashgan hududlar va sanoat zonalarida yaqinidagi oʻrmonlar antropogen taʼsirning asosiy qismini oʻz zimmasiga oladi.

IV. Biologik xilmaxillik siyosati

4.1. Biologik xilmaxillikka oid qonun hujjatlari

Ushbu SIT amaldagi atrof-muhit siyosati, institutsional tuzilmalar, ularni amalga oshirish uchun qabul qilingan qonunchilik va biologik xilmaxillikni saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish va ushbu sohada huquqni muhofaza qilishni tartibga soluvchi huquqiy normalarni chuqur tahlil qiladi. Bundan tashqari, ushbu sharh biologik xilmaxillikning moliyaviy jihatlarini yoritib, mamlakatning iqtisodiy va fiskal landshaftini o'rganadi. Taqdim etilgan xulosalar turli milliy darajadagi tadqiqotlarga, xususan, O'zbekiston Respublikasining biologik xilmaxillikni saqlash bo'yicha oltinchi Milliy ma'ruzasiga (2018) asoslangan.

A. O'zbekistonning mintaqaviy va xalqaro majburiyatlari

O'zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishganidan beri o'zini xalqaro hamjamiyatning ajralmas a'zosi sifatida faol namoyon etdi. Keyingi yillarda mamlakat nafaqat ratifikatsiya qildi, balki biologik xilmaxillik bilan bog'liq bir qancha xalqaro shartnomalarni o'zining mahalliy qonunlariga kiritdi. Bularga quyidagilar kiradi:

- Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasi (1993 yil 20 iyun)
- BMTning biologik xilmaxillik to'g'risidagi konvensiyasi (1995 yil 6 may), va uning bir qismi bo'lgan Kartagena protokoli (2019 yil 14 oktyabr)
- BMTning cho'llanishga qarshi kurash to'g'risidagi konvensiyasi (1995 yil 31 avgust)
- BMTning Jahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to'g'risidagi konvensiyasi (1995 yil 22 dekabr)
- Energiya Xartiyasiga Energiya samaradorligi va tegishli ekologik jihatlar bo'yicha Protokol (1995 yil 22 dekabr)
- Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi fauna va flora turlarining xalqaro savdosi to'g'risidagi konvensiya (1997 yil 25 aprel)
- Yovvoyi hayvonlarning ko'chib yuruvchi turlarini saqlash to'g'risidagi konvensiya (1998-yil 1-may)
- Suvda suzuvchi qushlarning yashash joyi sifatida xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan suv-botqoq yerlar to'g'risidagi konvensiya (2003 yil 12 dekabr)
- Afro-Yevrosiyo ko'chmanchi suv qushlarini saqlash to'g'risidagi bitim (2004-yil 1-aprel).

O'zbekiston turli xalqaro donorlar ko'magida tashabbuslarni faol amalga oshirib, xalqaro ekologik shartnomalardan kelib chiqadigan majburiyatlarni bajarmoqda. 1992-yilda O'zbekiston Orol dengizi havzasi muammolarini hal qilish uchun Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasini (IFAS) tashkil etish tashabbusi bilan chiqdi. Bu IFAS (shtab-kvartirasi Olmaota shahrida) va Orol dengizi havzasi muammolari bo'yicha davlatlararo kengash (ISBAM) kabi davlatlararo tashkilotlarning tuzilishiga olib keldi, bunda 1992 va 1994 yillarda Turkmaniston suv xo'jaligi vaziri (shtab-kvartirasi Toshkentda) boshchiligidagi ijroiya qo'mita tashkil etildi. IFAS faoliyatining natijasi Orol dengizi havzasi mamlakatlari uchun uchta yordam dasturini ishlab chiqish, qabul qilish va amalga oshirish bo'ldi (ASBP-1, ASBP-2, ASBP-3). IFAS ikkita komissiyadan iborat: Markaziy Osiyoning Davlatlararo muvofiqlashtiruvchi suv komissiyasi (ICWC) va Barqaror rivojlanish bo'yicha davlatlararo komissiya (ICSD).

1994-yil 19-iyulda Ashxobodda tashkil etilgan ICSD Markaziy Osiyoda atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish sohasidagi mintaqaviy hamkorlikni nazorat qiladi. Uning asosiy vazifalari barqaror rivojlanishning mintaqaviy strategiyasini ishlab chiqish va transc chegaraviy miqyosdagi ekologik konvensiyalar bo'yicha sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirishdan iborat.

2016-yilda O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'iziston hamkorligida amalga oshirilgan loyiha natijasida G'arbiy Tyan-Shan transc chegaraviy tabiiy meros ob'ekti sifatida UNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritildi. Bu qaror Istanbulda bo'lib o'tgan UNESCO Jahon merosi qo'mitasining 40-sessiyasida qabul qilindi. G'arbiy Tyan-Shan uchta davlatning 7 ta alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududidagi 11 ta ob'ektni o'z ichiga oladi. 2019-yilda uch davlat o'rtasida hamkorlik to'g'risidagi uch tomonlama memorandum imzolangan bo'lib, u muvofiqlashtiruvchi ishchi guruhini tuzish va ob'ektlar monitoringi dasturini ishlab chiqishni o'z ichiga olgan. Bu O'zbekistonning birinchi tabiiy meros ob'yekti bo'ldi. O'zbekiston Markaziy Osiyoda

mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash tarafdori va iqlim o'zgarishiga chidamli bo'lish, tabiiy ekotizimlarni saqlash va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun suv-energetika masalalari bo'yicha o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqdi. So'nggi yillarda transchegaraviy suvlar va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha ikki tomonlama hamkorlik jadal rivojlandi.

Orolbo'yi mintaqasida inson xavfsizligini ta'minlash bo'yicha Ko'p sheriklik maqsadli jamg'armasi (MPTF) O'zbekistonning muhim tashabbusi hisoblanadi. Loyihaning maqsadi Orol dengizi halokati oqibatlarini yumshatish bo'yicha hukumat va xalqaro hamjamiyat sa'y-harakatlarini optimallashtirishdan iborat bo'lib, bu pirovardida mintaqaning barqaror rivojlanishi va bioxilmaxillikni saqlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston 1993-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy konvensiyasiga qo'shilgan va 2018-yilda Parij bitimini ratifikatsiya qilgan bo'lib, 2030-yilga borib yalpi ichki mahsulot birligiga issiqxona gazlari emissiyasini 10 foizga va 2010-yilgi darajadan 35 foizga kamaytirish majburiyatini olgan. Ushbu maqsadlarga erishish strategiyasi qayta tiklanadigan energiya ulushini umumiy elektr energiyasining 25 foizigacha oshirish, energiya samaradorligini ikki baravar oshirish, yalpi ichki mahsulotning energiya sig'imini ikki baravar kamaytirish va tabiiy resurslarning sanoat iste'molini kamaytirishni o'z ichiga oladi.

2023 yil dekabr oyida CBD mamlakatlarining aksariyati tomonidan imzolangan Kunming-Monreal kelishuvida belgilangan yangi Global Bioxilmaxillik Dasturining (GBF) qabul qilinishi oldinga muhim qadam bo'ldi. O'zbekiston kelishuvga qo'shildi va Aiti maqsadlari o'rniga yangi bioxilmaxillik maqsadlarini qabul qilishga tayyorligini bildirdi. Bu Global ekologik jamg'armasini (GEF) GBF doirasida erta harakatni qo'llab-quvvatlash (Early Action Support) dasturiga qo'shilgan holda joriy MBSHRni qayta ko'rib chiqish va bioxilmaxillikni moliyalashtirishni kuchaytirish bo'yicha majburiyatlarni o'z ichiga oladi.

Ayni paytda O'zbekiston, BMTTD va Yashil iqlim jamg'armasi iqtisodiyotning zaif tarmoqlari va hududlarini aniqlash hamda iqlim o'zgarishiga moslashish bo'yicha chora-tadbirlarni taklif qilish bo'yicha Milliy moslashish rejasini (NAP) ishlab chiqishga qaratilgan qo'shma loyihani amalga oshirmoqda. Suv, qishloq xo'jaligi, sog'liqni saqlash, qurilish va tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish sektorlari uchun tarmoq moslashuv rejalari loyihalari ishlab chiqildi va hozirda milliy manfaatdor tomonlar tomonidan tasdiqlanmoqda. Rejalar 2023-yil oxirigacha yakunlanishi kutilmoqda va ular sektor ehtiyojlarini UNFCCC va Parij kelishuvi majburiyatlari bilan moslashtirish masalalarini hal qiladi. Garchi ushbu rejalar iqlim o'zgarishi ta'siriga moslashish nuqtai nazaridan har bir tanlangan sektor ehtiyojlariga ko'proq yo'naltirilgan bo'lsa-da, ekotizimlarning iqlim o'zgarishiga moslashuvi har bir tarmoq rejasida ham qayd etilgan. Umuman olganda, rejalarda 15 ta innovatsion moliyaviy vositalar, jumladan, organik va regenerativ qishloq xo'jaligi uchun subsidiyalar, ekotizim xizmatlari uchun to'lovlar, qayta tiklanadigan energiya uchun soliq imtiyozlari va boshqalar tavsiya etilgan. Bundan tashqari, loyiha hujjatida ekotizimlar va biologik xilmaxillik ustuvor sektor sifatida tanlanishi mumkin bo'lgan NAP loyihasing ikkinchi bosqichi ham taklif etiladi.

B. Biologik xilmaxillikni saqlash uchun ma'lumotlar, ilmiy yordam va jamoatchilikni xabardor qilish muammolari

O'zbekistonning biologik xilmaxilligiga keng tarqalgan ekologik nigilizm va tabiiy resurslarga iste'molchi yondashuvi salbiy ta'sir ko'rsatdi. 1998-yilgi Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha milliy harakatlar rejasida ekologik ta'lim va jamoatchilik ishtirokiga urg'u berilgan bo'lsa-da, faqat 2017-yilda sobiq Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasining tarkibiy tuzilmalari o'zgartirilishi bilan muhim chora-tadbirlar boshlandi. Beshinchi milliy hisobotda (2015-yil) ta'kidlanganidek, biologik xilmaxillikni saqlash bo'yicha xabardorlikni oshirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlarga qaramay, biologik xilmaxillikni boshqarish va moliyalashtirishga tizimli yondashishning aniq yetishmasligi saqlanib qolmoqda. Ba'zi siyosat va strategiyalar mavjud bo'lsa-da, ularni amalga oshirishda batafsil tarmoq rejalari, aniq byudjetlar va xalqaro standartlar mavjud emas.

Mamlakatlar tomonidan atrof-muhit holati to'g'risidagi milliy hisobotlarni nashr etish global atrof-muhitni boshqarishning muhim vositasi hisoblanadi. Ilgari O'zbekistonning ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi yetakchi davlat organlarining nashrlari, masalan, "O'zbekiston Respublikasida atrof-muhit holati to'g'risidagi milliy ma'ruza" (AHMM) kabi dunyo miqyosidagi ekologik tashabbuslar yoki biologik xilmaxillik holati haqida to'liq ma'lumotga ega emas edi. Birinchi AHMM 1990 yilda nashr etilgan va 1986 yildan 1990 yilgacha bo'lgan davrni qamrab olgan. Umumiy jahon amaliyotiga ko'ra, barqaror ekologik rivojlanishni xabardor qilish va qo'llab-quvvatlash uchun bunday hisobotlarni har 3-4 yilda muntazam ravishda chiqarish rejalashtirilgan edi. O'zbekistonda 2011-yilgacha hisobotlar e'lon qilindi, shundan so'ng ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish tizimini ma'muriy isloh qilishning uzaytirilgan

davri bilan bog‘liq uzoq tanaffus yuzaga keldi. Faqat 2023-yilda sobiq Ekologiya davlat qo‘mitasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligiga aylantirildi va bu yakunda kelgusi hisobotlar uchun ma‘lumotlarni to‘plash imkonini berdi.

Xalqaro hamkorlar tavsiyalari asosida va DPSIR² metodologiyasiga muvofiq tuzilgan so‘nggi AHMMning³ 2023 yil dekabr oyida nashr etilishi biologik xilma-xillik inqirozining sabablari va oqibatlarini tahlil qilish nuqtai nazaridan ushbu hisobotlar seriyasida birinchi eng to‘liq va ma‘lumotli bo‘ldi. mamlakatda.

Mamlakatning 1998 yilgi Orxus konventsiyasi kabi xalqaro konventsiyalardagi ishtiroki tahsinga sazovor, biroq u jamoatchilikning ekologik ongidagi ahamiyatiga qaramay, Konventsiyani haligacha ratifikatsiya qilmagan. Zamonaviy geografik axborot vositalari atrof-muhitning turli sohalarida qo‘llaniladi, ammo kam moliyalashtirish keng qamrovli tadqiqotlarni cheklaydi. Xalqaro grantlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan botanika va zoologiya kabi institutlar, yaxlit milliy yondashuv zarur bo‘lganda, biologik xilmaxillikning alohida segmentlariga e‘tibor qaratadi.

C. Milliy qonunchilikda biologik xilmaxillik

Hozirgi vaqtda respublika atrof-muhitni muhofaza qilishga yaxlit yondashish nuqtai nazaridan muammolarga duch kelmoqda. Shoshilinch zaruratga qaramay, keng qamrovli Ekologik Kodeks hali ham mavjud emas. Bu bo‘shliq barcha qonun hujjatlarini integratsiyalashuvi va tarmoqlararo muammolarni kelishilgan holda hal etishning shoshilinch zarurligini ko‘rsatadi. Hozirgi vaqtda biologik xilmaxillik masalalari asosiy tarmoqlarga to‘liq integratsiyalashgani yo‘q; ular faqat umumiy ekologik rejalar doirasida hal etiladi. Ushbu cheklovdan tashqariga chiqish va biologik xilmaxillik muammolarini tarmoqlar bo‘yicha o‘zlashtirishga ustuvor ahamiyat berish juda muhimdir. Ushbu kuzatuvlardan kelib chiqqan holda, Biologik xilmaxillikni moliyalashtirish rejasini ishlab chiqish sa‘y-harakatlarni optimallashtirish va mamlakatning boy biologik xilma-xilligini saqlash uchun resurslarni samarali taqsimlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

O‘zbekiston atrof-muhitni muhofaza qilish doirasida biologik xilmaxillikni muhofaza qilishga ustuvor ahamiyat beradi. Xususan, Konstitutsiya:

- Har bir fuqaroning qulay atrof-muhitni muhofaza qilish majburiyatini va davlatning fuqarolarning ekologik huquqlarini ta‘minlash va atrof-muhitga salbiy ta‘sir ko‘rsatishning oldini olish uchun shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazorati uchun shart-sharoitlar yaratish majburiyatini tasdiqlaydi.
- Tabiiy resurslarni milliy boylik deb biladi, ulardan oqilona foydalanishga urg‘u beradi; davlat atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash, shuningdek, Orolbo‘yi mintaqasining ekologik tizimini, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini muhofaza qilish va tiklash choralarini ko‘radi.
- Mulkn boshqarish va atrof-muhitga zarar yetkazilishining oldini oluvchi huquqlarni himoya qiladi; sog‘lom ekologik muhitni saqlash va biologik xilma-xillikni muhofaza qilish davlat burchini ta‘kidlaydi.

Konstitutsiyaga qo‘shimcha ravishda, ko‘plab qonunlar (2-ilova) atrof-muhit va bioxilmaxillikni muhofaza qilish, asosiy atamalar, tashkiliy tuzilmalar va moliyalashtirish metodologiyalarini belgilashga qaratilgan. Ushbu asosiy qonunlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida mamlakatimizda 15 dan ortiq Prezident qonunlari, 50 dan ortiq qarorlar va vazirlarning bir qancha farmoyishlari qabul qilindi.

Biroq, O‘zbekistonning atrof-muhitga bo‘lgan huquqiy yondashuvi ma‘lum darajada tarqoq va ba‘zan bioxilmaxillikning dolzarb muammolarini samarali hal eta olmaydi. Bu parchalanish nomuvofiqliklarga, qarama-qarshiliklarga va takrorlanishlarga olib keladi, huquqni muhofaza qilish organlarini muammoli qiladi. Atrof-muhitga oid tashvishlar yanada yaqqol namoyon bo‘layotgani va ularning barqaror rivojlanish bilan bog‘liqligi tobora oydinlashib borayotganligi sababli milliy qonunchilik asoslarini uyg‘unlashtirish bo‘yicha ishlar olib borilmoqda. O‘zbekistonning 2020-yilga mo‘ljallangan Inson huquqlari bo‘yicha birinchi Milliy strategiyasida atrof-muhitga oid qonun hujjatlarini ijtimoiy-iqtisodiy qonunlar bilan uzviy bog‘lash zarurligi, fuqarolarning ekologik toza muhitga bo‘lgan huquqlariga alohida e‘tibor qaratildi.

² DPSIR – Drivers-Pressures-State-Impacts-Responses Framework

³ O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. (2023). Atrof-muhit holati to‘g‘risidagi milliy ma‘ruza: O‘zbekiston. Barqaror rivojlanish xalqaro instituti.

(<https://uznature.uz/yz/legislation/download?type=pdf&filename=765>)

2021-yilda Prezident qarori bilan sobiq Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi (hozirgi Ekologiya vazirligi)ga 2022-yil oxirigacha Ekologiya kodeksi loyihasini birgalikda ishlab chiqish vazifasi yuklangan edi. Taklif etilayotgan Kodeks quyidagilarga qaratilgan edi:

- huquqiy hujjatlarni birlashtirish va aniqlashtirish
- atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida jamoatchilik nazoratini kuchaytirish
- biologik xilmaxillikni saqlashning aniq mexanizmlari va rag'batlarini joriy etish
- davlat tashkilotlari va aholining ekologik mas'uliyatini aniqlashtirish
- turli xil ekologik nazorat usullarini, shu jumladan yashil iqtisodiyot tashabbuslarini aks ettirish
- atrof-muhitni baholash protokollarini amalga oshirish.

Garchi ushbu hisobot tayyorlanayotgan paytda Ekologik Kodeks loyihasi ishlab chiqilayotgan bo'lsa-da, uning ma'qullanishi iqtisodiy rejalashtirishni atrof-muhitni muhofaza qilish bilan integratsiyalashgan holda milliy qonunchilik bazasini mustahkamlashi va bioxilmaxillikka ko'proq mablag' jalb qilishi mumkin.

Ma'lumki, ekotizimlarning xilma-xil funktsiyalarini saqlash va ulardan barqaror foydalanish global ekologik konvensiya va kelishuvlarning asosiy talablari hisoblanadi. Ushbu konvensiyalar turli milliy strategiyalar, tashabbuslar va harakatlar rejalarini ishlab chiqish va qabul qilish uchun katalizator bo'lib xizmat qiladi. CBD bo'yicha o'z majburiyatlarini bajarish uchun O'zbekiston 1998 yilda birinchi MBSHRni joriy qildi. Ushbu strategik qadam quyidagi milliy strategik hujjatlarda aks ettirilgan:

- Cho'llanishga qarshi kurash bo'yicha milliy harakat dasturi (NAPCD, 1999),
- Markaziy Osiyo mamlakatlari yer boshqaruvi tashabbusi (CACILM) doirasida tayyorlangan va UNCCD doirasida amalga oshirilgan Milliy asos dasturi (NFP, 2006) va NPFga qo'shimcha (2009),
- Milliy harakatlar rejalarini ko'rib chiqish va yangilash to'g'risidagi BMTCCD Tomonlar Konferentsiyasi (13/COP.9) qarori asosida tayyorlangan O'zbekiston Respublikasining cho'llanish va qurg'oqchilikka qarshi kurashish bo'yicha Milliy harakatlar dasturi (NADDP, 2015 yil) va ularni BMTCCDning o'n yillik strategiyasiga (2008-2018) muvofiqlashtirish.

Bundan tashqari, iqlim o'zgarishining ekotizimlar va milliy iqtisodiyot tarmoqlariga ta'sirini yumshatish va moslashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar bir qator milliy strategik hujjatlarga kiritilgan, jumladan:

- BMTning iqlim o'zgarishi doiraviy konvensiyasi bo'yicha O'zbekiston Respublikasining ikkinchi va uchinchi milliy hisobotlari (SNC, 2008 va TNC, 2016).
- O'zbekiston Respublikasining past uglerodli rivojlanish strategiyasida hamda o'rta va uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan "Yo'l xaritasi"da (2015-yil) 2000-2010 yillarga mo'ljallangan issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasi.
- Resurslarni tejaydigan rivojlanish modeliga o'tishning asosiy yo'nalishlari. 2030 yil tahlili (2016).
- Barqaror rivojlanish milliy strategiyasi (NSSD, 1999); O'zbekiston Respublikasining 21-kun tartibida (PD-21, 2002).
- 2013-2015-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisi farovonligini oshirish strategiyasi (2013-yil).
- 2017-2021 yillarga mo'ljallangan, iqtisodiyotning energiya va resurs intensivligini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni ko'paytirish hamda global iqlim o'zgarishi va Orol dengizining qurishi qishloq xo'jaligi va aholi turmush tarziga ta'sirini yumshatishga qaratilgan harakatlar strategiyasi.
- "O'zbekiston – 2030" strategiyasi (2023 yil sentyabr).

2-surat. 2022-2030 yillarda Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi

foydalanish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish mexanizmlarini yaratish tarafdori. Asosiy tashabbuslar qatoriga suvdan foydalanish samaradorligini oshirish, gidrotexnik infratuzilmani modernizatsiya qilish, suvni tejaydigan sug'orishni rag'batlantirish, yaylovlar va o'rmonlarni tiklash, suvning qishloq xo'jaligidan ifloslanishiga barham berish kiradi. Bundan tashqari, strategiya issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalari bo'yicha energiya ta'minotini modernizatsiya qilish, ekologik toza transportni rivojlantirish va uglevodorod yoqilg'ilarini bosqichma-bosqich tugatishni o'z ichiga oladi. Strategiya yillik harakatlar rejalarini o'z ichiga olgan bo'lsa-da, moliyalashtirish va monitoring tafsilotlari hali yakunlanmagan. 2017-yilgi "Rivojlanishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"dan kelib chiqib, mamlakatni rivojlantirishning strategik traektoriyasini qo'llab-quvvatlovchi 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yagona rivojlanish strategiyasi taqdim etildi (3-rasm). Bu mamlakatning qayta ko'rib chiqilgan BRM 2030 dasturiga mos keladi, unda tabiiy ekotizimlarni saqlashga urg'u beriladi.

2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston-2030" strategiyasi O'zbekistonning ekologik islohotlar va barqaror rivojlanishga sodiqligidan dalolatdir. Asosiysi, 3.2-bo'lim odamlar hayotiga bevosita daxldor ekologik muammolarni bartaraf etishga qaratilgan mamlakatning ekologik holatini tubdan yaxshilashning kompleks rejasini ishlab chiqadi. Ushbu qarashning ajralmas qismi bu butun mamlakatni ko'kalamzorlashtirishga intilayotgan milliy "Yashil Makon" dasturining kengayishi, har yili ajoyib 200 million daraxt ekish rejaları va shahar yashil maydonlarini kengaytirishga aniq e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, strategiya barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotiga e'tibor qaratgan holda agrobiologik monitoringni joriy qiladi.

Mamlakatning turizm sektori, shuningdek, o'rmonlarni kengaytirish va ekoturizmni rag'batlantiradigan tashabbuslardan, o'rmonlar tuproq eroziyasini nazorat qilish uchun mo'ljallangan. O'zbekistonning eng dolzarb ekologik muammolaridan biri bo'lgan Orolbo'yining yomonlashib borayotgan ahvolini barqarorlashtirish bo'yicha ishlar faollashmoqda. Biologik xilmaxillikka sodiqlik doirasida strategiya qo'riqlanadigan hududlar maydonini 12 foizga oshirish, biobotanika monitoringini amalga oshirish, tabiiy resurslardan noqonuniy foydalanishga qarshi qoidalarni kuchaytirish va fuqarolarning ekologik madaniyatini oshirishni o'z ichiga olgan kompleks rejadir. Hayvonlarning farovonligi, ayniqsa yovvoyi turlarni davolash va reabilitatsiya qilish ushbu strategiyaning kalitidir.

Mamlakat, shuningdek, maishiy chiqindilarni yig'ish, utilitatsiya qilish va qayta ishlashda 65% samaradorlikka erishish va chiqindixonalar hajmini 50% qisqartirishga qaratilgan chiqindilarni boshqarishda inqilobga tayyorlanmoqda. Ifloslanishni nazorat qilish strategiyaning asosi bo'lib, u havoga ifloslantiruvchi moddalar emissiyasini 10,5% ga kamaytirishga qaratilgan. Atrof-muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan korxonalar ekologik toza texnologiyalarga o'tishlari talab etiladi. Shuningdek, 249 ta sanoat korxonasida mahalliy drenaj va tozalash tizimlarini qurish va rekonstruksiya qilish ustuvor vazifa hisoblanadi. 2030-yilgacha bo'lgan strategiya mohiyatan O'zbekistonning o'z rivojlanish maqsadlarini ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirish, tabiat va taraqqiyot birga yashaydigan kelajak uchun po'ydevor qo'yish yo'lidagi qadamini ifodalaydi.

So'nggi yillarda O'zbekiston ekologik barqarorlikni ta'minlashga qat'iy intilishini namoyish etdi. Ana shu siljishlar munosabati bilan 2019-yilda Prezident qarori bilan ekologlar ta'sirida bo'lgan ekologik muammolarni, jumladan, daraxtlarni ommaviy kesish bilan bog'liq muammolarni hal qilishga qaratilgan "2030-yilgacha O'zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi" qabul qilindi. Shu bilan birga, "2019-2030 yillarga mo'ljallangan yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" qabul qilindi (2-rasm), unda mamlakatning yashil rivojlanishga intilishi alohida ta'kidlangan. U energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanadigan manbalarga energiya sarfini diversifikatsiya qilish, iqlim o'zgarishiga moslashish, resurslardan samarali

3-surat. 2022-2026-yillarda O'zbekistonning yangi rivojlanish strategiyasi.

D. Amaldagi MBSHR

O'zbekistonning biologik xilmaxillikni saqlash sohasida aniq davlat siyosatini qabul qilish bo'yicha asosiy yo'naltiruvchi hujjati **Bioxilmaxillikni saqlash va barqaror foydalanish bo'yicha milliy strategiya va harakatlar rejasi** (MBSHR) hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining 2019-yil 11-iyundagi qarori bilan qabul qilingan 2019-2028-yillarga mo'ljallangan MBSHRda quyidagilar nazarda tutilgan: bioxilmaxillikni saqlash va undan barqaror foydalanish bo'yicha milliy chora-tadbirlar, muhofaza etiladigan hududlarni kengaytirish rejalari; tabiiy ekotizimlarning degradatsiyasiga qarshi kurash choralarini; yo'qolib ketish xavfi ostida turgan va noyob turlarni qayta tiklash strategiyalari; o'n yil muddatga xalqaro hamkorlar bilan hamkorlikni mustahkamlashga yondashuvlar.

Qayta ko'rib chiqilgan MBSHR mamlakatning strategik maqsad va vazifalarining kontseptual asosiga asoslanadi, ular biologik xilmaxillikni saqlash bo'yicha mahalliy imperativlarga va Aiti 2010da belgilangan

4-surat. Amaldagi MBSHR 2022-2028

global maqsadlarga muvofiq ishlab chiqilgan. Ushbu milliy maqsad va vazifalar asosiy davlat vazirliklari, idoralari, fuqarolik jamiyati vakillari va xalqaro manfaatdor tomonlar ishtirokida hamkorlikda ishlab chiqilgan. Maqsadlar biologik xilmaxillikning ustuvor masalalari, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy landshafti va mavjud imkoniyatlarni yaxlit tarzda hal etadi, shu bilan birga ularning aniq va vaqt bilan bog'liqligini ta'minlaydi.

Bu maqsadlarni amalga oshirish siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, ta'lim va ekologik jihatlarini o'zida mujassam etgan ko'p qirrali strategiyani talab qiladi. Bu juda muhim, chunki biologik xilmaxillik nafaqat muhim resurs, balki mamlakatning ekologik barqarorligining asosi hamdir. MBSHR 7 ta milliy maqsadni belgilaydigan to'rtta strategik maqsad bo'yicha taqsimlangan 23 ta bo'limdan iborat. Ushbu biologik xilmaxillik maqsadlariga erishilgan yutuqlarni baholash uchun tegishli ko'rsatkichlar va natijalar bo'yicha chora-tadbirlar aniqlandi va ular aniq davlat idoralari bilan bo'lishdi.

Milliy hokimiyat organlari tomonidan MBSHRning joriy maqsadlariga erishish yo'lida erishilgan yutuqlarni qayd etish muhimdir. Masalan, Himoya qilinadigan Hududlar maydoni 5 foizdan 14 foizga oshdi, bu joriy NBSAPda belgilangan maqsaddan 2 foizga yuqori. Qayd etish joizki, O'zbekiston hukumati 2018-yilda (PKM 820) muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risidagi milliy qonunchilikni IUCN standartlari va toifalariga muvofiqlashtirgan edi.

O'zbekistonning 2022-yil dekabr oyida Monreal shahrida (Kanada) CBD ishtirokchilarining 15-konferensiyasida imzolangan Kunming-Monreal kelishuvi doirasida yangi Global Biologik xilmaxillik Dasuriga (GBF) qo'shilishi hukumatning biologik xilmaxillikni saqlashga sodiqligi va faol yondashuvdan dalolat beradi. Ushbu kelishuvning bir qismi sifatida CBD a'zo davlatlari, boshqalar qatorida, yangi GBF dasturida aks ettirilgan yangi maqsad va vazifalar bilan muvofiqlashtirish uchun joriy MBSHRlarini qisqa muddatda qayta ko'rib chiqishga kelishib oldilar. 2023 yil avgust oyida Global Ekologik Jamg'armasi doirasida yangi global GBF dasturini amalga oshirish uchun tashkil etilgan jamg'arma moliyalashtirishni barcha manbalardan olish imkonini beradi, uni soddalashtirilgan tartibda ishtirokchi mamlakatlar o'rtasida tez taqsimlashni, tub xalqlar va mahalliy hamjamiyatlarga ularning ustuvorliklariga asoslangan moliyalashtirishga yol ochib beradi. Jamg'arma, shuningdek, global GBF dasturini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bioxilmaxillik muammolarini asosiy oqimga aylantirishga hissa qo'shadigan ko'p tomonlama rivojlanish banklari va rivojlanish moliya institutlarining ishtirokini sezilarli darajada oshirish imkoniyatini beradi.

Shu munosabat bilan, O'zbekiston hukumati tomonidan amaldagi masalalarni erta ko'rib chiqish yoki yangi xalqaro moliyalashtirish imkoniyatlaridan foydalanishni ta'minlovchi yangi MBSHRni tayyorlash muhimligini ta'kidlash lozim. Bu o'z navbatida, biologik xilmaxillikning yangilangan milliy maqsadlarini amalga oshirishni ta'minlaydi. GEF global GBF dasturini amalga oshirish uchun mas'ul bo'lgan xalqaro institut sifatida ishtirokchi hukumatlarga GBF doirasida Erta harakatlarni qo'llab-quvvatlash loyihasi orqali milliy MBSHRLarni qayta ko'rib chiqishda maslahat va texnik yordam ko'rsatishni boshladi, shu jumladan O'zbekistonda ham. Ushbu sharh nafaqat bugungi kundagi yutuqlarni aks ettirish, balki GBF global dasturi va mamlakatning biologik xilmaxillik ehtiyojlariga mos keladigan yangi, ulkan maqsadlarni belgilash uchun mo'ljallangan.

4.2. Biologik xilmaxillikni moliyalashtirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani ko'rib chiqish

Bioxilma-xillikni moliyalashtirish - bu bioxilmaxillikni barqaror boshqarishni qo'llab-quvvatlash uchun kapitalni to'plash va boshqarish hamda moliyaviy va iqtisodiy vositalardan foydalanish amaliyotidir. O'zbekistonda biologik xilmaxillikning ahamiyati va uning iqtisodiy, madaniy va ekologik sohalarga qo'shgan hissasi biologik xilmaxillikni moliyalashtirishni boshqarish uchun qabul qilingan turli me'yoriy hujjatlar va siyosatlarida e'tirof etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mamlakatimizning ekologik muvozanat va bioxilmaxillikni saqlashga sodiqligiga asos solingan. Unda fuqarolarning sog'lom atrof-muhitga bo'lgan huquqi va davlatning tabiiy resurslarni asrab-avaylash mas'uliyati alohida ta'kidlangan.

Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun (1992) mamlakatning ekologik siyosatiga asos bo'lib, asosiy e'tibor tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va saqlashga qaratilgan. Qonun biologik xilmaxillikni saqlash uchun byudjet mablag'larini ajratishni talab qiladi va bu sohaga xususiy sarmoya kiritish uchun yo'l ochadi. Xususan, 1993-yilda kuchga kirgan qonunda atrof-muhitni, jumladan, bioxilma-xillikni muhofaza qilish bo'yicha moliyaviy chora-tadbirlar belgilangan. U biologik xilma-xillikka zarar yetkazganlik uchun jarimalar tizimini qo'llab-quvvatlaydi, daromadlar bioxilma-xillikni saqlashga qayta investitsiya qilinadi.

1998 yilda qabul qilingan MBSHR O'zbekistonda bioxilmaxillikni saqlash bo'yicha kompleks rejadir. Moliyaviy manbalar zarurligini ta'kidlab, ham ichki sarmoya, ham xalqaro hamkorlikka chaqirdi.

"Ovchilik va ovchilik tashkilotlari to'g'risida"gi qonun (2020-yil) ovchilikni boshqarishni xususiy tashkilotlar va mustaqil ov uyushmalariga topshirdi. U hayvonot dunyosini ilmiy asoslangan rejalashtirish, asrab-avaylash va muhofaza qilish rolini ta'kidladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4919-sonli (2020-yil) qarorida suvdan barqaror foydalanish va suv bioxilmaxilligiga bilvosita foyda keltiradigan suvni tejoychi texnologiyalarni joriy etish muhimligi ta'kidlangan.

Biologik xilmaxillik to'g'risidagi konventsyaning 15-chi Tomolar Konferentsiyasi (COP15) doirasida 2022-yil dekabr oyida bo'lib o'tgan Kunming-Monreal uchrashuvida yangi Global Bioxilmaxillik Dasturi (GBF) qabul qilinishi munosabati bilan biologik xilmaxillik bo'yicha yangi milliy strategiya va harakatlar rejasini ko'rib chiqish yoki ishlab chiqish rejalashtirilgan. Global ekologik jamg'armasi (GEF) doirasida ushbu jarayonda mamlakatlarga, jumladan, O'zbekistonga erta yordam ko'rsatishga qaratilgan loyihalar boshlandi. Ana shunday loyihalardan biri 2023-yil 12-aprelda boshlangan GBF doirasida Erta harakatlarni qo'llab-quvvatlash loyihasidir. Ushbu loyiha Kunming-Monreal GBF global dasturi tomonidan o'rnatilgan yangi xalqaro yo'riqnomalarga muvofiq bioxilmaxillik milliy strategiyasi va harakatlar rejasini yangilashda O'zbekiston hukumati qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Qabul qilingan "2030-yilgacha atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi" doirasida bir qator muhim qonunchilik tashabbuslari, jumladan, atrof-muhitga ta'sirni baholash (ATB) tizimini qayta ko'rib chiqish va isloh qilish ko'zda tutilgan. Ushbu tashabbus doirasida Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi xalqaro hamkorlar bilan hamkorlikda "Atrof-muhitni baholash to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqdi. Mazkur qonunning qabul qilinishi O'zbekiston hukumatiga davlat dasturlari va rivojlanish loyihalarini rejalashtirishda ham milliy, ham tarmoq darajasida, umuman, atrof-muhitni muhofaza qilish, xususan, bioxilmaxillikni muhofaza qilish sohasidagi ustuvor yo'nalishlarni hisobga olgan holda tizimli strategik yondashuvni ta'minlash imkonini beradi.

Avval xabar qilinganidek, O'zbekiston BMT CBD kabi bir qancha xalqaro shartnomalarning ishtirokchisi bo'lib, u a'zo davlatlarni bioxilmaxillikni saqlash uchun moliyaviy resurslarni safarbar etish majburiyatini yuklaydi. Ekologiya vazirligi huzuridagi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni boshqarish jamg'armasi kabi o'ziga xos moliyaviy vositalar mavjud bo'lib, ular atrof-muhitni

muhofaza qilish, jumladan, bioxilmaxillikni saqlash loyihalari uchun mablag'larni to'plash va taqsimlashga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 7-dekabrda 649-son qarori bilan Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 20-oktabrdagi 290-sonli "Biologik resurslardan foydalanishni tartibga solish va qabul qilish tartibi to'g'risida"gi qaroriga atrof-muhitni boshqarish sohasidagi ruxsat berish tartib-qoidalariga o'zgartirishlar kiritildi. Ushbu o'zgartirishlar o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlariga rioya qilmaslik uchun huquqiy ta'sir choralari kuchaytirishga qaratilgan. Xususan, qarorda O'zbekistonda keyingi yillarda bioxilmaxillikni saqlash va undan foydalanish, shuningdek, o'simlik va hayvonot dunyosi, jumladan, Respublika Qizil kitobiga kiritilgan noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlarning barqaror yashash sharoitlarini ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilayotgani qayd etilgan. Qarorda O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobiga ham, Xalqaro Qizil kitobga ham kiritilgan turlar o'z ichiga olgan o'simlik va hayvonot dunyosi bilan qonunga xilof ravishda muomala qilish natijasida yetkazilgan zararining o'rnini qoplash miqdorini qayta ko'rib chiqish zarurligi masalasi ham ko'tarilgan. Ushbu o'zgartirishlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-maydagi "Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini o'zgartirish hamda vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 81-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida kiritildi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining shu sanadagi "Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 171-son qarori qabul qilindi.

Biologik xilmaxillikni saqlash bo'yicha muayyan qiyinchiliklarga qaramay, bir qancha ijobiy yutuqlarga erishildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi orqali yanada qattiqroq huquqiy oqibatlar joriy etildi, unda yanada qattiqroq jazolar belgilandi. 2015 yilga nisbatan quyidagi huquqbuzarliklar uchun milliy valyuta Uzbek So'mida bo'lgan ma'muriy jarimalar sezilarli darajada oshdi:

- Ovchilik va baliq ovlash sohasidagi huquqbuzarliklar (90-modda): 100 dan 300 AQSH dollarigacha oshirildi.
- O'rmon faunasini yo'q qilish (83-modda): 100 dan 400 AQSH dollariga ko'tarildi.
- O'rmonlarda yong'in xavfsizligi qoidalarini buzish (84-modda): 50 dan 100 AQSH dollariga ko'tarildi.
- Davlat zaxirasi rejimini buzish (82-modda): 50 dan 150 AQSH dollarigacha oshirildi.
- Daraxtlarni qonunga xilof ravishda kesish va zarar etkazish (79-modda): 100 dan 350 AQSH dollariga oshirildi.
- Bundan tashqari, Kodeks endi quyidagi jazolarni o'z ichiga oladi:
- Hayvonot dunyosiga keng miqyosda zarar yetkazishi mumkin bo'lgan ruxsatsiz ov va baliq ovlash vositalarini saqlash, ishlatish, sotish yoki tashish (901-modda).
- O'simlik dunyosidan noto'g'ri foydalanish (791-modda).

V. Biologik xilmaxillikning institutsional asoslari

2017-yilda O'zbekistonda Respublika jamg'armasini 14 ta hududiy jamg'arma bilan birlashtirish yo'li bilan ekologiya jamg'armalari isloh qilindi, natijada Ekologiya vazirligi huzurida Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni boshqarish jamg'armasi tashkil etildi. Biroq, Fondning ishlash qoidalari va tartiblari noaniqligicha qolmoqda. 2012-2019-yillarda atrof-muhitni muhofaza qilish xarajatlari (byudjetdan tashqari mablag'lar bundan mustasno) davlat umumiy xarajatlarining 0,06 foizini tashkil etdi. Ushbu xarajatlar YaIMning atigi 0,02 foizini tashkil etdi, bu mamlakatdagi ekologik muammolarni hisobga olgan holda tashvishli ko'rsatkichdir.

Ifloslanish uchun to'lov tizimi 2010 yildan beri deyarli o'zgarmadi va havo va suvni ifloslantiruvchi moddalarning katta spektrini qamrab oladi. 2019 yildan boshlab ifloslanish uchun to'lov stavkalari inflyatsiyaga chidamli bo'ldi. Biroq, bu badallar birinchi navbatda ekologik fond va davlat byudjetini moliyalashtiradi.

5.1. O'zbekistonda bioxilmaxillikning institutsional asoslarini ko'rib chiqish

O'zbekiston Respublikasining davlat rejalashtirish tizimi uzoq muddatli (5 yillik) va qisqa muddatli (1 yillik) rivojlanish davrlarini o'z ichiga oladi. Biologik xilmaxillik va ekotizimni boshqarish ikki darajada amalga oshiriladi: markaziy/milliy va mahalliy. Biologik xilmaxillikni saqlash va moliyalashtirishga ta'sir ko'rsatadigan asosiy davlat institutlari quyidagilardir:

1. Markaziy muassasalar: O'zbekiston Respublikasi Ekologiya vazirligi, Iqtisodiyot va Moliya Vazirligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi, Suv xo'jaligi vazirligi, Energetika vazirligi, Transport vazirligi, GKVRJ, Fanlar akademiyasi.
2. Hududiy muassasalar: viloyat va tuman darajasidagi mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari (hokimliklar), shuningdek markaziy muassasalarning viloyat va tuman bo'linmalari.
3. Nodavlat institutlar: NNTlar, xususiy kompaniyalar va tashkilotlar.

Ushbu institutlarning biologik xilmaxillikni saqlash sohasidagi turli rol va vakolatlari turli xil qonunlar, qoidalar va hukumat qarorlarida mustahkamlangan. Biroq, ularning sa'y-harakatlarini, ayniqsa, Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi bilan umumiy uyg'unlik va sinxronlashtirish zaruriy masala bo'lib qolmoqda.

A. Atrof-muhit vazirligining evolyutsiyasi va o'zgarishi

O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi 2017 yilning aprelicha atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarini nazorat qiluvchi asosiy organ sifatida faoliyat yuritib, bevosita Oliy Majlis Senatiga hisobot berib kelardi. Bu qo'mita mamlakat atrof-muhitini muhofaza qilishda asosiy rol o'ynadi. 2017-yilda boshlangan islohotlar katta o'zgarishlarni olib keldi: Davlat qo'mitasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi etib qayta tuzildi. Ushbu o'tish o'z mas'uliyatini sanitariya va chiqindilarni boshqarishni qamrab olgan holda kengaytirdi. Shu bilan birga, 14 ta ekologik jamg'arma yagona tuzilma – Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni boshqarish jamg'armasiga birlashtirildi. Yana bir muhim siljish Davlat biokontrol (Biologik xavfsizlik agentligi)ning Bioinspektsiyaga (Biologik nazorat agentligiga) aylantirilishi bo'ldi, bu esa uning xodimlarining sezilarli darajada qisqarishiga olib keldi.

2023-yil O'zbekistonning atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha majburiyatlarida yana bir burilish davri bo'ladi. Islohotlar qo'mitada bioxilmaxillikni boshqarishni markazlashtirishga yordam berdi. Oldinga yana bir qadam tashlab, Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasining maqomi yangilanib, dastlab Tabiiy resurslar vazirligi, bir necha oydan so'ng esa Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi deb o'zgartirildi. Ushbu hal qiluvchi o'zgarish nafaqat milliy diskursda ekologik muammolarga ustuvor ahamiyat berilayotganini ta'kidlabgina qolmay, balki vazirlikni dolzarb ekologik muammolarni hal qilish uchun kengaytirilgan vakolat va resurslar bilan ta'minlashga qaratilgan edi. Qo'mitani vazirlikka aylantirish katta vakolat, yuqori yurisdiksiya va hokimiyatni markazlashtirish, milliy ekologik tashabbuslar va strategiyalarga kompleks va muvofiqlashtirilgan yondashuvni ta'minlashni anglatadi. Bu evolyutsiya O'zbekistonning ekologik barqarorlikni ta'minlash va biologik xilmaxillikni asrashga, ayniqsa, global ekologik muammolar fonida qat'iy intilishidan dalolatdir.

Shu bilan birga, boshqa institutsional organlarning rolini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Ekologiya vazirligi bilan bir qatorda bir qancha boshqarmalar, jumladan, yaqinda tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, GKVRJ, Suv xo'jaligi vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi birgalikda ishlaydi. Ularning hududiy bo'linmalari va mahalliy boshqaruv organlari (hokimliklar) ham bioxilmaxillikni saqlash va ekotizim xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq masalalarni hal etishda ajralmas rol o'ynaydi.

B. O'zbekistonda ma'muriy tuzilma va bioxilmaxillikni boshqarish

O'zbekiston ma'muriy jihatdan Qoraqalpog'iston Respublikasi, 12 viloyat, 159 tuman, 119 shahar, 11 shahar tuman, 1071 shahar posyolkasi va 267 qishloq fuqarolar yig'iniga bo'lingan. Tegishli hududlarning vakillik (kengashlari) va ijro etuvchi (hokimliklari) hokimiyatiga viloyat, tuman, shahar hokimi (hokimiyat rahbari) boshchilik qiladi. Qonunlar va hukumat qarorlari ushbu institutlarning roli va funktsiyalarini belgilaydi. Biologik xilmaxillikni boshqarish va muhofaza qilish vakolatlari quyidagicha taqsimlanadi:

1. Vazirlar Mahkamasi:

- yagona davlat siyosatini ta'minlaydi;
- davlat dasturlarini nazorat qiladi va tegishli organlar faoliyatini muvofiqlashtiradi;
- davlat ahamiyatiga molik muhofaza etiladigan hududlarni belgilaydi.

2. Ekologiya vazirligi

- mamlakatning umumiy ekologik tuzilishini nazorat qiladi, tabiiy resurslarni saqlash va ulardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi.

3. Ekologiya vazirligi huzuridagi O'rmon xo'jaligi davlat agentligi:

- dasturlar va qoidalarni ishlab chiqish va amalga oshirishga yordam beradi.
- davlat o'rmon fondini boshqaradi va O'zbekiston Qizil kitobiga hissa qo'shadi.

4. Mahalliy davlat hokimiyati organlari:

- hududiy dasturlarni ishlab chiqish va monitoring qilish;
- mahalliy muhofaza qilinadigan hududlarni kuzatish va aniqlash.

5. Fanlar akademiyasi:

- biologik xilmaxillikni boshqarish va O'zbekiston Qizil kitobiga ilmiy hissa qo'shadi.

6. Nodavlat ishtirokchilar:

- dasturni amalga oshirish va jamoatchilik nazorati bilan shug'ullanish.

Biologik xilmaxillikdan foydalanishdan olingan daromadlar turli davlat organlariga tushadi. Ekologiya, atrof-muhit va chiqindilarni boshqarish jamg'armasi asosiy mablag' oluvchi bo'lsa-da, O'zbekiston Respublikasi O'rmon xo'jaligi jamg'armasi va Fanlar akademiyasi ham foyda ko'radi. Maxsus ajratmalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Qizil kitobga kiritilgan turlar uchun 80% mahalliy byudjetlar, 8% Fanlar akademiyasi va 12% Ekologiya jamg'armasi mablag'lariga sarflanadi.
- tijorat baliq ovlash: 60% mahalliy byudjetlarga va 40% Ekologiya jamg'armasiga.
- Qizil kitobga kiritilgan turlarni eksport qilish: 80% mahalliy byudjetlarga va 20% Ekologiya jamg'armasiga.
- o'simlik va hayvonot dunyosining boshqa eksporti: 60% mahalliy byudjetlarga va 40% Ekologiya jamg'armasiga.
- qizilmiya mahsulotlarini eksport qilish: 60 foizi respublika byudjetiga va 40 foizi ekologiya jamg'armasiga.
- o'rmon xo'jaligida Qizil kitobga kiritilmagan o'simliklardan foydalanish: 100% O'rmon xo'jaligini rivojlantirish jamg'armasiga.

O'zbekistonda bioxilma-xillikni boshqarish va muhofaza qilish bilan bog'liq vakolatlar va daromadlarni taqsimlash O'zbekiston Prezidentining 2023-yil 31-maydagi 81-son qarori va Hukumatning shu sanadagi 171-son qaroriga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu hujjatlar ushbu sohadagi mas'uliyat va moliyaviy oqimlarni taqsimlash tuzilmasi va tamoyillarini belgilaydi.

O'zbekiston Vazirlar Mahkamasi bioxilma-xillikni saqlash sohasida yagona davlat siyosatini shakllantirish va amalga oshirish uchun javobgardir. Bu turli davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish va milliy dasturlarni boshqarish, shuningdek, davlat ahamiyatiga ega bo'lgan muhofaza etiladigan hududlarni aniqlashni o'z ichiga oladi.

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishlari vazirligi (Ekologiya vazirligi) mamlakatning ekologik holati va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish monitoringini olib borishda markaziy o'rin tutadi.

Ekologiya vazirligi huzuridagi O'rmon xo'jaligi agentligi o'rmon xo'jaligi sohasida dasturlar ishlab chiqadi va amalga oshiradi hamda davlat o'rmon fondini boshqaradi.

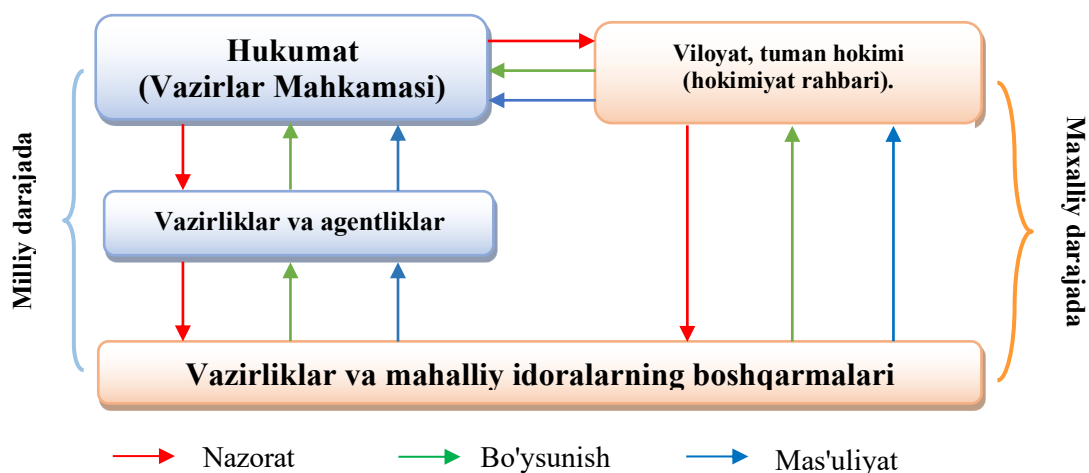
Mahalliy davlat hokimiyati organlari zimmasiga hududiy dasturlarni ishlab chiqish va monitoring qilish, mahalliy muhofaza etiladigan hududlarni aniqlash vazifasi yuklatilgan.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi bioxilma-xillikni boshqarish masalalarini ilmiy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi va O'zbekiston Qizil kitobini yuritadi.

Dasturni amalga oshirishda nodavlat subyektlar ishtirok etadilar va jamoatchilik nazoratini amalga oshiradilar.

Biologik xilma-xillikdan foydalanishdan olingan daromadlar turli davlat organlari, jumladan Ekologiya, atrof-muhit va chiqindilarni boshqarish jamg'armasi, O'rmon xo'jaligini rivojlantirish jamg'armasi va O'zbekiston Fanlar akademiyasiga tushadi. Daromad taqsimoti yo'qolib borayotgan turlardan foydalanish, tijorat baliq ovlash, eksport va o'rmon resurslaridan foydalanish kabi daromadning o'ziga xos manbasiga qarab o'zgaradi.

Ushbu hujjatlar O'zbekistonda bioxilma-xillikni boshqarish va saqlash, davlat boshqaruvining barcha darajalarida harakatlarning muvofiqlashtirilishini hamda davlat va nodavlat subyektlarning ishtirokini ta'minlovchi kompleks yondashuvni ifodalaydi.

5-surat. Biologik xilma-xillik bo'yicha milliy javobgarlik tuzilmasi

5.2. Xodimlar bilan ta'minlash/gender tengligi

2017 yildan 2020 yilgacha bo'lgan davrda davlat tomonidan ta'lim sohasidagi tashabbuslarga qaramay, o'rmonlarni muhofaza qilish va rivojlantirish sohasida malakali kadrlar yetishmovchiligi saqlanib qolmoqda. Ushbu ta'lim sohasi yanada takomillashtirishga muhtoj. Gender tengsizligi biologik xilmaxillik bilan bog'liq sohalarda sezilarli. 2020-yildagi statistik ma'lumotlarga ko'ra, ayollar ekologiya sohasida rahbarlik lavozimlarining atigi 17,1 – 34,1 foizini tashkil qiladi.

Ayollarning biologik xilmaxillikni saqlashga qo'shgan muhim hissasiga quyidagilar kiradi:

- Qishloq xo'jaligi vazirligi boshqarma boshlig'i uzumning noyob kolleksiyasini yaratdi.
- Botanika institutida tadqiqotchi ayollarning aksariyati institutsional grantlar orqali biologik xilmaxillikni saqlashga hissa qo'shmoqda. Zoologiya institutida bioxilmaxillikni asrash loyihalarida ishlayotgan 36 nafar xodimning 17 nafari ayollardir.
- Dehqonobod davlat o'rmon xo'jaligining ayol direktori atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi salmoqli sa'y-harakatlari, keng plantatsiyalar barpo etish tashabbusi bilan e'tirof etildi.
- Suv ekotizimlarining bioxilma-xilligini nazorat qiluvchi O'zgidrometning Atrof-muhit ifloslanishi monitoringi xizmati xodimlarining 84 foizini ayollar tashkil etadi.
- E'tiborga molik yutuqlar orasida Samarqand universiteti katta o'qituvchisi BBCning 2018-yilda 100 ta eng nufuzli ayol ro'yxatiga kiritildi va bir qancha ayollar o'zlarining innovatsion ekologik loyihalari uchun e'tirof etildi.

CBD 2015-2020 Harakat rejasining gender tengligi bilan bog'liq maqsadlarini ta'kidlab, Oltinchi Milliy hisobotdagi ekspertlarning yarmi ayollar edi.⁴

5.3. Sektorlarning institutsional tuzilishini tahlil qilish va ularning biologik xilmaxillikka ta'siri.

O'zbekiston turli iqtisodiy manzaraga ega, qishloq xo'jaligi, neft va gaz, energetika, kimyo va tog'-kon sanoati kabi tarmoqlar milliy yalpi ichki mahsulotga salmoqli hissa qo'shmoqda.

Tarixan ustuvorliklar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qarama-qarshi bo'lib, ko'pincha atrof-muhitni muhofaza qilish nuqtai nazaridan kelib chiqqan. Bu mamlakatning boy biologik xilma-xilligi uchun oqibatlariga olib keldi, chunki sanoatning o'sishi ba'zan atrof-muhitning buzilishiga olib keldi. So'nggi bir necha yil ichida ushbu tendentsiyada o'zgarishlar yuz berdi. O'zbekiston hukumati atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatmoqda. Bu ularning ekologik kun tartibini kengroq iqtisodiy rivojlanish strategiyalariga to'qishga urinishlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Biroq, ushbu strategiyalarda iqlim o'zgarishiga e'tibor qaratilishi tahsinga sazovor bo'lsa-da, muhim kamchilik mavjud: biologik xilmaxillikni saqlashning o'ziga xos muammolari va ehtiyojlari ko'plab sohaviy rejalarda asosan e'tiborga olinmagan.

Biologik xilmaxillik barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. U ekologik zarbalarga chidamlilikni ta'minlaydi, oziq-ovqat xavfsizligini, sog'liqni saqlashni ta'minlaydi va turli sanoat tarmoqlarini xom ashyo bilan ta'minlaydi. Shunday qilib, biologik xilmaxillikning yo'qolishi iqtisodiy barqarorlik va o'sishga kaskadli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois tabiatni muhofaza qilish vazifalarini tarmoq rejalariga har tomonlama integratsiyalash bugungi kunning dolzarb talabidir. Faqat kengroq ekologik muammolarni hal qilishning o'zi yetarli bo'lmaydi. Biologik xilmaxillikning degradatsiyasini to'xtatishga qaratilgan aniq strategiyalar va amaliy maqsadlar rivojlanish loyihalarida markaziy bo'lishi kerak. Biologik xilmaxillikka yo'naltirilgan ushbu maqsadlarni amalga oshirish orqali O'zbekiston nafaqat o'zining noyob ekotizimlarini saqlashni ta'minlashi, balki kelajakdagi muammolarga chidamli iqtisodiy muhitni ham yaratishi mumkin.

A. Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar (MQTH)

Milliy tabiatni muhofaza qilish strategiyasida qo'riqlanadigan hududlar markaziy o'rinni egallaydi. Bu qo'riqxonalar yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlarni asrash, ekologik muvozanatni saqlash va yashash joylarini insonlar ta'siridan asrashda muhim rol o'ynaydi. Qo'riqlanadigan hududlar mamlakatning tabiatni asrashga bo'lgan intilishi ramzi bo'lsa-da, ular ham qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Sanoatlashtirishning kuchayishi, sayyohlik bosimi va ba'zida yetarli mablag' yoki boshqaruvning yetishmasligi ushbu qo'riqxonalarining yaxlitligiga tahdid solishi mumkin. Bu muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning hozirgi holati, boshqaruvi va samaradorligini baholash, ularning nafaqat toza holatda qolishi, balki O'zbekistonning umumiy ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlariga erishishga samarali hissa qo'shishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Biologik xilmaxillikni saqlashga davlat tomonidan ajratilayotgan mablag'larning katta qismi insonning zararli faoliyati cheklangan muhofaza qilinadigan hududlarning kompleks tarmog'ini yaratish bilan bog'liq. Hozirgi MBSHR ushbu soha uchun ikkita asosiy maqsadni belgilaydi:

- Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar maydonini mamlakat umumiy maydonining 12% ga oshirish.
- Davlat qo'riqxonalarining referent ekotizimlari asosida bioxilmaxillikning turli komponentlarini monitoring qilishning yagona tizimini yaratish.

Muhofaza qilinadigan hududlar to'g'risidagi qonunga va Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi (TMXI) tomonidan o'rnatilgan ko'rsatmalarga muvofiq, qo'riqlanadigan hududlar har biri o'z maqsadi va operatsion tizimi bilan belgilanadigan alohida toifalarga bo'linadi:

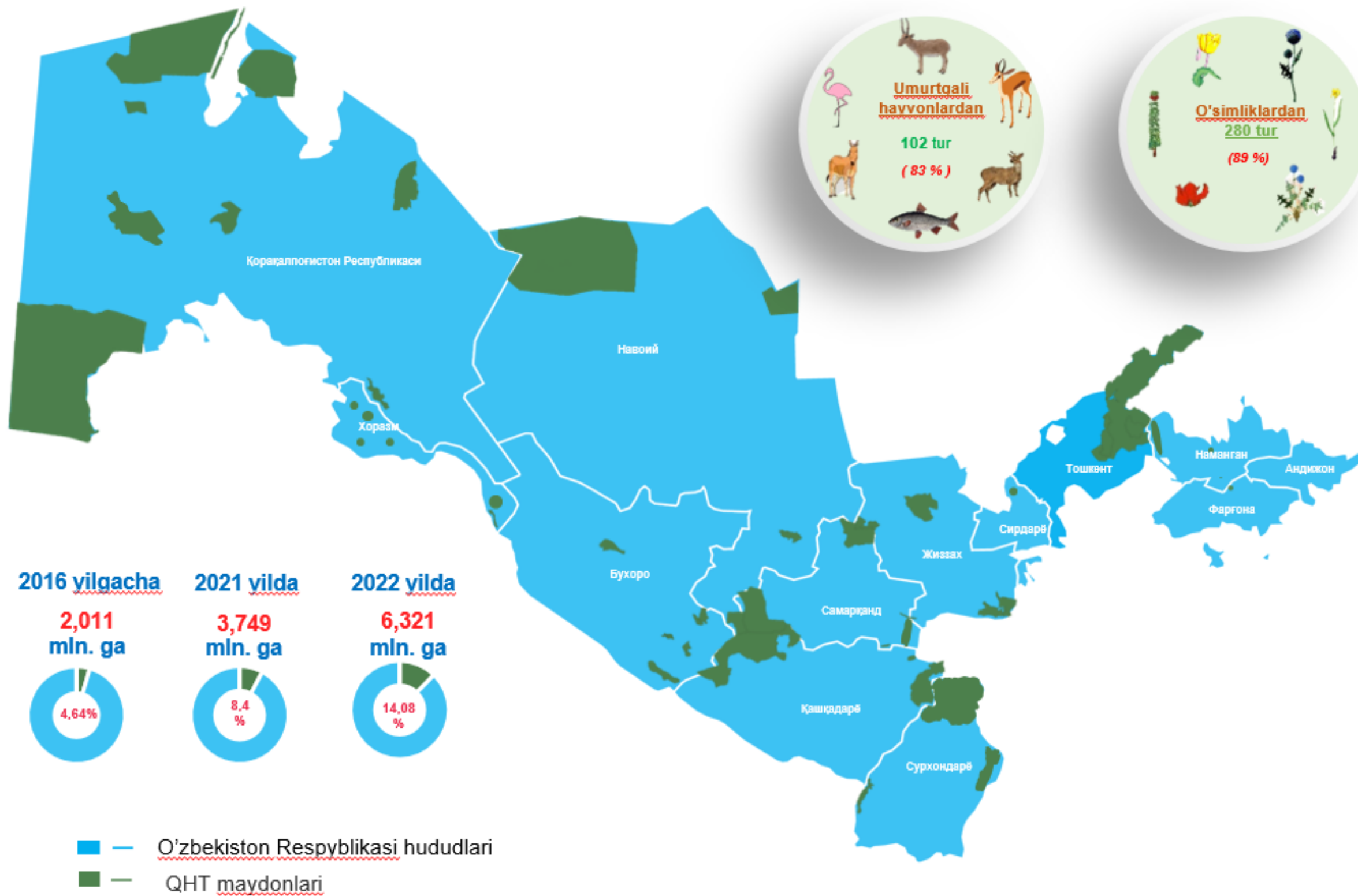
- 1-toifa: Davlat qo'riqxonalar.
- 2-toifa: Kompleks (landshaft) qo'riqxonalar.
- 3-toifa: Tabiiy bog'lar (shu jumladan milliy va mahalliy bog'lar).
- 4-toifa: Davlat ahamiyatiga ega tabiiy yodgorliklar.
- 5-toifa: Alohida tabiiy ob'yektlar va majmualarni saqlash va tiklash uchun mo'ljallangan maxsus hududlar (masalan, qo'riqxonalar, tabiiy pitomniklar va baliq ovlash zonolari).

⁴6-й Национальный доклад Республики Узбекистан по сохранению биологического разнообразия 2018.

- 6-toifa: Himoya qilinadigan landshaftlar, ular kurort zonalari, rekreatsiya zonalari, suvni muhofaza qilish zonalari, qirg'oqbo'yi hududlari, suv ob'yektlari atrofidagi sanitariya zonalari hamda yer usti va yer osti suvlarining shakllanishiga hissa qo'shadigan hududlarni o'z ichiga oladi.
- 7-toifa: O'rmon xo'jaligi va ovchilik hududlari kabi o'ziga xos tabiiy resurslarni boshqarish uchun mo'ljallangan hududlar.

Qonunchilik xususiy tashkilotlar va shaxslarga 2 dan 5 gacha toifadagi qo'riqlanadigan hududlarni yaratishga ruxsat bergan bo'lsa-da, hozirda tashkil etilgan barcha qo'riqlanadigan hududlar hukumat tashabbusi bilan boshlangan.

Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar

6-surat. O'zbekistonda qo'riqlanadigan tabiiy hududlar maydoni va turlar ulushining ko'payishi

QO'RIQLANADIGAN TABIIY HUDUDLAR VA ULARNING MAYDONI 01.01.2023 yil holatiga

QTH ning 1 toifasi		QTH ning 3 toifasi		QTH ning 4 toifasi		QTH ning V toifasi	
<u>Davlat qo'riqxonalari (ga)</u>		<u>Milliy tabiiy bog'lar (ha)</u>		<u>Tabiiy yodgorliklar (ga)</u>		<u>Zakazniklar (ga)</u>	
1. Zomin	26 840	1. Zomin	24 110	1. Vardanzi	124	1. Arnasoy	63 300
2. Nurota	17 752	2. Ugam-Chotaol	506 941	2. Mingbuloq	1 000	2. Dengizqo'l	50 000
3. Gissor	(80986) 78 986	3. Zarafshon	2 426,4	3. Chust	96	3. Qoraqir	30 000
4. Qizilqum	10 311	4. Xorazm	21 687,5	4. Yazvon dashtlari	1471,5	4. Sudoch'e-Akpetki	280 507
5. Surxon	23 802	5. Kitob Geolojik	3 938	5. Akbarobod	39,5	5. Mubarek	264 469
6. Chotaol Biosferasi	24 706	6. Janubiy Ustyurt	1 447 143	6. Zilxa	22,2	6. Aktau	15 420
7. Aktau-Tamdin	40 000	7. Markaziy Qizilqum	1 200 000	7. Bo'stonbuva	8,5	7. Karnabchul	25 000
Jami	(224397) 222397	8. Orolqum	1 000 000	8. Yangibozor	470	8. Qoshrobot	16 500
QTH ning 2 toifasi		9. Pop	10 000	9. Paykent	30	9. Nurabod	40 000
Kompleks (landshaft) qo'riqxonalar		10. Yuqori To'polon	27 851	10. Varaxsha	7	10. Qumsulton	4 900
"Saygach" KLQ	628 300	11. Bobotoq'	12 064	11. Urungach	43	11. Xadicha	11 300
Jami	628 300	12. Omonqo'ton	1 500	Itoro	3311,7	12. Borsakelmes (2022)	280 000
Jami		Jami	4 257 660,9	Davlat biosfera rezervatlari(ga)		Jami	1081396
Jami		Jami		1. Quvi Amudaryo	68 717,8	12. БСП "Джейран"	16 522
Jami		Jami		2. Ugam-Chotaol	42 952,81	Jami	1097918
Jami		Jami		Jami	111 670,61	Milliy bog'lar	
Jami		Jami		Jami		Do'rmon	32,4
Jami		Jami		Jami		Jami	32,4
Jami		Jami		Jami		QTH ning 7- toifasi	
Jami		Jami		Jami		Tanlangan tabiiy resurslarni boshqarish uchun hududlar	11 738100
Jami		Jami		Jami		Jami	11 738100

Bugungi kunda respublikada 7 ta davlat qo'riqxonasi, 1 ta kompleks (landshaft) qo'riqxonasi, 12 ta tabiiy bog', 1 ta milliy bog', 11 ta tabiiy yodgorlik, 2 ta davlat biosfera rezervati, 12 ta qo'riqxonalar, 1 ta "Jeyron" ixtisoslashtirilgan pitomnik mavjud. Ularning umumiy maydoni **6321258,21 gektarni** tashkil etadi.

Xalqaro tabiatni muhofaza qilish ittifoqi (IUCN) tasnifiga ko'ra, I-IV toifadagi qo'riqlanadigan hududlar va biosfera rezervatlari maydoni **6,321 million gektarni** yoki mamlakat umumiy maydonining **14,08 foizini** tashkil qiladi.

2012-2022-yillarda mamlakatimizda qo'riqlanadigan tabiiy hududlar (QTH) kengaytirilib, turli qo'riqxonalar, bog'lar, Buxoro "Jayron" pitomniklari qo'shildi. 2022 yilga kelib QTHlar milliy tasnifga qo'ra mamlakat erlarining 14,08 foizini (6,321 mln. ga) qamrab oldi. 2018 yilda QTHlarda ekologik turizm qoidalari belgilandi va ekologik ta'limni targ'ib qiluvchi axborot markazlari tashkil etildi. Turli tashkilotlar, jumladan Ekologiya vazirligi va mahalliy ma'muriyatlar, QHTlarni nazorat qiladi, ularning har biri ma'lum QHTlar bo'yicha o'ziga xos yurisdiksiyasini ta'minlaydi. Ekologiya vazirligi davlat qo'riqxonalari va boshqa muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni nazorat qilsa, bittadan qo'riqlanadigan hudud turli tashkilotlar, masalan, Tog'-kon sanoati va geologiya vazirligi (Kitob geologiya parkini nazorat qiladi), mahalliy hokimliklar va "O'zbekiston temir yo'llari" AJ (Ugom-Chotqol qo'riqxonasini nazorat qiladi). Umuman olganda, Ekologiya vazirligi 177 ta milliy tabiiy meros ob'ektlarini nazorat qiladi. Bu ob'ektlarga 16 ta biologik ob'ektlar (o'rmonlar, archazorlar, butalar, tabiiy hududlar), 82 gidrologik ob'ektlar (buloqlar, ko'llar, daryolar, sharsharalar, soylar, Orol dengizi), 31 geologik ob'ektlar (gorlar, daralar, tog'lar, qoyalar, cho'llar, qumtepalar) va "Dinozavr izi" paleontologik ob'ekti kiradi. Shuningdek, ro'yxatga 7ta davlat qo'riqxonasi, 1ta kompleks (landshaft) qo'riqxonasi, 13ta qo'riqxonasi, 13ta milliy tabiiy bog' va 11ta tabiiy yodgorlik kiritilgan.

Moliyaviy jihatdan qo'riqxonalar davlat organlari, mahalliy byudjetlar, "O'zbekiston temir yo'llari" AJning byudjetdan tashqari mablag'lari, shuningdek muhofaza etiladigan hududlarda ekotizim xizmatlaridan olinadigan daromadlar hisobidan qo'llab-quvvatlanadi. Biroq, moliyalashtirishni muvofiqlashtirish murakkab vazifa bo'lib, davlat byudjetini shakllantirish va taqsimlash jarayonida moliya organlari bilan sinxronlashtirishni talab qiladi. Muhofaza etiladigan hududlar bo'yicha belgilangan maqsadlarga erishish uchun mablag' yetishmasligini zudlik bilan bartaraf etish zarur. 2023 yilgi BIOFIN bioxilmaxillik xarajatlari sharhida ushbu masala bo'yicha chuqur tahlil kutilmoqda.

B. O'rmon xo'jaligi

O'zbekiston o'rmonlari mintaqalar bo'yicha farqlanadi: 84,6% (9,53 mln. ga) qumli cho'llar, qolganlari tog'lar, sel tekisliklari va vodiylardir. Noyob turlar uchun muhim bo'lgan to'qay o'rmonlari mamlakatdagi barcha o'rmonlarning 75 foizini va O'rta Osiyo hududining 20 foizini egallaydi. Ularning kamayishi ular bilan bog'liq noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlar uchun tashvish uyg'otadi. Hozirgi vaqtda bu o'rmonlar daryo vodiylari bo'ylab parchalangan joylarda qolib, yovvoyi tabiat uchun muhim ekologik yo'lak bo'lib xizmat qiladi.

FAOning 2015 yilgi Global o'rmon resurslarini baholash natijalari shuni ko'rsatadiki, bu o'rmonlarning 83 foizi cho'llanishga qarshi kurashadi va 12 foizi biologik xilmaxillikni saqlaydi. O'zbekistonning qurg'oqchil iqlimi sharoitida o'rmonlar daryolar havzalarini himoya qiladi, shamol va changdan himoya qiladi, biologik xilmaxillikni saqlashda asosiy rol o'ynaydi. Qimmatli bo'lmasa-da, ular mahalliy aholini qo'llab-quvvatlash uchun pista, bodom, mevalar, rezavorlar va dorivor o'simliklar kabi yog'och bo'lmagan mahsulotlar bilan ta'minlaydi.

Ularning ekologik ahamiyatini hisobga olgan holda, tijorat yog'ochlarini kesish taqiqlanadi. Ular barqaror uglerod yutuvchisi vazifasini bajaradi, O'zbekistonda potentsial CO₂ sekvestratsiyasi yiliga 8,2 million tonnani tashkil qiladi⁵. Muammolar orasida o'tlarni haddan tashqari o'tlash, daraxtlardan yoqilg'i sifatida foydalanish va o'rmonlarni kesish kiradi. Biroq, mahalliy yog'ochni barqaror yetishtirish imkoniyati mavjud.

Ayni paytda Ekologiya vazirligi huzuridagi O'rmon xo'jaligi davlat agentligi tasarrufidagi 109 ta korxonasi, jumladan, davlat o'rmon xo'jaligi va tabiiy bog'lar tasarrufidagi o'rmonlar 3,26 million gektarni tashkil etadi. O'zbekiston iqlimini hisobga olgan holda o'rmon yong'inlaridan himoya qilish ustuvor vazifa hisoblanadi. 2023-yil boshida yangi tashkil etilgan Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligiga integratsiyalashuviga qadar O'rmon xo'jaligi agentligi (sobiq O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasi) avtonom davlat organi sifatida faoliyat yuritgan. U davlat byudjetidan kuchli moliyalashtirilayotgani va byudjetdan tashqari moliyaviy resurslarni boshqarish uchun maxsus fondga ega bo'lgan. Boshqa ekologik davlat organlaridan farqli o'laroq, samarali tuzilgan va yaxshi moliyalashtirilgan O'rmon agentligi ma'muriy o'zgarishlar sharoitida nisbatan barqarorligicha qoldi.

O'rmon xo'jaligi agentligining atrof-muhitni muhofaza qilishdagi muhim roli "O'zbekiston Respublikasi o'rmon xo'jaligini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"ni ishlab chiqish bilan yanada mustahkamlandi. Kontsepsiya O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi 4850-son

⁵ O'zbekiston Respublikasining yangilangan ma'lumotlari bo'yicha birinchi ikki yillik hisobot. UNFCCC ga muvofiq tayyorlangan. (2021). <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/FBURUzru.pdf>

qarori bilan qabul qilingan. Mazkur farmonda belgilangan asosiy vazifalar cho'llanishga qarshi kurashish, ayniqsa, Orol dengizi tahdidiga duchor bo'lgan hududlarda o'rmon barpo etish ishlarini boshlashga qaratildi. Dengizning cho'llanishi. Shu maqsadda Orol dengizining qurigan tubida himoya o'rmon plantatsiyalarini barpo etish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Birgina 2019-2023 yillar oralig'ida tashabbuslar 1,7 million gektardan ortiq maydonni qamrab oldi va hozir ham davom etmoqda.

O'rmon xo'jaligini yaxlit rivojlantirish va yashil iqtisodiyotda gullab-yashnashi uchun o'rmonlarni tiklashda jamoatchilik ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Xususan, nodavlat o'rmon xo'jaligi korxonalarining imkoniyatlarini kengaytirish moliyaviy barqarorlikni, himoya qilishni, ekotizim xizmatlarini saqlashni va biznesni rag'batlantirishni ta'minlaydi. Iqlim muammolari oldida o'rmon xo'jaligiga bunday ko'p qirrali yondashuv O'zbekistonning bioxilma-xilligini saqlash va barqaror o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. "Yashil makon" milliy loyihasi O'zbekistonda 2022-2026-yillarda kompleks o'rmonlarni barpo etishga qaratilgan. U asosiy e'tiborni daraxt ekish tizimini takomillashtirish, ko'chatzorlarni kengaytirish, tuproq va iqlim sharoiti bo'yicha ilg'or ilmiy izlanishlarga qaratadi. Mahalliy manzarali daraxt o'simliklariga urg'u berilgan hududiy xaritalarni ishlab chiqish, "yashil bog'lar" va samarali sug'orish tizimlarini yaratish orqali u atrof-muhitni yaxshilashga intiladi.

Taxminan 30 million AQSh dollari miqdorida turli manbalardan moliyalashtirilgan loyiha muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga ega. Biroq, daraxtlar ekish va bog'lar yaratish amaliyoti biologik xilmaxillikni saqlash nuqtai nazaridan xavotir uyg'otadi. Ekologik jihatdan boy mamlakat uchun har qanday nazorat zararli bo'lishi mumkin. Yashil Makon loyihasi, garchi ulug'vor bo'lsa-da, haqiqatan ham barqaror bo'lishi uchun biologik xilmaxillik masalalarini hisobga olishi kerak. Ekologik uyg'unlikni buzmaganda holda o'rmonlarni barpo etishni ta'minlash haqiqiy barqaror rivojlanishni belgilaydi.

Shuning uchun o'rmonlarni qayta tiklashning biologik xilmaxillik va ekotizim funktsiyasiga ta'sirini tushunish juda muhimdir. O'rmonlarni o'stirish ekotizim dinamikasida chuqur o'zgarishlarga olib kelishi mumkin, bu soyalar, mikroiklimlar, ishlab chiqarish, oziq moddalar aylanishi va suv balansi kabi omillarga ta'sir qiladi, bularning barchasi biologik xilmaxillikka ta'sir qilishi mumkin. Ochiq landshaftlardan o'rmonzorlarga o'tish ochiq yashash joylariga moslashgan turlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi haqida ko'plab dalillar mavjud. Shu sababli, noyob yashash joylari yoki noyob turlarga ega hududlarga ustuvor ahamiyat berib, o'rmonlarni rejalashtirish va boshqarishda biologik xilmaxillikni saqlash choralari kiritish juda muhimdir.⁶

C. Turizm va dam olish

2016-2019-yillarda O'zbekiston turizm industriyasini qayta tikladi, natijada xorijlik sayyohlar soni 3 barobarga oshib, 6,7 million kishiga yetdi. Birgina 2018 yilning o'zida xorijlik sayyohlar soni 98 foizga oshdi. Turizm sohasida ham firmalar soni 131 foizga oshgan, Markaziy Osiyo va MDHdan tashqari davlatlardan kelgan sayyohlar soni har yili mos ravishda 22-25 foiz va 50 foizga oshgan. 2019-yilda ichki turizm qariyb ikki baravar o'sdi va 14,7 million mahalliy sayyoh tashrif buyurdi. Infratuzilma kengaydi: mehmonxona va xostellar soni 750 tadan 1308 taga, turoperatorlar esa 3 barobarga ko'paydi. 90 ta davlatga vizasiz kirish huquqi berildi. Biroq 2020-yildagi pandemiya xorijiy sayyohlar sonini 1,5 milliongacha qisqartirdi, turizm xizmatlari hajmini esa 2019 yilga nisbatan 1.5 milliondan AQSH dollaridan 261 million AQSh dollariga keskin qisqartirdi. Turizm eksporti jami xizmatlar eksportining 38,2 foizini tashkil etdi.

Nurota tog'lari va Jayron ko'chatzori kabi O'zbekistonning bioxilma-xilligini namoyish etuvchi barqaror tarmoq bo'lgan ekoturizm katta salohiyatga ega. Butun dunyoda ekoturizm jadal rivojlanmoqda, ammo nazoratsiz o'sish 2011 yilda UNEP ogohlantirganidek, resurslarni yo'qotishiga olib kelishi mumkin.

So'nggi yillarda ekoturizm salohiyati to'g'risida bahs-munozaralar kuchayib borayotganiga qaramay, mustahkam qonunchilik bazasining yo'qligi va yerga egalik qilish bilan bog'liq mavjud muammolar uning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga asosiy to'siq bo'lmoqda. Ba'zi rivojlanish strategiyalarida ekoturizm rivojlanishning asosiy istiqboli sifatida belgilangan bo'lsa-da, uni amalga oshirish bo'yicha amaliy qadamlar yetishmayapti. Masalan, MBSHR 2-bobining 6-bandida ekoturizm tez rivojlanayotgan va potentsial daromad keltiruvchi soha ekanligi ta'kidlangan. Aholining dam olish maskanlariga, ayniqsa, yirik shaharlar yaqinidagi tog' va tog' oldi hududlariga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshgani bu imkoniyatlarni yanada yorqinroq ko'rsatmoqda. Ushbu hududlar mashhur bo'lib borayotgani sababli, rekreatsion bosim bioxilmaxillikka

---

⁶ Elmarsdottir, Asrun va Fjellberg, Arne va Halldorsson, Gudmundur va Ingimarsdottir, Mariya va Nilsen, Olafur va Nygaard, Per va Oddsdottir, Edda va Sigurdsson, Bjarni. (2008). O'rmonlarni qayta tiklashning biologik xilma-xillikka ta'siri.

sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Binobarin, Strategiya mamlakatda ekoturizmning tizimli mexanizmini yaratish bo'yicha uslubiy sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Bu salohiyatdan maksimal darajada foydalanish uchun sohaning me'yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirish va ishchi kuchini professionallashtirishga yana bir bor e'tibor qaratish zarur. Vazirla Mahkamosining 2018 yildagi 13-sonli qaroriga muvofiq, O'zbekiston hukumati davlat qo'riqxonalari, muhofaza etiladigan tabiiy bog'lar va biosfera rezervatlarida ekoturizmni rivojlantirish zarurligini tan oldi. Hozirgi vaqtda ekoturizm faoliyati uchun ushbu hududlarga kirishda muayyan cheklovlar mavjud bo'lsada, bu sohada ham tegishli tartibga solish yo'q. Qo'shimcha muammolar qatoriga ekoturizm bo'yicha o'qitilgan kadrlarning yetishmasligi, cheklangan marketing tajribasi, qo'riqlanadigan hududlarda yer ijarasi bo'yicha qonuniy cheklovlar va davlat-xususiy sheriklik tuzilmalarining yetuk emasligi kiradi. Bu omillar ekoturizm rivojiga to'siqlar tug'diradi va mavjud vaziyatni yaxshilash uchun kompleks yechimni talab qiladi.

Ayni paytda qo'riqlanadigan tabiiy hududlar toifalarida joylashgan ko'pchilik qishloq xo'jaligi korxonalari va fermer xo'jaliklari qo'shimcha daromad olishning potentsial manbalari sifatida ekologik va agroekoturizmni rivojlantirishda cheklovlarga duch kelmoqda. Bu milliy qonunchilik doirasida me'yoriy-huquqiy bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda mahalliy ma'muriy va nazorat qiluvchi organlarning turizmning bunday turlarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish sohasidagi imkoniyatlari cheklanganligi bilan bog'liq. Ushbu hududlarda ekologik va agroekoturizmni rivojlantirish uchun mahalliy darajada normativ-huquqiy yordamni kuchaytirish va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish talab etiladi.

D. Baliqchilik

Qariyb 750 ming gektar suv resurslariga ega O'zbekiston baliqchilikni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Mamlakatda 500 dan ortiq ko'llar mavjud bo'lib, ulardan 32 tasining maydoni 1000 gektardan oshadi. Tarixan Orol dengizi yirik baliqchilik markazi bo'lgan. Biroq, 1960-yillardan boshlab uning pasayishi hovuz baliq yetishtirishning o'sishiga olib keldi. Bugungi kunda ko'pincha baliq ovlash ko'llarda amalga oshiriladi, ularning aksariyati sun'iydir va suv omborlari birinchi navbatda sug'orish uchun mo'ljallangan.

Umumiy baliqchilik maydonining 602,5 ming gektarini ko'llar, 146,5 ming gektarini suv omborlari egallaydi. Asosiy davlat korxonalari qariyb 576 ming gektar maydonni boshqaradi. 2017-yilgacha Qoraqalpog'iston Respublikasi suv omborlari va Aydar-Arnasoy ko'llar tizimi baliq ovining 60 foizini tashkil qilgan. 2014 yil holatiga ko'ra 319 ta baliqchilik xo'jaligi 415,3 ming gektar maydonda faoliyat yuritgan. Baliqchilik O'zbekiston iqtisodiyoti va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga salmoqli hissa qo'shmoqda. Mamlakatimiz rahbariyati tomonidan baliq ovlashni ko'paytirish, baliqchilikni barqaror rivojlantirishga izchil e'tibor qaratilmoqda. O'zbekistonning dengizga chiqa olmaydigan tabiati va quruq iqlimi tufayli baliqchilik xo'jaliklarining 60% dan ortig'i kumush sazan, o't amur kabi turlarini yetishtirish, tilapiya va alabalik kabi tropik baliqlarni mahalliyashtirishda intensiv usullardan foydalanadi.

Biroq, 2019 yildagi CBD hisobotida baliqchilik resurslari haddan tashqari ekspluatatsiya tufayli kamayib borayotgani aniqlandi. 2018-yilda O'zbekiston 6,5 million dollarlik baliq mahsulotlari import qilgan bo'lsa, atigi 2,2 million dollar eksport qilgan. Qiyinchiliklar orasida eskirgan yetishtirish texnologiyalari, ozuqa ta'minoti muammolari, cheklangan qayta ishlash usullari va malakali ishchilarning yetishmasligi kiradi. Bu muammolarni hal etish maqsadida hukumat tomonidan 2018-yilga mo'ljallangan "Baliqchilik tarmog'ini jadal innovatsion rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi" va 2022-yilga mo'ljallangan kasanachilikni rag'batlantirish to'g'risidagi qarori kabi islohotlar boshlandi. Hukumat, shuningdek, 1990-yillardan beri baliq ovlashga ruxsat berdi, bu esa har kuni odam boshiga 5 kg gacha baliq ovlashga ruxsat berdi, garchi bu ortiqcha baliq ovlash haqida tashvish tug'dirdi.

2018 yildan 2022 yilgacha bo'lgan turli rejalar hovuz baliqlari va baliq yetishtiruvchi xo'jaliklarga soliq imtiyozlari va subsidiyalar berish orqali sanoatni rivojlantirishga qaratilgan. Bu chora-tadbirlar sun'iy baliq yetishtirishni, ayniqsa qimmatli baliq yetishtirishni rivojlantirishga ko'maklashsa-da, bozorni barqarorlashtirish va noqonuniy baliq ovlashni cheklashga yordam berishi mumkin bo'lsa-da, ularning tabiiy yashash joylaridagi endemik baliq populyatsiyasiga ta'sirini o'rganish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarni sinchkovlik bilan baholash zarur. Bu IPBES⁷ (Biologik xilmaxillik va ekotizim xizmatlari bo'yicha

⁷IPBES (2023). Invaziv begona turlar va ularni nazorat qilish bo'yicha tematik baholash hisobotining qisqacha mazmuni. Roy, H.E., Pauchard, A., Stott, P., Renard Truong, T., Baxer, S., Galil, B.S., Hulme, P.E., Ikeda, T., Sankaran, C. V., MakGeoch, M.A., Meyerson, L.A., Nunez, M.A., Ordonez, A., Ralao, S.J., Shwindt, E., Seebens, H., Sheppard, A.V. va Vandvik, V. (tahrirlar). IPBES kotibiyati, Bonn, Germaniya (<https://www.ipbes.net/ias>).

hukumatlararo fan-siyosat platformasi) tomonidan 2023 yil sentyabr oyi boshida chop etilgan Invaziv begona turlar va ularni boshqarish bo'yicha tematik baholash hisoboti nuqtai nazaridan ayniqsa muhimdir. Hisobotda invaziv begona turlar butun dunyo bo'ylab biologik xilmaxillikni yo'qotishning asosiy omillaridan biri sifatida belgilangan. Biroq, invaziv begona turlarning biologik xilmaxillik, ekotizim xizmatlari, barqaror rivojlanish va inson farovonligiga tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan tahdidini hisoblash odatda qiyin va qaror qabul qiluvchilar tomonidan yaxshi tushunilmaydi.

Ushbu xulosalarga asoslanib, invaziv begona turlarni nazorat qilishni global GBF (Kungming-Monreal maqsadlari) dasturiga muvofiqlashtirilgan MBSHRning kelajakdagi versiyasining asosiy elementi sifatida kiritish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, ushbu chora-tadbirlarni qishloq, ovchilik va o'rmon xo'jaligi kabi boshqa tarmoqlarni rivojlantirish rejalari bilan uyg'unlashtirish zarur. Iqtisodiy taraqqiyot va biologik xilmaxillikni saqlash o'rtasida sog'lom muvozanatni saqlash uchun maqsadli tadqiqotlar, ishonchli monitoring, jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalari, mustahkamlangan qonunchilik va xalqaro hamkorlik kabi qadamlar jiddiy ko'rib chiqilishi kerak.

E. Ovchilik

2020-yilda "Ovchilik va ovchilik tashkilotlari to'g'risida"gi qonun qabul qilindi, unga ko'ra ovchilik xo'jaligi alohida korxonalar va ovchilik uyushmalari tomonidan xususiylashtiriladi. Ushbu Qonunda quyidagilarga qaratilgan chora-tadbirlar belgilangan:

- ilmiy rejalashtirish
- hayvonot dunyosini saqlash va undan barqaror foydalanish
- hayvonot dunyosini muhofaza qilish va ko'paytirish.

Biroq qonunning to'liq tatbiq etilishi mexanizmning yo'qligi tufayli murakkablashmoqda. Hozirgi kunda O'zbekistonda 4,77 million gektarni (mamlakat hududining 10,6 foizi) egallagan, asosan, O'zbekiston Ovchilar va baliqchilar sport assotsiatsiyasi, Davlat o'rmon xo'jaligi birlashmasi va ayrim xususiy tashkilotlar bilan bog'langan 50 dan ortiq ov xo'jaligi mavjud. 38 000 dan ortiq ro'yxatga olingan ovchilar bilan litsenziyalangan turlar uchun yillik ov stavkalari 10% dan 25% gacha. Litsenziya olish uchun ovchilar uyushmasiga a'zo bo'lish va ovchilik tajribasi talab qilinadi. Har yili 2000 ga yaqin yangi ruxsatnomalar beriladi. Mavjud yagona ov uyushmasi 1 BRV (24,50 AQSh dollari) miqdorida boshlang'ich va yillik to'lovni oladi, bunda davlat ov faoliyatining 20 foizini oladi.

Ov turlari uchun tendentsiyalar va kvotalar haqidagi ma'lumotlar cheklangan. Biroq, yovvoyi cho'chqa va quyon kabi ba'zi sutemizuvchilar populyatsiyalari barqaror ov kvotalarini saqlab, ko'paymoqda. Aksincha, ba'zi qush turlari, masalan, osiyo kekliklari soni kamayib bormoqda. Iste'mol qilish yoki noqonuniy savdo qilish uchun brakonerlik jiddiy muammo bo'lib, ovlangan sutemizuvchilarning 69 foiziga va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan sutemizuvchilar turlarining 56 foiziga ta'sir qiladi. Brakonerlik va turlarning qisqarishi kabi muammolar e'tiborni talab qiladi va yaqinda qabul qilingan qonunlar to'liq amalga oshirilishi kerak.

2-jadval. O'rmon va ov yerlarida asosiy ovlanadigan hayvon turlaridan foydalanish (miqdori/kvota/foydalanish)

	2016 yil	2017 yil
To'ng'iz	5210/180/59	5917/180/125
Porsuq	5067/450/134	8639/400/213
Quyon	158 803 / 12 000 / 6 588	186 066 / 15 000 / 12 784
Keklik	226 468 / 51 000 / 11 980	251 509 / 51 000 / 26 879
Tustovuq	196 664 / 6 000 / 3297	171 725 / 9 770 / 7 462

3-jadval. O'rmon yerlari va ov yerlarida asosiy ov turlarini ovlash uchun kvotalar qo'llash (kvota/ishlatilgan)

2014 yil	180/97	450/101	10 000/8 240	6000/2116	50 000/21 567
2015 yil	180/54	450/27	10 000/4 846	6000/1680	51 000/9 500
2016 yil	180/59	450/134	12 000/6 588	6000/3297	51 000/11 980
2017 yil	180/125	400/213	15 000/12 784	9770/7462	51 000/26 879

F. Suv resurslari

Suv hayotning muhim elementi va uning xilma-xilligidir. Suv sektori va biologik xilmaxillik o'rtasidagi munosabatlar ikki xil: sektorning biologik xilmaxillikka ta'siri va biologik xilmaxillik taqdim etayotgan ekotizim xizmatlaridan oladigan foyda. Shuning uchun suv sektori nafaqat o'z manfaati, balki kengroq ijtimoiy manfaatlar uchun ham biologik xilmaxillikni saqlashga ustuvor ahamiyat berishi kerak.⁸

O'zbekiston 2017-yilda maxsus Suv xo'jaligi vazirligi tashkil etish orqali suv resurslarini boshqarish muhimligini tan oladi. Suv resurslarini boshqarishga hozirgi yondashuv O'zbekistonning 2020-2030-yillarda suv resurslarini rivojlantirish konsepsiyasiga asoslanib, unda quyidagilar muhimligi ta'kidlangan:

- suv resurslarini kompleks boshqarish
- aholi va iqtisodiyot tarmoqlarini kafolatlangan suv bilan ta'minlash
- suv sifati va ekologik muvozanatni yaxshilash.

Orol dengizi havzasida joylashgan O'zbekiston birinchi navbatda Amudaryo va Sirdaryoga, shuningdek, ichki daryolar va yer osti suvlariga bog'liq. Orol dengizi havzasi har yili 116,2 milliard kub metr suv beradi, O'zbekistonning olishi esa 64 milliard kub metr bilan cheklangan. Biroq iqlim o'zgarishi va mintaqaviy suv kelishmovchiligi bu ko'rsatkichni 51-53 milliard kub metrgacha kamaytirdi.

Mavjud infratuzilma 28,4 km uzunlikdagi irrigatsiya tizimi, 54 mingdan ortiq gidrotexnik inshoot va 70 ta suv omboridan iborat. Mamlakatning suv infratuzilmasi irrigatsiya tizimlarining eskirishi muammosiga duch kelmoqda, bu esa suv yo'qotilishi va yerlarning sho'rlanishiga olib keladi. So'nggi 15 yil ichida aholi jon boshiga suv bilan ta'minlanish darajasi pasaygan. O'sib borayotgan energetika sanoati suvga bo'lgan talabni ham oshirmoqda. Hozirgi vaqtda O'zbekistondagi suvning 80% tashqaridan, asosan Amudaryo va Sirdaryodan keladi, qishloq xo'jaligi 85% iste'mol qiladi.

4-jadval. 2018 yilda iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha suv iste'moli

	km ³	%
Qishloq xo'jaligi	50,4	90
Kommunal xo'jalik	2.3	4.1
Energetika	1.3	2.3
Sanoat	0,73	1.3
Baliqchilik	0,67	1.2
Boshqa	0,6	1.1

Iqlim o'zgarishi oqibatlarini haroratning 4 ° C ko'tarilishi bilan muzliklar hajmining 78% ga qisqarishini taxmin qilmoqda. 2050 yilga kelib Sirdaryo va Amudaryo havzalarida suvning qisqarishi mos ravishda 5 va 15 foizni tashkil qilishi mumkin. Bu qurg'oqchilikni yomonlashtirishi va iqtisodiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. 2050 yilga borib suv tanqisligi 15 milliard kub metrga yetishi mumkin. Bundan tashqari, suvdan samarasiz foydalanish va eskirgan ob'ektlar Qoraqalpog'iston, Xorazm va Buxoro kabi viloyatlarda ichimlik suvidan yetarli darajada foydalana olmaslikka olib keldi.

Prezidentning 2020-yil 11-dekabrda PQ-4919-son qarorida bir nechta yechimlar taklif etilgan:

- Irrigatsiyaning tejamkor va ilg'or texnologiyalarini joriy etish.
- Bir xil sug'orish uchun lazerli tekislash.
- Suvni tejavchi texnologiyalarni va tegishli bank kreditlarini qo'llab-quvvatlash uchun 1,5 trillion so'm (136,4 milliard AQSh dollari) miqdoridagi davlat subsidiyalari.
- Lazerli o'rnatish bilan mahalliy avtomatlashtirilgan yer boshqaruvi tizimlariga davlat tomonidan 30% chegirma.
- Subsidiyalar ushbu suvni tejavchi texnologiyalarga besh yil rioya qilgan holda beriladi.
- Tabiiy manbalardan suv olish uchun soliq.

Tashabbus suvdan samarali foydalanishni rag'batlantirish orqali yuqori suv iste'moli, eskirgan infratuzilma va suv-botqoq yerlarining yo'qolishi kabi atrof-muhitga ta'sirini bartaraf etishga qaratilgan. Agar bu chora-tadbirlar samarali amalga oshirilsa, suv resurslarining qisqarishi tufayli hozirgi vaqtda tanazzulga yuz tutayotgan muhim biologik xilmaxillik nuqtalarini himoya qiladi. Sog'lom suv ekotizimlari biologik

⁸ Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiya kotibiyati (2015) Suv va biologik xilma-xillik: xulosalarning qisqacha mazmuni (GBO4) va suvga taalluqli harakatlar uchun ta'sir. Monreal, 9 bet.

xilmaxillikni qo'llab-quvvatlash va ekologik muvozanatni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Barqaror suv boshqaruvi orqali daryolar, ko'llar, botqoq yerlar va boshqa suvli yashash joylarini saqlab qolish mumkin.

5-jadval. Suvdan foydalanish solig'i 2015 yil, 2019 so'm/m³

Suvdan foydalanuvchilar	Yer usti suv manbalari		Yer osti suv manbalari	
	2015 yil	2019 yil	2015 yil	2019 yil
Elektr stantsiyasi	17,9	30	26,6	50
Davlat xizmatlari tashkilotlari	34,0	60	43,9	80
Alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqaruvchilari	10 000	19 040	10 000	19 040
Avtomobil yuvish kompaniyalari	–	1200	–	1200
Sanoat korxonalari	61,9	360	78,6	430
Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari	61,9	120	78,6	150

G. Qishloq xo'jaligi

Qishloq xo'jaligi biologik xilmaxillikdan ham foydalanishi, ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Dunyo yerlarining uchdan biridan ko'prog'ida hukmronlik qiladigan barqaror qishloq xo'jaligi amaliyotlari suvni tozalash, eroziyaning oldini olish, tabiiy zararkunandalarga qarshi kurash va changlatish kabi muhim ekotizim funktsiyalarini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Kelajak avlodlar uchun ushbu ekotizim xizmatlarining uzoq umr ko'rishi bizning qishloq xo'jaligi tuzilmalari ichida ham, tashqarisida ham hozirgi tushunishimiz, baholashimiz va boshqarishimizga bog'liq. Ushbu g'oyani amalga oshirish bir nechta sektorlar bo'ylab hamkorlikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladi⁹.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasi 2019-yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining 2020-2030-yillarda qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi bilan tartibga solinadi. Ushbu strategiya tabiiy resurslardan barqaror foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va zamonaviy boshqaruv tizimlariga qaratilgan. Asosiy maqsad 2030 yilga borib qishloq xo'jaligidan chiqadigan issiqxona gazlari emissiyasini 50 foizga kamaytirishdir. Biroq, muammolar qatoriga yaylovlar va yerlardan beqaror foydalanish, cho'llanish, tuproq degradatsiyasi, sug'orish tarmoqlarining yomonlashuvi va iqlim o'zgarishi oqibatlarini kiradi.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotining 40% dan ortig'ini tashkil etuvchi chorvachilik mahsulotlari tabiiy ekotizimlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Davlat o'rmon fondi yerlariga, ayniqsa, baland tog'li yaylovlarga yukning ortib borishi foydalanilmayotgan yaylovlarning degradatsiyasiga va o'sib borishiga olib keladi. Iqlim o'zgarishi, ayniqsa, Orolbo'yi mintaqasi, Ustyurt platosi, Qizilqum cho'li, tog' o'rmonlari va tog' oldi hududlarida yerlarning degradatsiyasi va cho'llanishini kuchaytirmoqda. Bu eroziya, hosildorlikning pasayishi, o'rmonlarning kesilishi, yashash joylarining yo'qolishi, uglerod sekvestrining kamayishi va tabiiy ofatlarning ko'payishi kabi turli xil degradatsiya muammolariga olib keladi.

Qishloq xo'jaligi vazirligi (QXV) qishloq xo'jaligini boshqaradi, veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish davlat qo'mitasi (VCHRDQ) chorvachilikni nazorat qiladi. 2022–2026-yillarda chorvachilikni rivojlantirish dasturi tabiiy resurslardan tizimli foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va chorvachilik mahsuldorligini oshirishga qaratilgan. Dasturdan ko'zlangan maqsad yem-xashak bazasini mustahkamlash, ozuqa ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish va yaylovlardan barqaror foydalanishni ta'minlashdan iborat.

Qiyinchiliklarga qaramay, O'zbekiston qishloq xo'jaligi so'nggi 5-7 yil ichida, hatto ayrim qishloq xo'jaligi ekinlari yetishtiriladigan maydonlar qisqarganiga qaramay, barqaror o'sishni ko'rsatdi (6-jadvalga qarang).

⁹FAO. 2018. Biologik xilmaxillik uchun barqaror qishloq xo'jaligi - Barqaror qishloq xo'jaligi uchun bioxilma-xillik. (<https://www.fao.org/3/I6602E/i6602e.pdf>)

6-jadval. Agrosanoat kompleksining 2015-2021 yillardagi asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	2015 yil	2016 yil	2017 yil	2018	2019	2020	2021 yil
Qishloq xo'jaligi ekinlari ekiladigan maydonlar, ming gektar	3694,2	3706,7	3474,5	3396,0	3309,4	3396,1	3260,7
Qishloq xo'jaligi mahsulotlari, mlrd . so'm miqdorida mablag' ajratildi	99 604,6	115 599,2	148,199,3	187 425,6	216 283,1	250 250,6	303 415,5
shu jumladan:							
<i>O'simlikchilik</i>	55 429,2	61 755,1	83 303,4	98 406,4	111 904,8	123 858,8	152 130,4
<i>Chorvachilik mahsulotlari</i>	44,175,4	53 844,1	64 895,9	89 019,2	104 378,3	126 391,8	151 285,1
Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining o'sish sur'atlari, o'tgan yilning % sifatida	106.1	106.3	101,0	100.2	103.3	102.7	103.9
shu jumladan:							
<i>O'simlikchilik</i>	105.5	105.7	98.2	95.8	104.8	103.2	104.3
<i>Chorvachilik mahsulotlari</i>	106.9	107.0	104.1	105.7	101.6	102.1	103.5

H. Neft va gaz sektori

Neft va gaz sektori O'zbekistonning sanoat tuzilmasi va iqtisodiyotini qayta qurish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, 2011 va 2012-yillarda sarmoya kiritishga katta hissa qo'shdi. Ushbu ustunlikni o'rta muddatli sanoat rejalari ta'kidlaydi, ular investitsiyalarning 57 foizini sektorga, asosan, neft-kimyoga yo'naltiradi. Uchta yirik loyiha sanoat va iqtisodiyotni o'zgartirdi: polietilen va polipropilen ishlab chiqarish bo'yicha Surg'ul va Muborak gaz-kimy o majmualari (GKM), Sho'rtan GKMDa sintetik suyuq yoqilg'i ishlab chiqarish.

Bu sohani tartibga solish Energetika vazirligi hamda Konchilik va geologiya vazirliklari nazoratida bo'lgan "Yer qa'ri to'g'risida"gi va "Litsenziyalash, ruxsat berish va xabar berish tartib-qoidalari to'g'risida"gi qonunlarda mustahkamlangan. Atrof-muhitga ta'siri yuqori bo'lganligi sababli, sanoat qat'iy ekologik standartlarga, jumladan, majburiy monitoring va ekologiya bo'yicha mutaxassislarni jalb qilishi kerak.

Quvurlar qazib olinadigan yoqilg'ilarni tashishning eng samarali usuli sifatida nisbatan xavfsizlikni ta'minlasa-da, ularning atrof-muhit va jamoalarga ta'siri, jumladan, biologik xilmaxillikka tahdidlar haqida xavotirlar saqlanib qolmoqda. Bu tashvishlar sanoatning emissiyasi, karbon monoksit, karbonat anhidrid va metan kabi muhim ifloslantiruvchi moddalar bilan qo'shiladi. Yaxshiyamki, O'zbekistonda 2013-2018 yillar oralig'ida asosiy ekologik muammo bo'lgan gazni yoqish hajmining pasayishi kuzatildi, bu tendentsiya neft qazib olishning qisqarishi va neft kompaniyalari tomonidan maqsadli choralar ko'rishi bilan bog'liq.

BMTTD/GEF/Atrof-muhit vazirligining qo'shma loyihasi tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirilgan yondashuvni taklif qilish orqali sektordagi biologik xilmaxillik muammolarini hal qilishga qaratilgan. Ustyurt platosida to'rt yillik bioxilmaxillik monitoringi bilan qo'llab-quvvatlangan ushbu tashabbus bioxilmaxillikni monitoring qilishning kompleks rejasi uchun asos bo'ldi. Shuningdek, u qonunchilikka oid takliflar uchun katalizator bo'lib xizmat qildi va kelajakdagi loyihalar uchun atrof-muhitni muhofaza qilishni yanada qattiq nazorat qilish uchun zamin yaratdi. Bundan tashqari, soha mutaxassislari uchun ilg'or tajribalarni mustahkamlash uchun resurslar ishlab chiqilgan. Ekologiya vazirligi huzurida "Sayg'oqchiy" qo'riqxonasi tashkil etilgani e'tiborga molik yutuqdir. Loyiha hozirda to'xtab qolgan bo'lsa-da, uning qayta tiklanishi O'zbekistonning biologik xilmaxillikni saqlash va ekotizimni himoya qilish bo'yicha sadoqatini yanada kuchaytirishi mumkin.

I. Energetika sektori

O'zbekiston energetika tarmog'ini gaz sanoatiga juda bog'liq: elektr va issiqlik energiyasining 75-80 foizi tabiiy gazdan ishlab chiqariladi. Nisbatan toza yonish jarayoniga qaramay, Angren va Yangi-Angren issiqlik elektr stansiyalari kabi ob'yektlar hali ham katta miqdorda chiqindilarni chiqaradi. Energetika vazirligi energiyani optimallashtirishni nazorat qiladi va atom energetikasi atrof-muhit uchun foydali bo'lsa-da, uning ekologik jihatdan ahamiyatli Tuzkan ko'li yaqinida joylashishi xavotir uyg'otadi.

Jahon bankining 2013 yilgi hisobotida gazda ishlaydigan elektr stansiyalari samaradorligini pasaytirish va elektr tarmoqlarida sezilarli yo'qotishlar kabi muammolarni keltirib o'tgan holda, O'zbekistonning katta energiya samaradorligi salohiyati ta'kidlangan. Bunga javoban energiya tejovchi ko'cha yoritgichlarini joriy etish, ayrim cho'g'lanma lampalardan foydalanishni bosqichma-bosqich to'xtatish va sanoat jarayonlariga energiya standartlarini qo'llash kabi turli strategiyalar amalga oshirildi. Biroq, mamlakatning energiya sig'imi yuqoriligicha qolmoqda va tabiiy gaz kabi an'anaviy uglevodorod yoqilg'ilariga haddan tashqari qaramlik mavjud.

Ayni paytda elektr energiyasi va tabiiy gazni tejash, ularning yillik iste'molini taxminan 5% va 3,6% ga kamaytirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Ushbu yondashuv 2010 va 2016 yillar davomida YaIMning birlamchi energiya intensivligining sezilarli darajada pasayishiga olib keldi, bu esa hali qilinishi kerak bo'lgan ishlar mavjudligini ko'rsatadi.

O'zbekiston 2030-yilga borib qayta tiklanuvchi energiya manbalarining (RES) umumiy elektr energiyasi ishlab chiqarishdagi ulushini 25 foizga yetkazish vazifasini qo'ygan bo'lsa, bugungi kunda bu ko'rsatkich 10 foizni tashkil etadi. Ko'zlangan natijalarga erishish uchun O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi tomonidan qayta tiklanadigan energiya manbalari sohasida yirik loyihalarni amalga oshirish bo'yicha faol chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 10 yil ichida umumiy quvvati 5000 MVt bo'lgan quyosh elektr stansiyalari va umumiy quvvati 3000 MVt bo'lgan shamol elektr stansiyalarini qurish rejalashtirilgan.

J. Fan

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mutaxassislari Toshkent, Jizzax, Navoiy va Buxoro viloyatlari asosiy suv havzalarida suv qushlarining qishki sanashini o'tkazmoqda. Davlat atrof-muhit monitoringi (DAMM) ning 2016-2020 yillarga mo'ljallangan rejalashtirilgan tadbirlari doirasida Quyimozor va To'dako'l suv omborlarining ekologik va gidrologik holati monitoringi o'tkazildi va bu ularning Ramsar ro'yxatiga kiritilishiga olib keldi. Mazkur inklyuzivlik natijasida Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligining byudjetdan tashqari mablag'lari hisobidan bunday tadbirlarni davlat tomonidan doimiy moliyalashtirish ta'minlandi.

K. Ta'lim

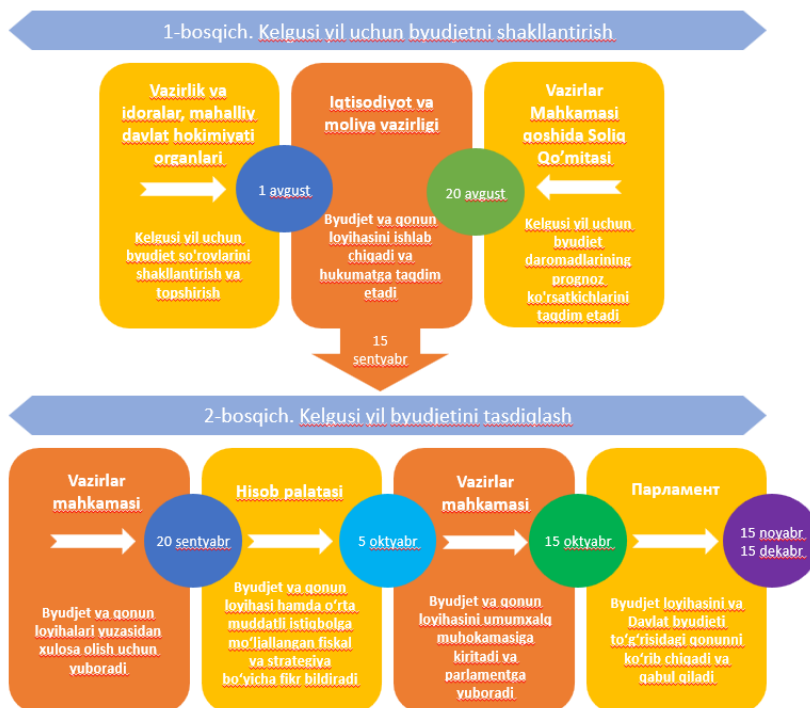
2019-yilda O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi, unda bioxilmaxillikni saqlash mavzulari atrof-muhit va tabiiy fanlar bo'yicha turli ta'lim dasturlariga kiritildi va barcha ta'lim muassasalarining o'quv dasturlariga kiritildi. Ushbu tashabbus yoshlarning ekologik madaniyatini oshirish va ekologik muammolarni, jumladan, biologik xilmaxillikni hal qilishning ahamiyati haqida bilimlarni oshirishga qaratilgan. Mazkur konsepsiyani amalga oshirish qo'shimcha xarajatlarni talab qilmaydi va vazirliklarga har yili byudjetdan ajratiladigan mablag'lar doirasida amalga oshiriladi.

v. Davlat subsidiyalari va byudjet jarayonlarida biologik xilmaxillik

Biologik xilmaxillikni moliyalashtirish asosan davlat byudjeti, maqsadli jamg'armalar va turli vazirlik va idoralarning byudjetdan tashqari jamg'armalari hisobidan amalga oshiriladi. 2012-2020-yillarda byudjetdan tashqari mablag'larni hisobga olmaganda atrof-muhitni muhofaza qilishga sarflangan xarajatlar davlat umumiy xarajatlarining o'rtacha 0,06 foizini va yalpi ichki mahsulotning qariyb 0,02 foizini tashkil etdi. Mamlakat duch kelayotgan ekologik muammolarni hisobga olsak, bu raqamlar juda kam.

Respublikada byudjet jarayoni Byudjet kodeksi va O'zbekiston Respublikasining "Byudjet tizimi to'g'risida"gi qonuni bilan tartibga solinadi. Ushbu qonun barcha toifadagi byudjetlarni shakllantirish, tasdiqlash, ijro etish va ijrosini nazorat qilish mexanizmini alohida belgilab beradi. Ammo, afsuski, u biologik xilmaxillikni saqlash yoki boshqa ekologik muammolar bilan bog'liq asosiy xarajatlar moddalarini aniqlamaydi. Bundan tashqari, davlat subsidiyalari va biologik xilmaxillikni byudjetlashtirish nuqtai nazaridan, bir necha yillardan buyon uch yillik asosga ega o'rta muddatli byudjetlashtirishga o'tish bo'yicha izchil sa'y-harakatlarga qaramay, O'zbekiston qisqa muddatli yillik byudjet modelidan foydalanishda davom etayotgani e'tiborga molik. O'rta muddatli byudjetni qabul qilishdagi bunday istamaslik yoki kechikish, boshqa narsalar qatori, amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida doimiy ravishda o'zgarib turadigan iqtisodiy va ma'muriy landshaft bilan izohlanishi mumkin. Ushbu o'zgarishlar dinamikasi noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa uzoq muddatli byudjetlashtirish istiqboliga o'tishni qiyinlashtirishi mumkin.

8-surat. Byudjet jarayoni

2021-yilda bioxilmaxillikka 40,8 milliard so'm (3,71 million AQSH dollari) miqdorida zarar yetkazildi, buning natijasida 1800 dan ortiq ma'muriy va 22 ta jinoiy ish qo'zg'atildi. Jami zararining 25 milliard so'mi (2,3 million AQSH dollari), daraxtlarni noqonuniy kesish uchun 17,2 milliard so'mi (1,5 million AQSh dollari) qoplandi.

Qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyoti va jamiyatida muhim o'rin tutadi. Mamlakat zamonaviy qishloq xo'jaligiga o'tayotgan bir paytda davlat subsidiyalari iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, texnologiyani o'zlashtirish va fermerlar uchun xavflarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu bobda qishloq xo'jaligi sohasiga qaratilgan turli davlat subsidiyalari tavsiflanadi va ularning biologik xilmaxillikka potentsial ta'siri baholanadi. Qishloq xo'jaligi sohasiga ajratilayotgan subsidiyalar hukumatning barqaror dehqonchilik amaliyotiga, suvdan samarali foydalanishga va qishloq xo'jaligining ilg'or uslublariga ustuvor ahamiyat berish borasidagi sa'y-harakatlarini ta'kidlaydi. Ushbu chora-tadbirlar biologik xilmaxillikka har xil ta'sir ko'rsatishi mumkin.

7-jadval. Davlat subsidiyalari ro'yxati va ularning qishloq xo'jaligida bioxilmaxillikka kutilayotgan ta'siri

Hujjat Havola.	Maqsad	Davomiyligi	Mexanizm	Oluvchilar	Ajratilgan mablag'lar (2018-2022 yillar, mlrd so'm)	2023 yil uchun ajratilgan mablag'lar (milliard so'm)	O'zlashtirilgan mablag'lar (2023-yil 1-iyul holatiga, mlrd. so'm)	Biologik xilmaxillikka potentsial ta'sirlar (chuqur tahlil qilish kerak)
Prezidentning 144-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 95-son qarori	Ekinlarni yetishtirishda suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish	Chegaralanmagan	Texnologiyani amalga oshirish xarajatlarini qisman qoplash	Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari (fermerlar, klasterlar, kooperativlar va boshqalar)	1457,90	463,2	24,9	Neytralidan ijobiyga
Prezidentning 4767-son qarori	Qiyin joylarda suv ta'minoti uchun quduqlarni burg'ulash	Chegaralanmagan	Quduqni burg'ulash xarajatlarini qoplash	Aholi va kooperativlar	112,9	100	40,595	Zararidan neytralgacha
Vazirlar Mahkamasining 320-son qarori	Paxta va g'allachilikda suv nasoslari uchun energiya xarajatlarini qoplash.	Chegaralanmagan	Nasos stantsiyalari uchun elektr energiyasi xarajatlarini qoplash	Fermer xo'jaliklari va klasterlar	693,1	170	0	Neytral
Prezidentning 6059-son qarori	Yaylov yerlarida quduq va nasos stantsiyalarini qurish	Chegaralanmagan	Qurilish xarajatlarini qoplash	Oziq-ovqat sanoati korxonalarini	4,9	20	10.074	Zararli
Vazirlar Mahkamasining 368-son qarori	Hayvonlar uchun yem va em-xashak eksportini qo'llab-quvvatlash	Chegaralanmagan	Hayvonlar uchun ozuqa eksporti bilan shug'ullanuvchi sub'ektlarni qo'llab-quvvatlash	Oziq-ovqat sanoati korxonalarini	0,4	3	1.502	Zararidan neytralgacha
Prezidentning 5017-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 434-son qarori.	Parrandachilik, baliqchilik va chorvachilik korxonalarini tomonidan sotilgan mahsulotlar uchun subsidiyalar.	01.01.2024 gacha	Sotiladigan mahsulotlar uchun subsidiyalar	Parrandachilik, baliqchilik va chorvachilik	536,2	400	279,874	Zararidan neytralgacha
Prezidentning 4576-son qarori va Vazirlar Mahkamasining 280-son qarori.	Sof zotli qoramol, qo'y, echki, baliq va parranda sotib olish.	01.01.2024 gacha	Hayvonlarni sotib olish uchun subsidiyalar	Chorvachilik korxonalarini	163,8	6,5	4.083	Zararli
Vazirlar Mahkamasining 460-son qarori	Qishloq xo'jaligida biologik kurash usullaridan foydalanishni rag'batlantirish	Chegaralanmagan	Qishloq xo'jaligi eksporti uchun bioxavfsizlik mahsulotlarini sotib olish uchun subsidiyalar	Fermer xo'jaliklari va klasterlar	0	0*	0	Ijobiy

* Mablag'larni ajratish uchun asos sifatida ko'rib chiqilgan hujjat davlat byudjeti parametrlari shakllantirilgandan so'ng qabul qilindi.

Suvni tejoyovchi texnologiyalarni ilgari surish orqali tabiiy suv havzalaridan ortiqcha suv qazib olishni kamaytirish mumkin, bu esa suv ekotizimlariga foyda keltiradi. Qishloq xo'jaligi bionazoratini targ'ib qiluvchi subsidiyalar zararli pestitsidlardan ortiqcha foydalanishni cheklaydi, tuproq organizmlari va umuman ekotizimga foyda keltiradi. Ayrim subsidiyalar biologik xilmaxillikka na zarar keltirishi, na bevosita foyda keltirishi mumkin. Masalan, suvni quyish uchun energiya xarajatlarini qoplash tabiatan biologik xilmaxillikka ta'sir qilmaydi, lekin bilvosita ta'sirlarni kuzatib borish kerak. Intensiv qishloq xo'jaligini rivojlantiruvchi yoki yashash joylarini yo'q qilishga olib keladigan subsidiyalar haqida xavotirlar mavjud. Misol uchun, ma'lum hududlarda quduqlarni burg'ulash uchun subsidiyalar yer osti suvlari ekotizimlariga ta'sir qilishi yoki suvdan beqaror foydalanishga hissa qo'shishi mumkin.

Subsidiyalar qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lsa-da, ularning biologik xilmaxillikka uzoq muddatli ta'sirini baholash juda muhimdir. Qishloq xo'jaligi mahsuldorligi va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni topish muhimligicha qolmoqda. Ushbu subsidiyalarni to'g'ri yo'lga qo'yish, monitoring qilish va davriy ko'rib chiqish O'zbekistonda qishloq xo'jaligining tabiat bilan uyg'un rivojlanishini ta'minlashi mumkin.

Jadval 8. Biologik xilmaxillik uchun zararli va foydali subsidiyalarning boshqa misollari

No	Nomi	Ta'siri
Zarali subsidiyalar		
1.	Jizzax viloyatida atom elektr stansiyasini qurish (11 mlrd. AQSH dollari).	Ko'chmanchi qushlar va Arnasoy ko'llari tizimining boshqa faunasi uchun potentsial yashash joyini yo'qotish. Suvning ifloslanish xavfi. Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlarning yo'q bo'lib ketish xavfi. Ramsar konventsiyasi maqomini yo'qotishi mumkin.
2.	Quyidagi xorijiy investitsiyalar hajmidan kelib chiqib, bioxilmaxillikni saqlash shartlarisiz soliqdan ozod qilish orqali to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish: <ul style="list-style-type: none"> • 300 ming AQSH dollaridan 3 million AQSh dollarigacha – 3 yil muddatga; • 3 million AQSH dollaridan 10 million AQSh dollarigacha – 5 yil muddatga; • 10 million AQSH dollaridan ortiq – 7 yil muddatga. (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi 3394-son qarori).	Xavfli ishlab chiqarish natijasida biologik xilmaxillikni yo'qotish xavfi. Ekotizim xizmatlarining pasayishi. Suv va energiya resurslariga bosim.
3.	Yangi neft va gaz konlarini ishlatuvchi kompaniyalar uchun soliqni kamaytirish. (Soliq kodeksi, 414-modda)	Neft va gaz qazib olishning ortishi. Zararli emissiyalarning o'sishi. qayta tiklanadigan energiya manbalarining o'sishiga to'sqinlik qildi. Suvni ortiqcha iste'mol qilish. Mintaqaviy biologik xilma-xillik xavfi.
Ijobiy		
1.	Qurigan Orolbo'yida o'rmonlar barpo etish (1,2 mln. dollar). (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 10 iyundagi 4850-son qarori).	Tuproq eroziyasini oldini olish. Biologik xilmaxillikni va yashash joylarini saqlash. Cho'llanishga qarshi kurash. Suv resurslarini saqlash. Uglerodning o'zgarishi.
2.	Maishiy baliq yetishtirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 13-yanvardagi 83-son qarori).	Suv biologik xilma-xilligini buzmasdan oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash. Brakonerlikni kamaytirish.
3.	“Yashil Makon” milliy loyihasi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-dekabrda 46-son qarori)	Daraxt va butalarni kesishga moratoriy. Noqonuniy daraxt kesish uchun ikki barobar jazo. zararkunandalarga qarshi kurashish va daraxtlarni inventarizatsiya qilishni moliyalashtirish (mahalliy byudjetlarning qo'shimcha manbalari hisobidan 2%) Daraxt ekish va shaharni obodonlashtirishga ajratmalar (64,8 mlrd.so'm (mahalliy byudjetlar hisobidan 6,2 mln. AQSH dollari).

Turli sohalarni rag'batlantirish maqsadida O'zbekiston hukumati qishloq xo'jaligi, sanoat, turizm, ta'lim va ijtimoiy sohani qamrab olgan turli subsidiya dasturlarini boshladi. Alohida fermerlar va ekinlarga mo'ljallangan qishloq xo'jaligi subsidiyalari biologik xilmaxillik uchun aralash natijalarga olib keldi. Misol uchun, issiqxona dehqonchiligini rivojlantirish o'rmonlarni kesishni kamaytirishi mumkin, ammo mineral o'g'itlardan ko'proq foydalanish suv manbalarini ifloslantirishi va suv hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mehmonxona qurilishi va ichki aviatsiya uchun turizm bilan bog'liq subsidiyalar ham potentsial xavf va foyda keltiradi. Turizmni rivojlantirish yashash joylariga zarar yetkazishi mumkin, ammo u biologik xilmaxillik uchun foydali bo'lgan ekoturizmni ham rivojlantirishi mumkin. Biroq, aviatsiyaning karbonat angidrid chiqindilari iqlim o'zgarishini kuchaytiradi, biologik xilmaxillikka bilvosita ta'sir qiladi. Ta'lim subsidiyalari asosan kasbiy tayyorgarlik va talabalarni joylashtirish bilan bog'liq bo'lib, bu biologik xilmaxillik nuqtai nazaridan minimal muammolarni keltirib chiqaradi. Xuddi shunday, agar infratuzilma qurilishi ekotizimlarni buzmasa, ishsizlik va talabalar turar joyiga qarshi kurashga qaratilgan ijtimoiy subsidiyalar, odatda, biologik xilmaxillikka neytral ta'sir ko'rsatadi. Ushbu subsidiyalar O'zbekistonning asosiy tarmoqlarda faol rag'batlantirilishini aks ettiradi, ammo ularning biologik xilmaxillikka ta'siri har xil. Ba'zilar neytral yoki ahamiyatsiz ta'sirga ega bo'lsa-da, boshqalari, ayniqsa qishloq xo'jaligi va qurilishda bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday rag'batlar iqtisodiy taraqqiyot va biologik xilmaxillikni saqlash o'rtasidagi muvozanatni ta'minlab, ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqishni talab qiladi.

Bioxilma-xillikni moliyalashtirish bo'yicha qarorlar moliyalashtirish manbalariga bog'liq. Yillik loyihalarni ishlab chiqishda tegishli organlar tomonidan taklif etilgan davlat byudjetidan ajratiladigan mablag'lar har doim ham tasdiqlanavermaydi. Buning sababi, fiskal strategiyalar asosiy xarajatlar vakolatlarini (masalan, ijtimoiy ta'minot) va 2022 yilga kelib YaIMning 4 foizi bilan chegaralangan fiskal taqchillik bo'yicha xalqaro ko'rsatmalarni hisobga olishi kerak. Boshqa moliyalashtirish kanallariga Ekologiya, Atrof-muhitni muhofaza qilish va Chiqindilarni boshqarish jamg'armasi kabi vazirlik maqsadli jamg'armalari kiradi. Ular har yili tegishli vazirliklar rahbarlari tomonidan Iqtisodiyot va Moliya vazirligi bilan hamkorlikda tasdiqlanadi. Hukumat manbalaridan tashqari, biologik xilmaxillikni moliyalashtirish ham xususiy hissalar va donorlarning badallaridan kelib chiqadi, ammo biologik xilmaxillikka xususiy investitsiyalar bo'yicha ma'lumotlar kamligicha qolmoqda.

VI. Nodavlat sektor

6.1. Nodavlat notijorat tashkilotlari

Oxirgi paytlarda O‘zbekiston siyosiy maydonida nodavlat notijorat tashkilotlari ekologik axborotni tarqatish va fuqarolar manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o‘ynay boshladi. Ushbu tashkilotlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida “Nodavlat notijorat tashkilotlari milliy assotsiatsiyasi” va “Oliy Majlis huzuridagi NNTlarni qo‘llab-quvvatlash jamoat fondi” kabi tashkilotlar tuzildi. Ayni paytda mamlakatimiz bo‘ylab 250 dan ortiq ekologik jamoat birlashmalari va nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyat ko‘rsatmoqda, ularning 35 dan ortig‘i poytaxtda.

Biologik xilmaxillikni saqlash bilan shug‘ullanuvchi asosiy NNTlar O‘zbekiston Ekologik partiyasi, NANOZ, O‘zbekiston NNT Ekoforumi va boshqalardir. Ularning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Atrof-muhitni muhofaza qilish va ta‘lim.
- Atrof-muhitni muhofaza qilish tadbirlarida jamoatchilik ishtiroki va axborotni tarqatish.
- Barqaror rivojlanish, iqlim o‘zgarishi va tog‘larni rivojlantirishga e‘tibor qaratish.
- Biologik xilmaxillikni saqlash va suv resurslarini boshqarish.

Bu nodavlat notijorat tashkilotlari forumlar, ommaviy axborot vositalari muhokamalari va atrof-muhitga oid tadbirlarda faol ishtirok etib, o‘z nashrlarini ishlab chiqaradi.

6.2. Xalqaro tashkilotlar va hamkorlik

BirdLife Partners dasturi kabi xalqaro loyihalar bioxilmaxillikni saqlashning ajralmas qismi hisoblanadi. 2016-yilda o‘tkazilgan “Bahor jonli” loyihasi bolalarning tabiat haqidagi tushunchalarini, ularning ekologik tadbirlarda ishtirokini rivojlantirishga qaratilgan. O‘zbekistonda ushbu tashabbusda 1800 dan ortiq qush kuzatuvchi va tegishli tadbirlar ishtirokchisi ishtirok etdi. BMTTD, GEF va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar biologik xilmaxillikni saqlash loyihalarini faol qo‘llab-quvvatlamog‘da. O‘zbekiston Ovchilar va baliqchilar sport assotsiatsiyasi ham ov turlarini hujjatlashtirish uchun mutaxassislarini jalb qilish orqali biologik xilmaxillikni monitoring qilishda yordam beradi.

Ta‘kidlash joizki, biologik xilmaxillik to‘g‘risidagi aniq va to‘liq ma‘lumotlar hukumat strategiyalari va tabiatni muhofaza qilish rejalarini xabardor qilish uchun juda muhimdir. Biroq, 2019 yil holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda bioxilmaxillikni ishonchli monitoring qilish tizimi mavjud emas. Oxirgi o‘rmon inventarizatsiyasi 1987 yilda o‘tkazilgan va 2009 yilgi milliy Qizil kitob eskirgan va IUCNning global usullari va baholash mezonlariga mos kelmaydi.

6.3. Xususiy sektor

Xususiy sektor ko‘plab tarmoqlarda asosiy rol o‘ynaydi va atrof-muhit ham bundan mustasno emas. Xususan, biologik xilmaxillik va barqaror rivojlanishni moliyalashtirish jihatlarini ko‘rib chiqishda korxonalar o‘z imkoniyatlari, resurslari va innovatsiyalaridan foydalangan holda katta hissa qo‘shishi mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda atrof-muhit muammolariga e‘tibor kuchayganligi sababli, xususiy sektor biologik xilmaxillikni moliyalashda asosiy o‘yinchiga aylandi. Ko‘pgina transmilliy korporatsiyalar o‘z byudjetlarining muhim qismini korporativ ijtimoiy mas‘uliyat (KIM) doirasida ham, barqaror biznes amaliyotiga uzoq muddatli investitsiyalar sifatida ham atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslariga ajratadilar. Jahon tendentsiyalaridan farqli o‘laroq, O‘zbekistonda biologik xilmaxillikni xususiy sektor moliyalashtirish asosan rivojlanmagan yoki umuman yo‘q. Mamlakat ishbilarmon doiralarida atrof-muhit muammolariga qiziqish va tushunish ortib borayotgan bo‘lsa-da, bu qiziqishni amaliy va moliyalashtirilgan loyihalarga aylantirish ortda qoldi.

Bu kamchilikning asosiy sabablaridan biri qulay muhitning yo‘qligidir. Mamlakatda atrof-muhitni moliyalashtirishda xususiy sektor ishtirokini rag‘batlantiradigan yoki talab qiladigan keng qamrovli siyosat, qonunchilik va rag‘batlar mavjud emas. Ushbu qonunchilik va siyosat yo‘riqnomalarisiz korxonalar ko‘pincha uzoq muddatli barqaror yondashuvlardan ko‘ra qisqa muddatli daromadlarni birinchi o‘ringa qo‘yadilar, bu esa uzoq muddatda iqtisodiy va ekologik jihatdan foydaliroq bo‘lishi mumkin.

Atrof-muhit, ijtimoiy va korporativ boshqaruv (ESG) mezonlari ijtimoiy ongli investorlar potensial investitsiyalarni tekshirish uchun foydalanadigan kompaniya faoliyati standartlari to‘plamidir. Samarali ESG

tizimi investitsiyalarni jalb qiladi, barqaror amaliyotlarni targ'ib qiladi va uzoq muddatli rentabellikni ta'minlaydi. O'zbekistonda bunday milliy tuzilmaning yo'qligi o'sib borayotgan xususiy sektordan resurslarni jalb qilishda qo'ldan boy berilgan imkoniyatlardan dalolat beradi. Misol uchun, kuchli milliy ESG tizimiga ega bo'lgan Norvegiyada xususiy kompaniyalar nafaqat ESGni o'zlarining operatsion strategiyalariga integratsiya qilishlari shart, balki soliq imtiyozlari va boshqa moliyaviy imtiyozlar orqali ham rag'batlantiriladi. Natijada, Norvegiya xususiy sektorning atrof-muhit va biologik xilmaxillik loyihalariga yillik 500 million AQSh dollari miqdoridagi hissasini ko'radi, bu ESGga asoslangan tashabbuslar salohiyatidan dalolat beradi.

O'zbekiston uchun oldinda turgan yo'l qiyinchiliklarni ham, imkoniyatlarni ham o'z ichiga oladi. Biroq, birgalikdagi sa'y-harakatlar bilan O'zbekistonda xususiy sektorni atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror o'sish mexanizmiga aylantirish mumkin. Bozorning mumkin bo'lgan o'sishi, shuningdek, xususiy sektor tomonidan Tabiat bilan bog'liq moliyaviy ma'lumotlarni oshkor qilish bo'yicha ishchi guruhi (TNFD) yo'riqnomalari va tabiat uchun fanga asoslangan maqsadlar (SBTN) yo'riqnomalari kabi mexanizmlarni qabul qilish kabi omillarga bog'liq bo'ladi. Kelgusi yillarda bozorga sarmoya kiritish ESG ning rivojlanishi va o'sishida tartibga soluvchi omillar ham muhim rol o'ynashi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, 2023-yil iyul oyida O'zbekistonda Iqlim boshqaruvi tashabbusi (CGI) doirasida "Chapter Zero"ning rasmiy ishga tushirilishi bu yo'nalishdagi dastlabki qadamlardan biri sifatida qarash mumkin. Toshkentdagi Xalqaro Vestminster universiteti tomonidan tashkil etilgan hamda YeTTB, Deloitte Uzbekistan va Dentons Uzbekistan tomonidan qo'llab-quvvatlangan ushbu platforma kompaniya direktorlarini barqaror rivojlanish yo'lidagi muhim qadam bo'lgan sof nol iqtisodiyotga o'tishda qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekiston biznes hamjamiyatiga Chapter Zero bilan qo'shilish kompaniya direktorlariga uglerod chiqindilarini kamaytirishga va mamlakat tabiiy resurslarini saqlashga hissa qo'shishga yordam beradigan boy bilim va tajribaga ega bo'lishlariga yordam beradi¹⁰.

---

¹⁰ <https://chapterzerouzbeistan.wiut.uz/ru/events-ru/oficialnyy-zapusk-chapter-zero-v-uzbekistane>

VII. Xulosalar va tavsiyalar

7.1. Xulosalar

Mavjud vaziyat O'zbekiston Respublikasida bioxilmaxillikni saqlash va unga bog'liq bo'lgan tarmoqlarning muhim muammolarini ochib beradi. Biologik xilmaxillikka tahdidlarni bartaraf etish va atrof-muhit muhofazasini qo'llab-quvvatlash bo'yicha harakatlar qilingan bo'lsa-da, bu harakatlar tasodifiydir va ko'pincha zararli amaliyotlarni beixtiyor rag'batlantiradigan siyosat tufayli buziladi. Biologik xilmaxillikni kompleks hisobga olishning yo'qligi, qonunbuzarliklar uchun jarimalarning yetarli emasligi, atrof-muhitga ta'siri haqida jamoatchilik ma'lumotlarining yetishmasligi, yurisdiksiyaning murakkabligi va qonunlarni noto'g'ri tushunish biologik xilmaxillikni samarasiz boshqarishga yordam beradi. Bundan tashqari, milliy toifalarning IUCN tasniflariga mos kelmasligi, biologik xilmaxillik bo'yicha mutaxassislarning yetarli darajada taqdim etilmayotgani va hukumat siyosatining tasodifiyligi atrof-muhitni muhofaza qilishga tizimli yondashuvlarga to'sqinlik qilmoqda.

Yillik YaIM o'sishiga qaramay, yashil ishlab chiqarish yoki ekotizim xizmatlarining o'sishi haqida rasmiy ma'lumotlar yo'q. Bu rivojlanish strategiyalari va rejaları hamda ekologik ustuvorliklar o'rtasidagi bog'liqlikning yo'qligi bilan birga, atrof-muhit va biologik xilmaxillik muammolarini hal qilishda tarqoq yondashuvga olib keladi. Vazirlik va idoralarning hududiy bo'linmalarining mahalliy hokimiyat organlariga ikki tomonlama bo'ysunishi qarama-qarshiliklarga olib keladi va markaziy hokimiyatning maqsad va vazifalarini amalga oshirishni murakkablashtiradi. Shu bois atrof-muhitni muhofaza qilish va biologik xilmaxillikni saqlashga kompleks, tizimli va idoralararo yondashish, shu jumladan, ilg'or xalqaro tajribaga ehtiyoj bor.

Biologik xilmaxillikni saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishiga moslashishda duch kelayotgan dolzarb muammolar atrof-muhit, ijtimoiy va korporativ boshqaruvning (ESG) keng qamrovli tizimini yaratish zarurligini ta'kidlaydi. Turli sohalarida ijobiy qadamlar qo'yilayotgan bo'lsa-da, bu sa'y-harakatlar ko'pincha tasodifiy, ba'zan esa bir-biriga qarama-qarshidir. Bundan tashqari, davlat boshqaruvining turli sohalarida rivojlanish strategiyalari va rejaları o'rtasida yaxlit va tizimli bog'liqlikning yo'qligi barqaror rivojlanishga hozirgi yondashuvda bo'shliq borligini ko'rsatadi.

Iqtisodiyot va hukumatning barcha tarmoqlarida qarorlar qabul qilish jarayonida atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv omillari birlashtirilishini ta'minlash uchun ESG tizimi zarur. Ushbu tuzilma turli manfaatdor tomonlarning manfaatlarini moslashtirishga, shaffoflik va mas'uliyatni oshirishga, ekologik va ijtimoiy muammolarni hal qilishda faol va bosqichma-bosqich yondashuvni ta'minlashga yordam beradi, shu jumladan, bunday yechimlarni moliyalashtirishni ko'paytirish.

7.2. Tavsiyalar:

A. Strategiya va qonunchilik:

- Bioxilmaxillikni saqlash bo'yicha yangi Global Dasturning (GBF) maqsad va vazifalariga muvofiq yangilangan MBSHRni tayyorlash, qabul qilish va amalga oshirish hamda uni moliyalashtirishning kompleks rejasi.
- Turli qonun hujjatlarini o'zida mujassam etgan, nomuvofiqliklar va qarama-qarshiliklarni bartaraf etuvchi, shuningdek, eskirgan qonunchilik normalari o'rnini bosuvchi Ekologik Kodeksni ishlab chiqish va qabul qilish.
- Atrof-muhitga ta'sirni baholash (EIA) tizimini yanada isloh qilish va taklif etilayotgan Kodeksga integratsiyalash, masalan, strategik ekologik baholash aspektlarini o'z ichiga olgan Atrof-muhitni baholash to'g'risidagi qonunni qabul qilish.
- "Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi qonunni yangilash va davlat subsidiyalari olinadigan rejalashtirilgan xo'jalik faoliyatining majburiy ekologik ekspertizasini joriy etish.
- 1998 yilgi Orxus konvensiyasiga qo'shilish.
- Yangi iqtisodiy tarmoq sifatida ekologik tadbirkorlikni rivojlantirishga ko'maklashuvchi qonun hujjatlarini ishlab chiqish va amalga oshirish. Yangi qonun hujjatlarida atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati ob'ektlari va sub'ektlarining yangi toifalari, ularning faoliyatining maqsad va vazifalariga mos keladigan yerdan foydalanish huquqlari, shuningdek, innovatsion

biznes modellari va ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik muammolar o'rtasida samarali murosani ta'minlaydigan moliyaviy mexanizmlarni ishlab chiqish va qonunchilik bilan ta'minlash nazarda tutilishi kerak. Bunday mexanizmlardan biri dizayn jihatidan "uglerod krediti" ga o'xshash "biologik xilmaxillik krediti" bo'lishi mumkin.

- Ekotizimlarni saqlash va tiklash bo'yicha aniq rivojlanish rejalari va majburiyatlarini hisobga olgan holda ekotizim xizmatlarini (qo'riqlash, ekoturizm, ovchilik, organik va regenerativ qishloq xo'jaligi va boshqalar) tiklash va rivojlantirish uchun ekologik tadbirkorlarning uzoq muddatli herdan foydalanish huquqlarini qonun bilan ta'minlash. Evropa Ittifoqi tomonidan 2023 yilda qabul qilingan Tabiatni tiklash to'g'risidagi qonun misolida "Tabiiy kapital va ekotizim xizmatlari to'g'risida"gi qonun bunday qonunchilik hujjati bo'lishi mumkin.¹¹
- Biologik xilmaxillikni saqlash, ekotizim xizmatlarini yaxshilash va iqlim o'zgarishiga moslashishga qaratilgan ko'p donorli loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

B. Sanoat siyosatlarini:

- Biologik xilmaxillikni saqlash masalalarini tarmoq siyosatini amalga oshirish oqibatlarini, shu jumladan bioxilmaxillikka, atrof-muhitga va fuqarolar salomatligiga mumkin bo'lgan ta'sirini tahlil qilish amaliyotini joriy etish orqali tarmoq strategiyalari va rejalariga integratsiya qilish.
- Ekologik vaziyatni yaxshilash, atrof-muhit va bioxilmaxillikni muhofaza qilish, shuningdek, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ekotizim xizmatlarini rivojlantirishga qaratilgan bosqichma-bosqich rejani ishlab chiqish va amalga oshirish.
- Biologik xilmaxillik, ekotizim xizmatlari, iqlim o'zgarishiga moslashish va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog'liq tarmoq maqsadlarini aniqlash va amalga oshirish.
- Bioxilmaxillik va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarliklarga qarshi sanksiyalarni yanada kuchaytirish.
- Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida, shuningdek, davlat aktivlarini boshqarishda ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillarining biznes jarayonlari va ishlab chiqarish sikllariga integratsiyalashuvini ta'minlash uchun milliy ESG hisobot tizimini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun qulay muhit yaratish.

C. Institutsional salohiyat:

- "Yashil iqtisodiyotga" o'tish, bioxilmaxillikni saqlash va iqlim o'zgarishiga moslashish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish, rag'batlantirish va muvofiqlashtirish bo'yicha kompleks ishlarni ta'minlash uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzurida doimiy faoliyat yurituvchi tuzilmani yaratish.
- Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi maqomini oshirish va unga davlat organlariga atrof-muhitni muhofaza qilish, biologik xilmaxillikni saqlash va iqlim o'zgarishiga moslashish bo'yicha faoliyatini nazorat qilish va muvofiqlashtirish vakolatlarini berish.
- Milliy ekologiya jamg'armasini keng vakolatlariga ega bo'lgan, tashkiliy tuzilmasi va faoliyati xalqaro shaffoflik va hisobdorlik standartlariga mos keladigan, tashqi moliyalashtirish oqimini ko'paytirish imkonini beradigan zamonaviy moliyaviy mexanizmga aylantirilishi/ta'sis etilishi.

D. Byudjet, soliq va imtiyozlar:

- Yashil byudjetlashtirish vositalarini joriy etish, shu jumladan bioxilmaxillik sohasidagi daromadlar va xarajatlarni yorliqlash.
- Yashil iqtisodiyot va ekotizim xizmatlari salohiyati bo'yicha statistik hisobotlarni takomillashtirish.
- Iqlim o'zgarishiga moslashish va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi tadqiqotlar, monitoring va hisob-kitoblar, shu jumladan bioxilmaxillikni saqlash masalalari bo'yicha alohida byudjet yo'nalishini yaratish.
- Mahalliy turlar va ularning tabiiy yashash joylariga mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlarning oldini olish uchun biologik xilmaxillikni muhofaza qilishni har qanday davlat mablag'lariga integratsiyalash.

---

¹¹ <https://www.unep.org/ru/novosti-i-istorii/istoriya/evropeyskiy-soyuz-predlagaet-vvesti-zakon-o-vosstanovlenii-prirody>

- Biologik xilmaxillikka xavf tug'diruvchi sohalarni aniqlash uchun tarmoqlar bo'yicha joriy subsidiyalarni har tomonlama baholashni o'tkazish. Bunday subsidiyalar aniqlangandan so'ng, ularni qayta ko'rib chiqish va/yoki isloh qilish tavsiya etiladi, shunda ular biologik xilmaxillikni saqlash maqsadlariga mos keladi.
- Ekologik tadbirkorlikni rag'batlantiradigan va ekologik sanoatni yanada rivojlantirishga hissa qo'shadigan soliq imtiyozlari va subsidiyalar berish imkoniyatlarini ko'rib chiqish.

E. Ekoturizmning barqaror rivojlanishi:

- Ekoturizmga oid qonunchilik va me'yoriy-huquqiy bazani tahlil qilish va takomillashtirish, to'siqlarni bartaraf etish hamda ushbu kichik sektorda barqaror va mas'uliyatli o'sishni ta'minlash.
- Ekologik toza turizm xizmatlarini standartlashtirish va sifatini oshirish uchun milliy ekoturizmni sertifikatlashtirish tizimini joriy etish.
- Ekologik mas'uliyatni ta'minlash bilan birga, uning o'sishini rag'batlantiradigan ekoturizm tashabbuslariga qaratilgan subsidiyalar berishni ko'rib chiqish.
- Barqaror turizm amaliyotlari haqidagi bilimlarni oshirish uchun o'quv dasturlari, seminarlar va ta'lim tashabbuslari orqali ekoturizm sektorida salohiyatni oshirish.

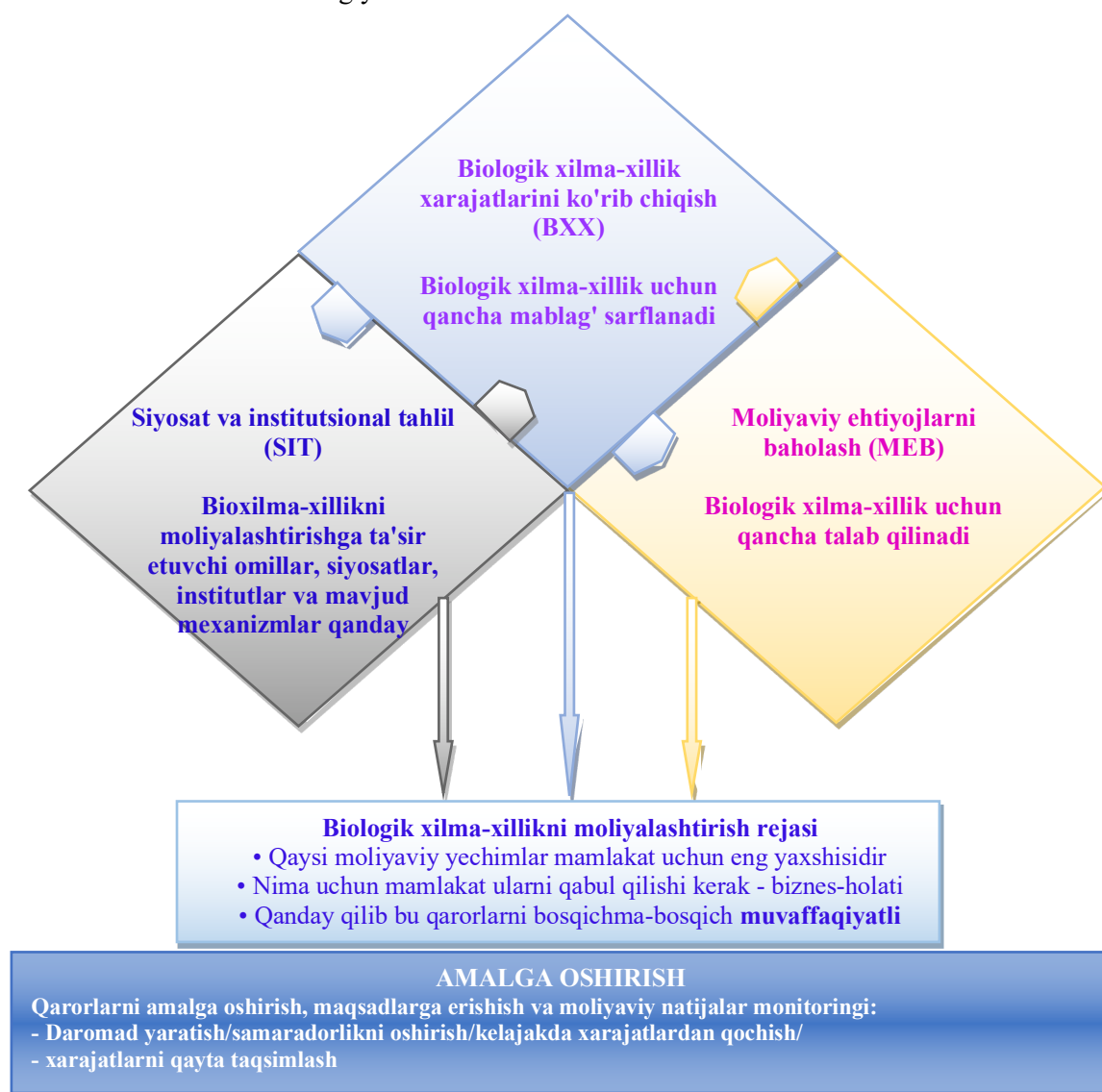
Ilovalar

1-ilova: BIOFIN metodologiyasi

BIOFIN tashabbusi biologik xilmaxillikni moliyalashtirishni ko'paytirish, xarajatlarni eng muhim joylarda o'zgartirish (masalan, atrof-muhitga zarar yetkazuvchi subsidiyalar), profilaktika choralariga (masalan, begona turlarning tarqalishini to'xtatish) sarmoya kiritish orqali kelajakdagi xarajatlarni kamaytirish va sarflangan har bir dollarni yanada samaraliroq qilishga qaratilgan. Bu ish biologik xilmaxillikni yaxshiroq boshqarishga va tabiat xizmatlariga bog'liq bo'lgan odamlarning farovonligiga olib keladi. BIOFIN – “yashil iqtisodiyot” tamoyillari, xususan, bioxilmaxillikni saqlash va undan barqaror foydalanish tamoyillari doirasida mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishi maqsadlariga erishishning o'ziga xos vositasidir.

BIOFIN beshta ketma-ket texnik bosqichdan iborat bo'lgan metodologiyaga asoslanadi.

1-chizma: BIOFIN metodologiyasi

Ushbu bosqichlarning har biri o'zaro bog'liq va bir-birini takrorlaydi:

Birinchi qadam bioxilmaxillikni saqlash **siyosati va institutsional sharhi (SISh)** bo'lib, u mamlakatdagi bioxilmaxillikni moliyalashtirish siyosati va institutsional kontekstini tahlil qiladi. Baholash

BIOFIN jarayonining qolgan qismi uchun asosiy ma'lumotlarni taqdim etish uchun turli xil ma'lumotlarni to'playdi. SIT tabiatning holati va mamlakatning moliyaviy, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy va institutsional tuzilishi o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi:

- Biologik xilmaxillik va ekotizim xizmatlarini boshqarish milliy barqaror rivojlanish maqsadlari va kontsepsiyalarini qanday qo'llab-quvvatlashini tushunish yaxshilandi.
- Biologik xilmaxillikni o'zgartirishning asosiy siyosati va institutsional omillarini tushunish.
- Birinchi marta biologik xilmaxillikni moliyalashtirish mexanizmlari, imtiyozlar, subsidiyalar va boshqa vositalar, jumladan bioxilmaxillikdan olinadigan daromad manbalari katalogi.

Ikkinchi bosqich - biologik xilmaxillik bo'yicha siyosat, moliyalashtirish va natijalarni yaxshilash bo'yicha ma'lumot berish va rag'batlantirish uchun davlat, xususiy va notijorat tashkilotlarining byudjetlari, ajratmalari va xarajatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'playdigan **bioxilmaxillik xarajatlari sharhi (BXSh)**. BXSh natijasi siyosatchilarga biologik xilmaxillik xarajatlarining umumiy tendentsiyalari, muammolari va imkoniyatlarini tushunishga yordam beradigan keng qamrovli hisobot, aniq xulosa va siyosat qisqartmasi bo'lishi kerak. BXX quyidagilarni qamrab olishi kerak:

- Sarflash asoslari: pulni kim, qanday faoliyatga va qancha sarflangani yoki investitsiya qilinganligini kuzatib boradi.
- Bioxilma-xillik toifalari: biologik xilmaxillikka sarflanadigan xarajatlar va investitsiyalarni asosiy biologik xilmaxillik maqsadlari, ishtirokchilari, strategiyalari, maqsadlari va rejalariga ajratuvchi xarajatlar toifalarini belgilaydi.
- Siyosat uyg'unligi: xarajatlarning hukumat belgilagan ustuvorliklariga qay darajada mos kelishini tekshiradi.
- Amalga oshirish tartibi: budjet to'liq ajratilganmi yoki yo'qmi, ajratmalar qay darajada bajarilganligi va sarflanganligi hisobga olinadi.
- Moliyalashtirish manbalari: asosiy davlat daromadlari hisobga olinadi;tabiiy manbalardan kelib chiqadi va oqimlar tizim orqali qanday hosil qilinadi va uzatiladi.
- Kelajakdagi xarajatlar: bioxilmaxillikka sarflanish tendentsiyalarini va kelajakdagi xarajatlarni baholash uchun ma'lumotlarni aniqlaydi.
- Tahlil va moliyalashtirish bo'yicha qarorlar: Qaysi mavzu sohalari yaxshiroq moliyalashtirilishi va nima uchun ekanligini ta'kidlaydi. U yetkazib berishni yaxshilash imkoniyatlarini tahlil qiladi. U moliyaviy rejalashtirish va moliyaviy qarorlarni yaxshilash imkoniyatlarini o'rganish uchun biologik xilmaxillik va sektor xarajatlarini hukumat byudjetlari va YaIM bilan taqqoslaydi.

Uchinchi bosqich - **moliyaviy ehtiyojlarni baholash (MEB)**, bu milliy biologik xilmaxillik rejalarida va boshqa asosiy milliy rejalashtirish vositalarida ifodalangan milliy va submilliy biologik xilmaxillik maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni har tomonlama baholashdir. Biologik xilmaxillikni saqlash bo'yicha milliy maqsadlar odatda biologik xilmaxillik rejalarida va milliy rivojlanish rejaları, tarmoq rivojlanish rejaları va iqlim o'zgarishi rejaları kabi boshqa asosiy milliy rejalashtirish vositalarida ifodalanadi. MEB qondirilmagan moliyalashtirish ehtiyojlarini baholashning bir qismi sifatida ushbu moliyaviy ehtiyojlarni o'rta va uzoq muddatli rejalashtirish gorizontida biologik xilmaxillik uchun rejalashtirilgan xarajatlar bilan taqqoslaydi. MEB ayniqsa quyidagilarga intiladi:

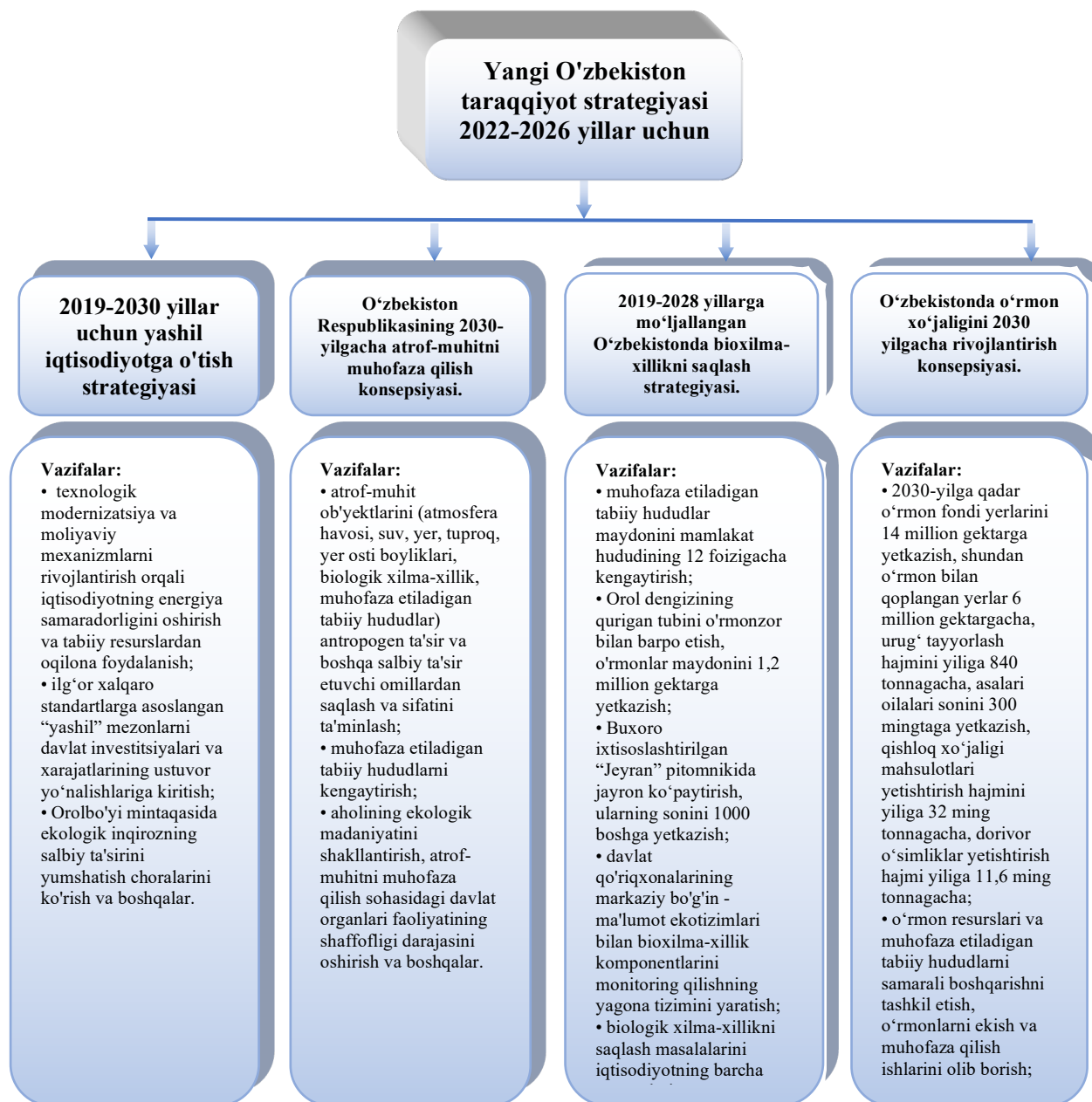
- Bioxilma-xillik milliy rejalaridagi (ya'ni MBSHR) strategiyalar va harakatlarni xarajatlarni ustuvorlashtirish va taqsimlash imkonini beruvchi mantiqiy asosda biologik xilmaxillikning kutilayotgan natijalari bilan bog'liq "xarajat tadbirlari"ni tavsiflash uchun aniqlashtirish.
- Maqsadli davr uchun birlik xarajatlari va miqdorlarini aniqlash orqali xarajatlar faoliyati.
- Ushbu tannarxni biologik xilmaxillikni moliyalashtirish - muayyan natijalar xarajatlarini milliy byudjet jarayonlari bilan bog'lash uchun batafsil byudjetlarni ishlab chiqish uchun asos sifatida foydalanish.
- Biologik xilmaxillikni saqlash strategiyalari va harakatlarini aniq biologik xilmaxillik va xarajat mezonlariga asoslanib ustuvorlik qilish.
- Biologik xilmaxillikni moliyalashtirish uchun qondirilmagan ehtiyojlarni baholash.

To'rtinchi bosqich - optimal moliyaviy yechimlarni amalga oshirish va biologik xilmaxillik milliy maqsadlariga erishish uchun asosiy hujjat bo'lgan **bioxilmaxillikni moliyalashtirish rejasini (BXR)** tayyorlash. Reja davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyatini qamrab oluvchi milliy hujjat bo'lishi va to'rtta

moliyaviy natijaga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak: daromad olish, xarajatlarni o'zgartirish, natijalarni yaxshilash va kelajakdagi xarajatlarning oldini olish.

Yakuniy bosqich – bioxilmaxillikni moliyalashtirish bo'yicha **rejani bosqichma-bosqich amalga oshirishni** nazarda tutuvchi moliyalashtirish yechimlarini amalga oshirish, alohida moliyalashtirish yechimlarini amalga oshirishga e'tibor qaratish, bioxilmaxillikni moliyalashtirish funksiyalarini institutsionallashtirishga ko'maklashish.

Ushbu hisobotda birinchi qadamlar, siyosat va institutsional tahlillar batafsil bayon etilgan. U qishloq xo'jaligi, energetika, tog'-kon sanoati, turizm va boshqa iqtisodiyotning turli sohalarida bioxilmaxillikni saqlash va barqaror foydalanishning hozirgi holatini o'rganadi va ochib beradi. Hisobotda mavjud salbiy va ijobiy davlat subsidiyalari aniqlangan va ekotizim xizmatlarini rivojlantirish uchun foydali bo'lgan va iqtisodiy daromad keltiradigan zararli subsidiyalarni kamaytirish va yashil subsidiyalarni oshirish uchun ularni qayta ko'rib chiqish taklif etiladi.

3-ilova. Biologik xilmaxillikka oid qonunchilik va moliyalashtirish

Sarlavha	Moliyalashtirish mexanizmi qoidalari	Institutsional qoidalar
Tabiatni muhofaza qilish qonuni	<ul style="list-style-type: none"> - Tabiiy resurslardan maxsus foydalanish, atrof-muhitni ifloslantirish (shu jumladan chiqindilarni yo'q qilish) va unga zararli ta'sirning boshqa turlari uchun to'lovlar. - Avtomobilni utilizatsiya qilish uchun to'lov. - Atrof-muhitga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan kam chiqindi va resurslarni tejaydigan texnologiyalar va faoliyatdan foydalanganlik uchun soliq, kredit va boshqa imtiyozlar. - Atrof muhitga zarar yetkazuvchi texnologiyalar va faoliyat turlaridan foydalanganlik uchun soliq yuki. - Atrof-muhitni ifloslantirish va zararli faoliyatni litsenziyalash (ruxsatnomalar). 	<ul style="list-style-type: none"> - Vazirlar Mahkamasi - Senat Oliy Majlis - Ekologiya vazirligi - Mahalliy boshqaruv - Ekologiya vazirligi huzuridagi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni boshqarish jamg'armasi
Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risidagi qonun	<ul style="list-style-type: none"> - Fuqarolarning alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga kirishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan haq to'lash asosida amalga oshirilishi mumkin (8-modda). - Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning davlat kadastri O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan yuritiladi (14-modda). 	<ul style="list-style-type: none"> - Ekologiya vazirligi Fanlar akademiyasi bilan birgalikda muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning davlat kadastrini yuritadi (14-modda) ; - Davlat qo'riqxonalarida ilmiy tadqiqot ishlarini muvofiqlashtirish Fanlar akademiyasi tomonidan amalga oshiriladi. - Mahalliy boshqaruv
O'rmonchilik qonuni	<ul style="list-style-type: none"> - O'rmonlarni qayta tiklash loyihalariga mablag' ajratish. O'rmonlarni barqaror boshqarish uchun subsidiyalar. Noqonuniy daraxt kesish uchun jarimalar. 	<ul style="list-style-type: none"> - Vazirlar Mahkamasi - Ekologiya vazirligi - Mahalliy boshqaruv - o'rmon fermer xo'jaliklari - Mahalliy boshqaruv

Byudjet kodeksi	- Yillik yoki ikki yillik byudjetlar biologik xilmaxillikni saqlash bilan bog'liq maxsus ajratmalar yoki moddalarni o'z ichiga olishi mumkin.	- Vazirlar mahkamasi - Iqtodiyot va Moliya vazirligi - Ekologiya vazirligi - Mahalliy boshqaruv
Soliq kodeksi	- Bioxilma-xillikni saqlashning moliyalashtirish mexanizmlari va institutsional mexanizmlariga oid O'zbekiston Soliq kodeksining o'ziga xos qoidalari ko'rib chiqilmadi.	- Vazirlar mahkamasi - Iqtisodiyot va Moliya vazirligi - Soliq Qo'mitasi - Mahalliy boshqaruv
Yer kodeksi (1998)	- Milliy bog'lar, qo'riqxonalar va yovvoyi tabiat qo'riqxonalari kabi muhofaza qilinadigan hududlarni tashkil etish, saqlash va boshqarish qoidalari yoki qoidalari (71-75-moddalar). - Biologik xilmaxillikka zarar yetkazishi mumkin bo'lgan yerdan foydalanish faoliyatiga cheklolar, masalan, ayrim qishloq xo'jaligi amaliyotlari, nozik ekologik hududlarda qurilish yoki resurslar qazib olish kabi cheklovlarni o'z ichiga oladi (83-85-bo'limlar). - Yerning degradatsiyasiga taalluqli va meliorativ yoki rehabilitatsiya tadbirlarini talab qiluvchi qoidalar, ayniqsa ekologik jihatdan sezgir hududlarda. - Ekologik qimmatli yerlarni saqlash yoki undan oqilona foydalanishni ta'minlovchi turli maqsadlar uchun yerni qayerda ajratish mumkinligi to'g'risidagi qoidalar.	- Vazirlar mahkamasi - Kadastr agentligi - Mahalliy boshqaruv
Suv va suvdan foydalanish to'g'risidagi qonun	- Himoya qilinadigan suv hududlari suvli yerlar, buloqlar, ko'llar yoki daryolarning muayyan uchastkalari kabi hayotiy suv ekotizimlariga qaratilgan (67-69, 97-102-moddalar). - Orolbo'yida davlatlararo suvdan foydalanish (83-84-moddalar) - Suvdan foydalanganlik uchun to'lovlar: suv resurslarini qazib olish va ulardan foydalanish uchun to'lovlar, uning bir qismi suv ekotizimlarini saqlash uchun ishlatilishi mumkin. - Jarimalar: ifloslanish yoki ortiqcha suv olish uchun, ushbu mablag'lardan tiklash ishlari uchun foydalanish mumkin (114-116-moddalar).	- Vazirlar Mahkamasi - Ekologiya vazirligi - Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va chiqindilarni boshqarish jamg'armasi - Mahalliy boshqaruv
"Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish	- Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va tegishli choralar va talablarni tavsiflovchi qoidalar mavjud (15-28-moddalar).	- Vazirlar mahkamasi - Ekologiya vazirligi - Mahalliy boshqaruv

to'g'risida"gi qonun (2016)	<ul style="list-style-type: none"> - Yovvoyi tabiatni ovlash, qo'lga olish yoki muayyan maqsadlarda foydalanish bilan bog'liq qoidalar, cheklovlar va qoidalar mavjud bo'lib, ular tabiatni muhofaza qilish bo'yicha sa'y-harakatlarni moliyalashtirish uchun ishlatilishi mumkin. - Noqonuniy ov qilish, yashash joylarini yo'q qilish yoki yovvoyi tabiatga zarar yetkazadigan boshqa harakatlar uchun jazo va jarimalar. - Ekologik mablag'lar 	
"O'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi qonun (2016)	<ul style="list-style-type: none"> - Muayyan o'simlik resurslarini yig'ish, ulardan foydalanish yoki tijoratlashtirish bilan bog'liq qoidalar, cheklovlar va qoidalar mavjud, ayniqsa ular kamdan-kam hollarda yoki xavf ostida bo'lsa (10-18-moddalar). - Noqonuniy yig'ish, o'rmonlarni kesish yoki yashash joylarini yo'q qilish uchun jarimalar, yig'ilgan summalarni tiklash yoki muhofaza qilish loyihalari uchun ishlatish mumkin. 	<ul style="list-style-type: none"> - Vazirlar Mahkamasi - Ekologiya vazirligi - Mahalliy boshqaruv
Jinoyat kodeksi (IV bo'lim. Ekologiya sohasidagi jinoyatlar, XIV bob. Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanish sohasidagi jinoyatlar)	<ul style="list-style-type: none"> - Kodeks atrof-muhitga oid qonunlarni qo'llash orqali jarimadan tortib ozodlikdan mahrum qilishgacha bo'lgan bir qator jazolarni qo'llaydi. Jarimalar qoidabuzarlik xususiyatiga qarab belgilanadi (193-204-moddalar) va hozirgi vaqtda 330 000 so'm (taxminan 29 AQSH dollari) miqdorida belgilangan Asosiy taxminiy qiymatga (BAV) ko'paytmalari sifatida hisoblanadi. Jarimalar kamida 50 BSV (taxminan \$1,450) dan maksimal 200 BSV (taxminan \$5,790) gacha. Ayrim hollarda eng og'ir jazo 5 yilgacha bo'lgan muddatga ozodlikdan mahrum qilish bo'lib, ayrim hollarda yetkazilgan zararining uch baravari miqdorida tovon undirish bilan almashtirilishi mumkin. 	<ul style="list-style-type: none"> - Milliy jinoyat sudlari - Mahalliy boshqaruv

4-ilova. O'zbekiston Respublikasi davlat organlarining bioxilmaxillikni saqlash va ekotizim xizmatlari sohasidagi vakolatlari va majburiyatlari.

DAVLAT ORGANLARI	TA'SIS HUQUQIY AKTI	BIOXILMA-XILMA-XILLIK BILAN BOG'LIQ VAKOLATLAR VA MAJBURIYATLAR
VAZIRLAR MAHKAMASI	Vazirlar Mahkamasi haqida Qonuni (05.06.1993)	biologik xilmaxillikni muhofaza qilish, muhofaza etiladigan tabiiy hududlardan foydalanish va saqlash sohasida yagona davlat siyosatini ta'minlash. Biologik xilmaxillik va muhofaza etiladigan tabiiy hududlar sohasidagi davlat dasturlarini tasdiqlash va amalga oshirish. Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarining biologik xilmaxillik va muhofaza etiladigan tabiiy hududlar sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish.
EKOLOGIYA, ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH VA IQLIM O'ZGARISHI VAZIRLIGI	Prezident Farmoni 31.05.2023 yildagi 171-son	Yagona ekologik va iqlim siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, jumladan, tabiatni muhofaza qilish, resurslarni boshqarish, chiqindilarni boshqarish va iqlim o'zgarishi. Atmosfera, yer, suv, o'rmonlar, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar va biologik xilmaxillikning davlat ekologik nazoratini amalga oshirish. O'rmonlarni muhofaza qilish, ko'paytirish va ulardan oqilona foydalanishni takomillashtirish. Gidrometeorologiya xizmatlarini tashkil etish va atrof-muhit ifloslanishi va iqlim o'zgarishi monitoringi. Tabiatni muhofaza qilish, atrof-muhitni muhofaza qilish, tadqiqot va ta'lim sohasida fuqarolik institutlari bilan hamkorlik qilish. Yashil tashabbuslarni ilgari surish, chiqindilarni kamaytirish va insonning tabiatga ta'sirini yumshatish. Atrof-muhitni muhofaza qilish va monitoring vazifalarini avtomatlashtirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish. Barqaror infratuzilmani ta'minlagan holda ekoturizm, ovchilik va safarilarni rivojlantirish, o'rmon resurslari va milliy bog'lardan foydalanish. Atrof-muhit qonunchiligiga rioya qilishni ta'minlash va resurslardan barqaror foydalanishni rag'batlantirish. Atrof-muhit holatini monitoring qilish va inson hayoti va sog'lig'iga tahdidlarni aniqlash.
IQTISODIYOT VA MOLIYA VAZIRLIGI	Huquqiy hujjat hali e'lon qilinmagan	Raqobatbardoshlikni oshirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish uchun ishlab chiqarish kuchlarini samarali joylashtirishni rejalashtirish. Resurslardan samarali foydalanish asosida mamlakat sanoatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish.

		<p>Sanoatning rivojlanish darajasini monitoring qilish va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini amalga oshirishning asosiy ko'rsatkichlarini aniqlash.</p> <p>Shaharsozlik va uy-joy qurilishi bo'yicha yagona davlat siyosatini shakllantirish.</p> <p>Xom ashyo tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish dasturlarini amalga oshirish.</p> <p>Sanoat majmualarini modernizatsiya qilish va texnik yangilash dasturlarini ishlab chiqishni muvofiqlashtirish.</p>
INVESTITSİYALAR, SANOAT VA SAVDO VAZIRLIGI	<p>Prezident Farmoni № 111 (21.07.2023)</p>	<p>Ekologiya, tabiatni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligini quyidagi maqsadlarda qo'llab-quvvatlash:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ekologiya, o'rmon xo'jaligi va gidrometeorologiya sohalariga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish: 2023-yilda 20 million AQSh dollari, 2024-yildan boshlab esa har yili kamida 100 million AQSh dollari. Bu borada amaliy yordam ko'rsatish uchun vazirlikka Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligining maxsus xodimi biriktiriladi. - tijorat banklarida xalqaro moliya institutlari mablag'lari hisobidan tadbirkorlik faoliyati uchun 100 million AQSh dollari miqdorida kredit liniyasi ochilishini ta'minlasin. Bu chang va gazni tozalash qurilmalari, mahalliy suv tozalash inshootlari va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarini o'rnatishdir .
QISHLOQ XO'JALIGI VAZIRLIGI	<p>Vazirlar mahkamasi qarori 571-son (21.07.2023 y.)</p>	<p>Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligi sohasida raqamlilashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga alohida e'tibor qaratgan holda yagona davlat siyosatini amalga oshirish.</p> <p>Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish maqsadida qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini muvofiqlashtirish.</p> <p>Tuproqni baholash va tuproqshunoslik tadqiqotlarini o'tkazish.</p> <p>Moliyaviy xizmatlar orqali qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va qayta ishlashni rag'batlantirish.</p> <p>Urug'lik, shu jumladan biotexnologik navlarni ishlab chiqarish va eksport qilish tizimini ishlab chiqish.</p> <p>O'simliklarni muhofaza qilish va tuproqni muhofaza qilish sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish.</p> <p>Mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish va diversifikatsiya qilish.</p>

		<p>Mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarini jahon bozorlariga olib chiqish va eksport salohiyatini oshirish.</p> <p>Organik ishlab chiqarish va ilg'or qishloq xo'jaligi amaliyotlari bo'yicha faoliyatni muvofiqlashtirish.</p> <p>Qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish ustidan davlat nazoratini amalga oshirish.</p>
O'RMON XO'JALIGI DAVLAT AGENTLIGI	Prezident Farmoni 2966 - son (13.05.2017 y.)	<p>O'rmon resurslarini kengaytirish va ulardan oqilona foydalanishga e'tibor qaratgan holda o'rmon xo'jaligida yagona davlat siyosatini amalga oshirish.</p> <p>O'rmonlar va muhofaza etiladigan hududlarni samarali boshqarishni tashkil etish.</p> <p>Cho'llanish, o'rmonlarni qayta tiklash va o'rmonzorlarga qarshi kurash choralarini ishlab chiqish.</p> <p>O'rmon resurslarini, fauna va florani hisobga olish va o'rganish, ilg'or tajribalarni joriy etish.</p> <p>Ekologik turizmni rivojlantirish uchun grantlar jalb etish.</p> <p>Biologik xilmaxillikni saqlash bo'yicha dasturlar va qoidalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish.</p> <p>Davlat o'rmon fondi yerlarida bioxilmaxillikni muhofaza qilish va ulardan foydalanish ustidan nazoratni amalga oshirish.</p> <p>Davlat o'rmon fondi yerlarida biologik xilmaxillik ob'yektlari va ulardan foydalanish hisobini yuritish.</p> <p>O'zbekiston Qizil kitobini yuritishda ishtirok etish.</p> <p>Biologik xilmaxillikni saqlash uchun biotexnik tadbirlarni amalga oshirish.</p>
ENERGETIKA BOSHQARMASI	Vazirlar mahkamasi qarori 108-son (10.02.2019 y.)	<p>Mamlakat yoqilg'i-energetika sanoatiga rahbarlik qilish.</p> <p>Energiya xavfsizligini, barqaror energiya ta'minotini ta'minlash va qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish.</p> <p>Energiya resurslarini ishlab chiqarish, taqsimlash va iste'mol qilishni tartibga solish.</p> <p>Energetika sohasida huquqiy va texnik tartibga solishni joriy etish.</p> <p>Energiya samaradorligini oshirish uchun innovatsion texnologiyalarni rag'batlantirish.</p> <p>Energetika sohasi xodimlarini o'qitish va tayyorlash.</p>
VETERINARIYA VA CHORVACHILIKNI RIVOJLANTIRISH DAVLAT QO'MITASI	Prezident Farmoni № 4254 (29.03.2019 y.) ---	<p>veterinariya, chorvachilik va naslchilik sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish.</p> <p>Hayvonlarning yuqumli kasalliklarini oldini olish bo'yicha harakatlarni muvofiqlashtirish.</p> <p>Veterinariya dori vositalarining sifati va aylanishini monitoring qilish va nazorat qilish.</p>

		Ushbu soha mutaxassislarini tayyorlash va qayta tayyorlashni nazorat qilish.
SUV XO‘JALIGI VAZIRLIGI	Huquqiy hujjat hali e'lon qilinmagan	Suv resurslarini boshqarish va muhofaza qilish. Suv resurslaridan aholi, iqtisodiyot va atrof-muhit uchun samarali foydalanishni ta'minlash. Hovuzlarni, suv havzalarini va boshqa suv havzalarini saqlash. Suv sohasida resurslarni tejoyvchi texnologiyalarni ilgari surish. Suvni boshqarishga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash. Suv xo‘jaligi mutaxassislarini tayyorlash va malakasini oshirishga ko‘maklashish.
FANLAR AKADEMIYASI	Vazirlar mahkamasi 331-son (076.05.2017)	Turli fanlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish. Fanni ta'lim va ishlab chiqarish bilan birlashtirish. Jahon va mahalliy fan yutuqlari asosida tavsiyalar ishlab chiqish. Xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirish. Yuqori malakali kadrlar tayyorlashga ko‘maklashish. Tadqiqot, texnik xizmat ko'rsatish va tushuntirish ishlari orqali biologik xilmaxillikni saqlashni qo'llab-quvvatlash.
MAHALLIY HOKIMIYAT ORGANLARI (HOKIMLIKLAR)	Mahalliy qonunlar o'zini o'zi boshqarish (02.09.1993)	Biologik xilmaxillikni muhofaza qilish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish. Biologik xilmaxillikni saqlash bo'yicha mahalliy dasturlarni tasdiqlash va amalga oshirish. O'z hududlarida biologik xilmaxillikni saqlash ustidan davlat nazoratini monitoring qilish. Mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni shakllantirish bilan bog'liq masalalarni ko'rib chiqish.

5-ilova. Iqtisodiyot tarmoqlarining bioxilmaxillik va ekotizimlarga potentsial ta'siri

Mezonlar	Tavsif
Sektor	Qishloq va o'rmon xo'jaligi va baliqchilik
YaIM	26 . YaIMning 9% ¹²
Bo'sh ish o'rinlari	3502,1 ming kishi yoki band aholining 25,9 foizi ¹³
Valyuta foydasi	1 360,9 mln AQSH dollari ¹⁴
Ta'sir	O'simliklar va tuproq qoplaminig buzilishi. Suvni ortiqcha iste'mol qilish va ishlatish. Yaylov va pichanzorlardan beqaror foydalanish. O'rmon yong'inlari, o'rmon xo'jaligini moliyalashtirishning yetarli emasligi.
Sektor	Sanoat
YaIM	YaIMning 27,8 foizi.
Bo'sh ish o'rinlari	1883,3 ming kishi yoki band aholining 13,9 foizi.
Valyuta foydasi	8 604,0 mln AQSH dollari
Ta'sir	Tuproq, suv va havoning, shuningdek, biologik xilmaxillikning boshqa yashash joylarining ifloslanishi. Sanoat ob'yektlarini qurish munosabati bilan daraxtlarni kesish. Atmosferaga karbonat angidridning haddan tashqari ko'p emissiyasi.
Sektor	Qurilish
YaIM	Jami YaIMning 6,7%
Bo'sh ish o'rinlari	1286,8 ming kishi yoki band aholining 9,5 foizi
Valyuta foydasi	14,6 mln AQSH dollari
Ta'sir	Turlarning yashash joyini yo'qotish; Daraxtlarni kesish .
Sektor	Transport
YaIM	yalpi ichki mahsulotga nisbatan 5,06%
Bo'sh ish o'rinlari	648,5 ming kishi yoki band aholining 4,8 foizi
Valyuta foydasi	1 744,1 mln AQSH dollari
Ta'sir	Havo ifloslanishi. Turlarning yashash muhitini yo'qotish.

¹² <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/labor-market>

¹³ <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/labor-market>

¹⁴ <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/labor-market>

6-ilova. Asosiy institutlarni baholash, ularning bioxilmaxillikning ustuvor harakatlantiruvchi kuchlari va moliyaviy vositalariga ta'siri (moddiy-texnik salohiyat/inson resurslari/bilim va tajriba)*

Asosiy tashkilotlar	Strategiyalar, siyosatlar va ularning biologik xilmaxillik va iqlim o'zgarishi bilan bog'liqligini tahlil qilish	Tarmoqli va milliy rivojlanish dasturlari va biologik xilmaxillikni moliyalashtirish o'rtasidagi aloqalar	Strategiya va siyosatlarni amalga oshirish imkoniyatlari	Potentsial zararli biologik xilmaxillikka subsidiyalar tahlili	Zararli moliyaviy vositalarni isloh qilish imkoniyati	Moliyaviy vositalardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish	Biologik xilmaxillikning omillari va tendentsiyalariga ta'sir qilish potentsiali
Ekologiya Vazirligi	2/1/1	2/1/1	2/1/1	2/1/1	2/1/1	2/1/1	2/1/1
СФА	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/TMY
Iqtisodiyot va moliya vazirligi	2/2/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY
МА	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY	1/2/ TMY
МВР	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY
МТС	2/sanasiz/ TMY	2/sanasiz/ TMY	2/sanasiz/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY
МНН	2/sanasiz/ TMY	2/sanasiz/ TMY	2/2/ TMY	2/2/ TMY	2/sanasiz/ TMY	2/sanasiz / TMY	2/2/ TMY
СКВАЛЬД	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY
МТ	2/2/1	2/2/1	2/2/1	2/2/1	2/2/1	2/2/1	2/2/1
КАК	1/1/2	1/1/2	1/1/2	1/1/2	1/1/2	1/1/2	1/1/2
ЧС	1/2/2	1/2/2	1/2/2	1/2/2	1/2/2	1/2/2	1/2/2
LG	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY	1/1/ TMY
НПО	1/TMY / TMY	1/TMY / TMY	1/TMY / TMY	1/TMY / TMY	1/TMY / TMY	1/TMY / TMY	1/ TMY / TMY
Xususiy sektor	sanasiz	sanasiz	sanasiz	sanasiz	sanasiz	sanasiz	sanasiz

Izoh:

1-past, 2-o'rta, 3-yuqori daraja, bu shuni ko'rsatadiki (eng yuqori darajadagi logistika/eng yuqori darajadagi xodimlar bilan ta'minlanishi/eng yuqori darajadagi xodimlarning bilim darajasi.

TMY - tegishli ma'lumotlar yo'q.

*Yuqoridagi jadvaldagi reytinglar ommaviy manbalarda mavjud bo'lgan cheklangan ma'lumotlarga, shuningdek, mualliflar tomonidan tegishli muassasalar xodimlari va rahbariyati bilan shaxsiy suhbatlar va muhokamalar orqali olingan ma'lumotlarga asoslanadi.

7-ilova. 2023-yil avgust holatiga ko'ra O'zbekistonda joriy etilgan va amalga oshirilgan boshqa subsidiyalar

Sektor	Tegishli qonuniy akt	Maqsad	Davomiyligi	Mexanizm ilovalar	Benefisiar	Ajratilgan / to'langan ob'ektlar		2023 yilda ajratilgan mablag'lar (milliardlar. so'm)	01.07.23 yilga To'langan i bo'yicha holati
						Davr	milliardl arda __ so'm		
qishloq xo'jaligi	Prezident Farmoni 2021 yil 28 iyuldagi 5200 -son	Uzumzorlar va bog'larni qo'llab-quvvatlash	Cheksiz	Suv ta'minoti tizimlarini, qayta tiklanadigan energiya vositalarini, mahalliy in - vitro urug'larni , etil spirtisiz tabiiy vino eksportini, shuningdek, uzumni yetishtirish, quritish va qayta ishlash uskunalari subsidiyalash.	Yuridik shaxslar	2021-22	235,9	66.7	6.3
qishloq xo'jaligi	Prezidentning 2020-yil 19-fevraldagi 4610-son qarori	Limon yetishtirish uchun Subsidiya	Cheksiz	Muqobil energiyadan foydalangan holda (tabiiy gazga nisbatan) isitish uskunalari bilan bog'liq xarajatlarni qoplash, yangi limon bog'lari barpo etish va ko'chatlar sotib olish uchun subsidiya.	Yuridik shaxslar	2022 _	2.6	66.7	0
qishloq xo'jaligi	Prezident Farmoni 2020-yil 18-maydagi 4716 -son	Qishloq xo'jaligi kooperativlarida issiqxonalar, sug'orish, urug'lik va aholining ayrim guruhlariga yordam berish.	Cheksiz	Issiqxonalar o'rnatish uchun subsidiyalar, asbob-uskunalar sotib olish va ishsizlar, kam ta'minlangan oilalar va qaytib kelgan migrantlarga yordam beradigan kooperativlarga kapital qo'llab-quvvatlash.	Jismoniy shaxslar	2021-22	166,0	66.7	17.9
Ijtimoiy sektor	252- son (11.05.2022 y.) Vazirlar Mahkamasi qarori	Kasbiy markazlarda usta-shogird tayyorlash	Cheksiz	Yoshlarni istiqbolli kasblarga o'rgatish uchun subsidiyalar, mustaqil ish uchun jihozlar, veb-saytlarni sozlash va internet-marketing.	Yuridik va jismoniy shaxslar	2022 _	0.4	208.0	0.4

qishloq xo'jaligi	Prezident farmoni № 5742 (25.02.2020)	Shaxsiy suv ehtiyojlari uchun vertikal quduqlarni (10 m chuqurlik yoki Qoraqalpog'iston uchun 5 m chuqurlikda) burg'ulash va ekspluatatsiya qilishni qo'llab-quvvatlash . Elektron savdo orqali 30 yil muddatga ijaraga berilgan kamida 30 ta qishloq xo'jaligi tomorqalarini (0,15 dan 2 gektargacha) quduqlar bilan ta'minlash. Foydalanilmayotgan qishloq xo'jaligi yerlaridan vertikal quduqlar va nasos agregati bilan foydalanish.	Cheksiz	Kichik quduqlarni burg'ulash va daryolar, kanallar va boshqa manbalardan suv olish xarajatlarini qoplash. Katta hajmdagi quduqlarni burg'ulash, bir yoki ikki halqali maydonlar uchun suv olish inshootlarini sotib olish va o'rnatish xarajatlarini qoplaydi. Burg'ulash va uskunalarni o'rnatish xarajatlarini subsidiyalash. _	Yuridik va jismoniy shaxslar	2021-22	0,0	100,0	40.7
qishloq xo'jaligi	Prezident Farmoni № 4410 (31.07.19)	Mahalliy ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi texnikasi va korxonalaridan xarid qilish xarajatlarini 25% mahalliyashtirish bilan qisman qoplash	Cheksiz	Qishloq xo'jaligi korxonalarini mahalliy mahsulotlarni sotib olganlarida xarajatlarning bir qismini subsidiyalash	Yuridik shaxslar	2021-22	53.6	40,0	16.2
qishloq xo'jaligi	Prezident Farmoni № 4268 (19.04.04)	Qishloq xo'jaligi texnikasini sotib olish uchun subsidiya	Cheksiz	Qishloq xo'jaligi texnikasi uchun banklar/lizing firmalari tomonidan belgilangan stavkaning 10% dan ortiq foizlar bo'yicha subsidiyalar.	Yuridik shaxslar	2021-22	43.4	60,0	15.1
Ekologiya va o'rmon xo'jaligi	Prezident Farmoni № 4850 (20.10.20)	Ro'yxatdan o'tgan ishsizlarni ishga yollashni qo'llab-quvvatlash	Cheksiz	Bandlikka ko'maklashish markazida ishsiz sifatida ro'yxatga olingan shaxslarni ishga qabul qilishda ish haqini qoplash uchun subsidiyalar .	Jismoniy shaxslar	2021-22	0,6	8.8	0,27
Ijtimoiy sektor	Prezident farmoni № 5785 (20.08.19)	Chet eldagi vaqtinchalik mehnat muhojirlarini sug'urta qilish	Cheksiz	Har bir chet ellik mehnat migrantining hayoti, sog'lig'i va xavf-xatarlarini sug'urtalash uchun har yili bir martalik subsidiyalar.	Yuridik shaxslar	2021-22	7.3	23.3	4.3

Ijtimoiy sektor	Prezident farmoni № 6155 (03.02.21)	Tadbirkorlikni va o'z-o'zini ish bilan ta'minlashni qo'llab-quvvatlash	Cheksiz	Ishsizlarga, shu jumladan "Temir", "Ayollar", "Yoshlar" reestriga kiritilganlarga, asbob-uskunalar va asbob-uskunalar sotib olish uchun, shahar ichidagi va shahar chetidagi avtobus yo'nalishlarida yo'qotishlarni qoplash uchun subsidiyalar.	Jismoniy shaxslar	2021-22	170.7	23.3	106.5
Ijtimoiy sektor	Prezident Farmoni № 5033 (23.03.21)	Usta-shogird an'anasi uchun subsidiya	Cheksiz	Hunarmandlar (shu jumladan kulollar) uchun subsidiyalar yoshlarni hunarmandchilik va sayyohlik ko'nikmalariga o'rgatish, shu jumladan shogirdlar tayyorlash, zarur asboblarni sotib olish va shogirdlarga pul to'lash.	Jismoniy shaxslar	2021-22	1.2	23.3	0,7
Ijtimoiy sektor	Vazirlar mahkamasi qarori 273- son (17.09.12)	Bepul va chegirmali transport uchun subsidiya	Cheksiz	Fuqarolarning ayrim guruhlarini bepul va imtiyozli transport bilan ta'minlash, daromadlarning to'liq undirilishini ta'minlash, shuningdek, shahar jamoat transportida yo'lovchilar va bagajlarni tashish bo'yicha cheklangan tariflar bo'yicha xizmatlar ko'rsatishdan olingan daromadlarni qoplash uchun subsidiyalar.	Yuridik shaxslar	2021-22	569,7		315.7
Ijtimoiy sektor	Prezident Farmoni № 92 (19.01.22)	"Yoshlar" daftarida ro'yxatdan o'tgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash". Davlat va nodavlat ta'lim muassasalarida haydovchilar tayyorlash kurslari xarajatlari. Qishloq xo'jaligi uchun urug'lik va ko'chatlar, asboblarni sotib olish. Yoshlarning zamonaviy	Cheksiz	Fan, sport, san'at va madaniyat yo'nalishlari bo'yicha mahalliy olimpiadalar, ko'rik-tanlovlar va musobaqalarda ishtirok etish xarajatlari. Kasal yoshlarni davolash xarajatlari. Ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlar uchun yo'l haqi zaxirasidan xizmat narxini to'liq qoplash. Ijtimoiy himoyaga muhtoj yosh	Jismoniy shaxslar	-	-	150,0	78,0

		kasb-hunarlarini egallashi uchun 6 oylik kurslar. Ijtimoiy himoyaga muhtoj iqtidorli yoshlar uchun fan, sport, san'at va madaniyat yo'nalishlari bo'yicha 6 oylik kurslar.		oilalar uchun oylik ijara subsidiyalari					
Ijtimoiy sektor	Prezident Farmoni № 4227 (05.03.19)	O'qitish va joylashtirish xarajatlari. Tadbirkorlik sohasida yangi boshlovchilarni qo'llab-quvvatlash. Ijtimoiy ehtiyojmand guruhlardan xodimlarni yollash	Cheksiz	Bandlikka ko'maklashish markazlari tomonidan yuboriladigan ishchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish xarajatlarini qoplash . Yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yimoqchi bo'lgan ishsizlarni ro'yxatga olish va mikrofirmalarni ro'yxatga olish xarajatlarini qoplash . Minimal kvotadan yuqori yollash xarajatlarini qoplash: har bir xodim uchun 12 oy davomida asosiy hisoblangan summaning 2 baravari miqdorida ish haqi to'lash.	Yuridik shaxslar	2021-22	1.3	82.5	0.1
Ijtimoiy sektor	Prezident Farmoni № 214 (21.04.22)	Mahallalardagi tadbirkorlar: kasanachilikni qo'llab-quvvatlash	Cheksiz	Har bir uy egasining 3 oylik o'rtacha daromadiga teng bir martalik to'lov. Uskunalar narxining 50% gacha, lekin bazaviy hisob-kitobning 15 barobaridan ko'p bo'lmagan miqdorda subsidiyalash.	Yuridik shaxslar	2022 _	2.3	82.5	1.0
Ijtimoiy sektor	Prezident Farmoni № 57 (27.12.21)	Nogironlar uchun Ish beruvchilar	Cheksiz	Nogironlarni ishga yollash uchun subsidiya.	Yuridik shaxslar	2022 _	0,9	82.5	1.5

Ijtimoiy sektor	Prezident Farmoni № 366 (22.08.30)	ish bilan ta'minlaydigan korxonalar : qishloq xo'jaligi va chorvachilikni qo'llab-quvvatlash	Cheksiz	Subsidiyalar: parrandachilik va unga oziq-ovqat mahsulotlari; uzum ko'chatlari; uyalar va aksessuarlar; quyonlar va ularning qafaslari; baliq yetishtirish zavodlari va hovuzlar. Asosiy hisob-kitobning 20 barobari bilan cheklangan.	Yuridik shaxslar	2022 _	1.4	82.5	3.8
qishloq xo'jaligi	Prezident Farmoni № 5178 (08.07.21)	Uy sharoitida pilla yetishtirishga subsidiya.	2022-25	Har yili bir kilogramm ho'l pilladan 5 ming so'mlik mahsulot ishlab chiqarilmoqda.	Jismoniy shaxslar	2022 _	107.6	120.2	0,0
Eksport	Prezident Farmoni № 4707 (07.05.20)	Induktsiya qilingan va reeksport qilinadigan mahsulotlar eksporti: transport subsidiyalari. Sug'urta mukofoti subsidiyasi	Cheksiz	Avtomobil va havo transportida eksportni tashish xarajatlarining 50 foizigacha kompensatsiya. Sug'urta xizmatlaridan garov sifatida foydalangan eksportchilarga sug'urta mukofotlarini to'lash xarajatlarini qoplash.	Yuridik shaxslar	2021-22	56.7	418.2	27.2
Sanoat	Prezident farmoni № 5011 (03.02.21)	Elektr va maishiy mahsulotlar eksporti: transport subsidiyalari	Cheksiz	Barcha mamlakatlarga avtomobil, temir yo'l va havo transportida tashish xarajatlarining bir qismini qoplash uchun subsidiya.	Yuridik shaxslar	2021-22	50.8	42.3	24.0
Eksport	Prezident Farmoni № 4069 (20.12.18)	Mahalliy mahsulotlar va brendlarni ilgari surish: standartlarni joriy etish va muvofiqlik sertifikatlarini olish. Tashqi bozorlarda taqdimotlar va reklama kampaniyalarini o'tkazish. - xalqaro tender va tanlovlarda qatnashish.	Cheksiz	To'lovni qaytarish	Yuridik shaxslar	2021-22	278,0	89.4	92.1

qishloq xo'jaligi	Prezident Farmoni № 4525 (20.11.19)	Tanlangan mahsulotlar eksporti: meva-sabzavot, to'qimachilik va mahsulotlarni eksport qilish uchun zarur ruxsatnomalar va sertifikatlar berish.	Cheksiz	Kompensatsiya (subsidiya)	Yuridik shaxslar	2021-22	58.4	89.4	10.1
Turizm	Prezident Farmoni № 4095 (05.01.19)	Yangi qurilgan mehmonxonalar xarajatlarini qoplash uchun yordam	Cheksiz	Mehmonxona qurilishi uchun investorlar uchun subsidiyalar	Yuridik shaxslar	2021-22	62.3	80,0	39.2
Turizm	Prezident farmoni № 6165 (09.02.21)	Ichki turistik yo'nalishlarda aviachipta narxining bir qismini qoplash uchun subsidiya .	Cheksiz	Ichki turistik marshrutlarni qamrab olish	Yuridik shaxslar	2021-22	28.1	30.0	5.6
Ta'lim	Prezident Farmoni № 3651 (05.04.18)	Davlat-xususiy sheriklik asosidagi tashkilotlar xarajatlarining bir qismini qoplash uchun subsidiya	Cheksiz	Maktabgacha tarbiya va ta'lim	Yuridik shaxslar	2021-22	3654.5	2259.4	1270.6
Ta'lim	Vazir Mahkamasi qarori 563- son (21.09.09)	Talabalar turar joyi loyihalari xarajatlarining bir qismini qoplash uchun	Cheksiz	talaba yotoqxonalari qurish	Yuridik shaxslar	2022 _	177,8	210.0	144.4
Ijtimoiy sektor	Prezident farmoni № 6208 (20.04.21)	Talabalar turar joyi bo'lmagan, o'zlariga yoki qonuniy vakillariga tegishli bo'lmagan ijara uylarida yashovchi davlat oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun	Cheksiz	Talaba ijarasini Qo'llab-quvvatlash	Yuridik shaxslar	2022 _	61.7	74,0	36.9
Ijtimoiy sektor	Prezident farmoni № 5886 (28.11.19)	Uy-joyini yaxshilashga muhtoj bo'lgan kam ta'minlangan shaxslar uchun dastlabki to'lov va/yoki ipoteka foizlarining bir qismini qoplash.	Cheksiz	Ipoteka kreditini Qo'llab-quvvatlash	Yuridik shaxslar	2021-22	1158,9	1100,0	882.2